

DÍL PRVNÍ

Státy střední Evropy.

Část prvá: Před světovou válkou.

§ 1. Říše francká.

Říše francká vyrostla z malých počátků. Zakladatelem jejím jest Meroveovec Chlodvík. Byl původně jen kralelem Franků salických, majících sídla mezi Mosou a mořem asi v dnešní Belgii a Nizozemí. Poraziv r. 486 Siagria stává se pánem zbytků římského panství v Gallii (asi v dnešní severní Francii). Sami podávají se mu frančtí Chattové se svými sídly na středním Rýnu. Území Chattů přivádí sousední Duryňky na Duryňském lese v poplatnost a sousední Alamany na Černém lese v poddanství. Porážka Visigotů získává mu v jižní Gallii panství jejich mezi Loirou a Garonnou (Aquitanií). Dynastii Franků ripuarských odstraňuje Chlodvík násilím a stává se v jejich sídlech na dolním Rýně z jejich volby králem. Jeho nástupcové pokračují v jeho díle. K říši připojuje se Duryňsko, Burgundsko a Provence v jv. Gallii, zbytek visigotského panství v Gallii mezi Garonnou a Pyrenejemi, Alamani v Rhaetii (dnešní Švýcarsko) a z volného svého rozhodnutí Bavoři. Více synů dosavadního krále dělí si říši mezi sebe a z dělby této vytvářejí se na východě Austrasie, na západě Neustrie, na jihu Burgund. V Austrasii přicházejí jako majordomové k moci vévodové austrasijští a strhnou za slabých Meroveovců vládu na sebe. Dávají vznik nové dynastii karlovské. Z ní Karel Veliký činí z říše francké říši světovou. Od přemoženého langobardského krále Desideria dostává se mu langobardského panství v Itálii. Po krvavém boji připadají mu Sasové. R. 800 dává se Karel Veliký korunovati za římského císaře.

Od poplatku, který slíbil jeden nebo více kmenů českých Karlovi, vzniká jakási odvislost jejich českých sídel. Když Ludvík Pobožný dělí svou říši r. 817 mezi své syny, přikazuje Ludvíku řečenému Němci také Čechy. Odvislost se časem zeslabuje, na-

KNIHOVNA

právnícké fakulty UJEP

BRNO, Nám. 25. února 2

vazuje se však zase, když 14 českých knížat dává se v Řezně pokřestiti.

Kraj, kde prvotně se sídlilo, zval se Gau (pagus, pays). V době francké je rozdělena celá říše na hrabství. Na hranicích ustanoveni pro správu vojenskou praefekti, z nichž stali se pozdější markrabové. Jejich ochranné hraniční kraje zvaly se marky. Již starý Gau byl někdy rozdělen na okresy. Rozdělení toto leckde potrvalo, v Galii byla to římská centena nebo vicaria. Více hrabství spojeno bylo ve vévodství, ač nebylo tak v celé říši. Vévodství spadalo často v jedno se sídlem kmene. Za samostatného vévody stávala se z jeho správního obvodu oblast vladařského vévodství kmenového.

Karlovci pro své dohlížecí úředníky — missi dominici — vytvářejí nové obvody missatica, legationes, spadající často v jedno s církevními provinciemi.

Rozdělení půdy spadá již do doby dřívější. Půda nalézá se ve vespolečném kolektivním vlastnictví rodiny, příbuzenstva, obce nebo státu. Jsouc v rukou státu rozděluje se každoročně zemědělcům, aby ji vzdělávali. Původně střídá se půda nevzdělaná, která se jedním užitkem vyžije, později orná půda s ladem. Půda tvoří několik hospodářských skupin, tratí (Gewanne), rozdělených v záhony. I záhony tyto přidělují se střídavě. Střídání časem odpadá a záhony náležejí trvale ku vesnickému statku. Úhrn všech záhonů, které statek má v jednotlivých tratích, tvoří lán (Hufe, sors, mansus). V tratích hospodáří celá obec stejně trojím polem: jaří, ladem a ozimem. S rozdělením na lány uvádí se ve spojitost také Hundertschaft. Podle lánové teorie je to sto lánů — okrsek země, který dalším dělením stvořil osady různé velikosti.

Vesničané sídlí v hromadné vsi (Haufendorf), nebo po jednotlivých (Einzelhöfe), podél silnice (Strassendorf), u Slovanů ve vesnicích kruhových (Runddörfer). Nevzdělaná půda, zejména pastvy a lesy, zvala se markou. Majitelé veských lánů mohli míti na ní práva užívací, byla pak obecní markou, občinou (Almende). Práva užívací byla příslušenstvím statků, mohla však i na jiné býti zcizena.

Jednak církev, jednak svěštění velmožové hromadili ve svých rukách značný pozemkový majetek. Ohromně vzrostl dary královskými i soukromými zejména statek církevní. Zveličoval se tím, že biskupství, klášterů a kostelů stále přibývalo. Soukrom-

níci dávali církvi dary buď na spásu duše, anebo proto, aby z darovaného statku brali od ní platy. Svými dary zajišťovali si od ní rentu pro chorobu i starobu. Dary rozšiřoval se též majetek pánů světských. Dostávali jej jako léna nebo jako svobodné vlastnictví. Statek takto nabytý množil se ještě zábořem statku královského a církevního.

Církev, hromadíc latifundia, propůjčovala půdu jako precaria nebo beneficia na platy a roboty svobodným nebo nesvobodným. Statek její ležel rozptýlen. Byly to leckde osady uprostřed nevzdělané půdy. Církev dávala osadníkům půdu nevzdělanou, aby jí vzdělávali. Na platy a roboty svobodným i nesvobodným dávali svůj majetek také pánové svěštění. Církev a svěštění pánové seskupovali tak roztroušenou pracovní sílu pro svůj statek. Podmanivše si ji, absorbovali ji však pro sebe a odcizili společnosti. Nesvobodní podléhali jim osobu i statkem, svobodní jen statkem. Povstalé tím panství nad osobou a pozemkem označovalo se jako pozemkové panství nad půdou (Grundherrschaft). Pozemkový pán zastupuje své poddané na soudě ve věcech velkých. Věci malé rovná sám.

Na tyto poměry navázaly imunitní privileje, které udílel král vrchnostem světským a církevními (světské a církevní imunity). »Imunitas« zvalo se v době římské osvobození od dávek a poplatků, kterého královský statek požíval. Totéž právo měl v merovejské době i statek korunní a pak také statek církevní, zejména pocházel-li z darů královských. Imunitní listy zapovídaly úředníkům vcházeti na území imunitní a vybírat tam poplatky. Pravomoc, kterou již dříve měly vrchnosti nad osobami, které jejich pozemky vzdělávaly, přejímá se nyní jako pozitivní obsah imunity. Poněvadž se pak třetí osoby se svými žalobami proti imunitním osobám na imunitního pána obracely, nabývala jeho dříve soukromoprávní pravomoc povahy veřejné samosprávy, která v organizační státní byla včleněna. Na imunitních církevních vykonávali tuto pravomoc fojti (advokáti, Vögte). Ustanovovali je ti, jimž kostel patřil, král, světská nebo církevní vrchnost. Svěštění páni vyhrazovali si fojstství, zejména, když kláštery zřizovali.

Do francké doby spadají i počátky lenního zřízení, které vede v době pozdější k rozdělení říše na teritoria.

Lenní svazky skládají dvě složky: osobní a věcná. Osobní jest věrnost, kterou přísahá man svému lennímu pánovi a po-

vinnost k lenní službě; věcná jest statek, který mu pán za to propůjčuje. Složka osobní vyšla ve svém vývoji ze dvou poměrů: z vojenské družiny a vrchnostenského služebnictva. Vojenské družiny měl ve francké době jenom král a královna. Byly královskou tělesnou stráží. Družinník, vstupující do družiny, přísahal králi »trustem et fidelitatem« a král přijímal jej na svůj dvůr. V VII. a VIII. století družinníci ze dvora královského mizí. Žijí na statku, který za dvorské služby dostávají. Služebnictvo, které mají pozemkoví páni na svých dvorech, skládá se jednak ze svobodných, jednak z nesvobodných. Pomáhá jim při pracích domácích a hospodářských. Označuje se jako Gasindi, později jako vassi, vassali; kteréž slovo původně jen nesvobodné označovalo. Od svých pánů bývají nadáni svobodným nebo poplatným statkem. Velmožové merovejští v Gallii tyto vassi ozbrojují. Činí tak po vzoru doby římské, která znala soukromé vojsko žoldněřské (bucellarii). Také na dvoře královském vstupují tito služebníci do vojenských služeb, když družinníci z přímého spojení s králem vycházejí. Jako od dřívějších družinníků zaslubuje se tato služba přísahou věrnosti. Způsob tento napodobují také pozemkoví páni. Když za slabých králů moc jejich vzrostla, dávají si od svých vasalů přísahati služby vojenské. Služebník (vasal) stává se bojovníkem z povolání. Je válečnický znalý a svému lennímu pánovi vojenskou službou povinný. Za své služby dostává vasal od svého pána podle vzoru církevního beneficium na čas svého života. Toto visí osobně na pánovi i manovi. Musí se obnovovati i dědicem dárce i dědicům obdarovaného. Beneficia tato uděluje král zejména z církevního statku, který Karel Martel a jeho nástupcové odebrali církvi při jeho velké sekularisaci. Církev, upustivši od odporu, který proti tomu zdvihla, svolila v dočasné zcizení svého statku. Na uznání jejího vlastnictví měl se jí však platiti zvláštní plat uznávací. Beneficia propůjčovala se z tohoto statku jménem krále a jménem jeho propůjčovala se poznovu, když obdarovaný zemřel. Statek se církvi nadobro odcizoval. Jako beneficium dávala se i cla, rybolovy a pod., od IX. stol. i úřady.

Z lenního svazku vzniká nová vrchnost, lenní páni. Byli jim podrobeni jejich manové. Jest to soukromé vojsko seniorovo. Lenním svazkem je od něho odvislo, ale prostřednictvím jeho jest poutáno lenním svazkem i s jeho seniorem, v nejvyšší hlavě docela s králem. Když jde výzva na seniory, zahrnují se v ní

jejich manové. Dřívější branná povinnost obmezuje se nyní na několik málo osob, které v lenních svazcích nejsou. Místo vojska říšského je nyní vojsko vasalské. Jakkoli slouží účelům říše, není říšskou institucí. Je to útvar, který sám se spravuje. Je to vojenská samospráva, která jednotlivými seniory se provádí. Když jsou za beneficia dávány úřady a stanou se dědičnými, dává se podnět i k nové samosprávě úřadů. Úřad původně státní ztrácí jako dědičné beneficium svou říšskou povahu a stává se samostatným, samosprávným.

Lenním zřízením rozvrstvuje se stát politicky, sociálně a hospodářsky. Politicky dělí se král o moc svou s mocí manskou. Charakter obou těchto mocí je individualistický. Vykonává ji jednotlivec, buď král nebo vrchnostenský pán. Moc tato má ráz patrimoniální. Je právem věčným. Není však vlastnictvím. Je to léno. Man má pouze feudum. Slovo toto pochází od franckého »fēhu-ôd« a značí vlastnictví dobytka. Není to vlastnictví půdy, nýbrž jen vlastnictví movitostí.

Feudálním zřízením povstává také nové rozvrstvení sociální. Dříve to byla rodina a rod (Sippe), které se vzájemně chránily. Ale rody se již rozpadly. Jednotlivec potřeboval však ochranu a nalézal ji v lenním pánovi.

Feudální zřízení má i význam hospodářský. Manové konají vojenskou službu. Musí se jí zabývat i v ní cvičiti. Pěstují hony, vyhledávají turnaje, snadno sahají k osobní pútece a ochotně táhnou se svým seniorem do pole nebo v dálné kraje na křižácké výpravy. Někdo jiný musí je živiti. Je to sedlák, který vzdělává jejich statek a za ně na něm pracuje. Lesklý feudalismus je líc středověké společnosti. Rubem jejím je odvislý, k hroudě připoutaný sedlák. Ve Francii spoutává se takto veškerá půda, ať králem, ať církvi, ať šlechtou. Nebylo zde půdy bez pána (Nulle terre sans seigneur).

§ 2. Německá říše římská.

Poslední Karlovci připravují již rozdělení říše na 3 skupiny: německou, francouzskou a italskou. Císařství jako jednota není ani synům Ludvíka Pobožného Karlu Holému, Ludvíku Němci a Lotharovi překážkou, aby si říši mezi sebou rozdělili a titul císařský ponechali jen jednomu z nich, Lotharovi. Když spojení bratří Lothara přemohou, jejich národové přísahají r. 842

v Štrasburku mezinárodní smlouvy národním jazykem: Západní Frankové francouzsky, východní německy. Syn Ludvíka Němce Karel Tlustý, když všichni ostatní dědicové zemřeli, spojuje ještě starou říši Karlovskou i císařskou korunu ve svých rukou. Ale za jeho nemoci a malomoci spojí se bavorští, saští a frančtí velmožové a volí Arnulfa, vnuka Ludvíka Němce za krále. Jemu dostává se také koruny císařské. Císařství toto není však světovládou, je to jen vláda založená na spojených kmenech: francém, švábském, bavorském a saském. Po jeho smrti následuje perioda bezvýznamných císařů italských. Císařství jako světovládu obnovuje zase Otta I. (962). Je to císařství římské národa německého. Dosáhl tím pro krále německé dvojího prospěchu. Legitimoval je pro územní expansi z důvodů císařské světovlády a zabránil, aby legitimace této neměli vladaři jiní, na př. král francouzský. Za Otty byla centrem německá říše. Itálie byla území vedlejší. Později s říši splynula, a velmožové italští zvali se německými knížaty. Za Staufovců pohlcuje zase císařství říši německou. Němci považují se za Římany. Jediné jest římské imperium, jemuž všechny ostatní země jsou podrobeny. Císař zakládá si je ne na papežské korunovaci, ale na vůli římského národa. I Justinianova kodifikace mu to potvrzuje. O císaři, jemuž všichni vladaři světa jsou podrobeni, pěl němečtí (Walter von der Vogelweide) i latinští (Eboli) básníci. Právníkům jest imperator lex animata in terris. Jeho absolutismus jest jim vyznáním víry.

Bojem s papeži zasáhly do pojmu imperia pretense papežské. Hlásalo se, že imperium má papež společně s císařem. Papež má panství duchovní, císař světské. Každý z nich má meč, aby moc svou chránil. Císař, aby pomáhal také papeži. Moc papežskou srovnává Innocenc III. se sluncem, moc císařskou s měsícem, který světlo od slunce bere. Z legendy, že císař Konstantin daroval papeži Sylvestrovi Řím, odvozovalo se, že to byl uprázdněný stolec císařský. Kanonisté učili, že jen papež může nositi císařské insignie a propůjčovati imperium v ruce světské. Papež Innocenc IV. šel však ještě dále. Dar Konstantinův nebyl darem. Bylo jím jen vráceno, co sv. Petru již dávno patřilo. Jako nástupce Kristův má papež de ipso iure nárok na světové imperium. Bonifác VIII. mohl pak již tvrditi: »Ego sum Caesar, ego sum imperator«.

Královská slaboduchost klesá před silnými duchy na stolci

papežském. Devotnímu Habsburkovi I. i kurfirsti potvrzují, že moc císařská jest jen měsíčním odleskem papežské sluneční záře. Než r. 1338 rozsuzejí kurfirsti v Rense, že zvolený z pouhé jejich volby stává se rex Romanorum a téhož roku Ludvík Bavor prohlašuje, že »imperialis dignitas et potestas est immediate a solo Deo« a že »ex sola electione est verus rex et imperator«.

Imperium římské má veliký význam pro Německo, kde vývojem rozpadala se říše v samostatná territoria. Císařská hodnota, kterou měl jeden z těchto pánů territoria, držela celou říši pohromadě. Jednotná říše stvořila také jednotný německý jazyk. Podle náhledu některých jazykozpytců vnikl do říšské kanceláře Karla IV. německý jazyk, kterým mluvili patricijští měšťané pražští. Kancelář Lucemburků měla vliv na kanceláře sousední, později kanceláře říšské. Řeči těchto kancelářů použil pak také Luther ke svému překladu bible. Spisovná řeč všem srozumitelná, která se vyvíjela v říši německé, stala se záležitostí říšskou, byla výrazem říšské jednoty. V ní jevílo se i jednotné národní vědomí.

Skutečného panství nad Itálií zjednávalo císařství málo. Vedly se o ně boje stále. Císařská moc tu střídavě stoupá a klesá. Králové němečtí konají sice výpravy do Říma a dávají se tam korunovati — to podniká i Karel IV. — ale moc císařská se tím nepovznáší. Italská města stávají se samostatnými republikami a mocní šlechtici samostatnými vévody.

Císařové počítali sice stále Itálii k říši německé, žádali od italských knížat říšskou pomoc a předpisovali ji v kapitulacích, ale italská knížata vedla si jako plní suveréni. Jakési pouto s Itálií se udržovalo, když Habsburkové tam měli některá svá panství (Milán, Mantua).

V IX. století tvořilo Labe naproti Slovanům východní hranici. Odtud vnikalo se do území slovanského hrady a kláštery. V hrůzné krutovládě šířil v X. stol. panství německé mezi Labem a Odrou markrabí Gero. Dvě stě let potom stejným násilím šířil německou vládu v Pomořanech a Meklenbursku vévoda saský Jindřich Lev. V XII. století získal pro Němce Branibory Albrecht Medvěd. Obyvatelstvo slovanské bylo častými boji buď vyhubeno, anebo ze země vyvedeno, nebo musilo ustupovati německé kolonizaci. V XIII. stol. provedl řád německých rytířů germanisaci Pruska. To, co Němci ztratili v Gallii a Itálii, získali na Slovanech.

Asi na jaře r. 929 poddal se český kníže Václav německému králi Jindřichu I. a zavázal se k poplatku. Čechy od té doby počítaly se k říši německé jako jejich léno. Zůstávají však samostatné. Poměr k říši se časem uvolňuje. Scházelo také s výkonu českých práv kurfirstských, když Habsburkové byli českými králi a římskými císaři.

Poměr k říši se nezměnil, když kurfirství české bylo t. zv. readmissí r. 1708 ku právům těmto připuštěno. Vyhradil si král český všechna svá práva a privilegia, kterých dosavade užíval. Uznáno to bylo také, když Slezsko Prusku bylo odstoupeno. Poněvadž král český byl neodvislý suverén, přešla i se Slezskem na pruského krále jeho plná suverenita.

Zemědělská půda německé říše je rozdělena na statky různé velikosti. Základní formou je majetek vrchnostenský. Vrchnost má panství nad zemí (Grundherrschaft). Podléhá jí půda, kterou jiné osoby pro ni vzdělávají. Od nich bere produkty, aby kryla jimi svou potřebu. Pro správu statků užívá panských dvorů (Fronhöfe). Statky jsou buď kolem nich seskupeny, nebo roztroušeny na různých místech. Statky, které byly přiděleny některému panskému dvoru, tvořily dohromady svazek tohoto dvora. Sedláci, kteří je vzdělávali, podléhali pánovu dvorskému nebo selskému právu. Měli statek v nájmu nesvobodném (unfreie Leihe). Byly však i statky, které k tomuto svazku panského dvora nenáležely, jsouce mu pouze poplatny nebo robotny. Držitelé těchto statků mají je v nájmu svobodném (freie Leihe). Některé statky řídí pán sám.

Pozemkovými pány byl král, šlechta a církev. Tato byla nejen držitelkou velkostatků jako při biskupstvích, ale také držitelkou malých pozemností, jako při farách, klášterích a zbožných nadacích. Majetek církve jako »mrtvé ruky«, ač povážlivě rostl, nestal se přece sociálním nebezpečím. Bylať u církve odvislost poddaného lidu volnější a vedle toho statek církevní považoval se za majetek státní.

Vedle pozemkových vrchností zůstává některý drobný statek v rukou svobodných sedláků. Jak statek tento, tak i statek sedláků vrchnostenských obdělává rodina: sedlák, jeho žena a děti. Statek dědí jeden syn, někdy i děti všechny. Na větších statecích nalézá se i čeled'. Na statku pečuje se o všechny potřeby. Zhotovuje se šat, obuv i nářadí. Co z produktů přebývá, odvádí se pánovi nebo prodává na trhu. Půda dělí se na vesnic-

kou plochu s obydelnými a hospodářskými staveními, zemědělskou pluzinu a nerozdělenou, společnou občinu. Přednostové domácnosti tvoří sousedské družstvo pro vzájemnou pomoc a společný způsob hospodaření. Pro nezabranou půdu tvoří společenstvo občiny.

Přebytek obyvatelstva a dále také zajištění nově nabyté země vede Němce do zemí slovanských. Z cizích osadníků vznikají nové osady, které spravují se svým německým právem (ius teutonicum, emphyteuticum). Osadníci jsou svobodni, svým pánům jenom platem povinni. Podle těchto osad zakládají se také podobné osady se slovanským obyvatelstvem, ale s menšími lány a také se starým rabstvím a robotnictvím. Má-li býti země zajištěna, osazují statky královští a knížecí vasalové a ministeriálové. Sídlice na nich, dávají je sousedním lidem vzdělávati.

Změněné sociální a hospodářské poměry přivádějí šlechtice k půdě. Začíná se zabývati zemědělstvím a zvětšovati svůj dvůr nebo své dvory v rozsáhlá panství s vlastní zemědělskou velkovýrobou. Vzniká nová zemědělská forma, vrchnostenské panství na statku (Gutsherrschaft).

Správní oblast německé říše se jednak drobí, jednak uceluje. Drobí se hrabství v centeny, které hrabstvími se stávají. Ucelují se zase obvody, kde jednotlivé kmeny mají svá sídla, v kmenová vévodství. Na hranicích proti nepříteli zřizují se zase marky. Obvod říše německé dělí se takto na vévodství, hrabství a marky. Vévodství odpovídá čtyřem německým kmenům: saskému, švábskému, bavorskému a franckému. Francký kmen má však dvě vévodství: lotrinské a francké. Hrabství nepodrobené žádnému vévodství bylo v Durynsku a Frýsku. Marky proti Slovanům byly tři: severní, lužická a míšeňská. Ve vévodstvích docházelo k změnám. Některá zanikají, některá nově se tvoří. Tak povstává vévodství korutanské a r. 1156 vévodství rakouské. Králové snaží se je zmenšiti. Rozdělují je nebo velké obvody od nich odělují. Na Rýně vyvíjí se také zvláštní falckrabství. Falckrabí je původně královský úředník, který má chrániti mír a zájem královský ve kmenovém vévodství. Falckrabí dostávají se v područí vévod, falckrabí rýnský nabývá však statků a dává vznik zvláštnímu rýnskému falckrabství.

Hrabské zřízení trvá i ve vévodství, prolamují je však i munity, když páni imunitní pro své imunity také hrabské pravomoci dosahují. Imunity stávají se tu vrchnostenskými hrabstvími. Vyňatými obvody byly i královské statky spravované říšskými fojty. Když se i těmto vyšší pravomoci dostává, je také říšské fojtsství samostatným okrskem správním a soudním. Stará hrabství pozbývají však svého úředního charakteru. Udělují se jako léna a stávají se dědičnými. Obvod jejich rozšiřuje se soukromým statkem dědičného držitele, koupí, věnem, dědictvím, zástavou a zábořem. Na tomto širokém obvodu vykonává sice pán pravomoc jako hrabě, ale ne již jako královský úředník, nýbrž z vlastní moci jako zeměpán.

Zevně již samými hradbami počínají se od venkova v sebe uzavíratí města. Mají nové hospodářské úkoly: obchod a živnost.

Již v době francké rozvíjel se na královských falcích, v sídlech biskupů a hrabat obchod a provozovala živnost. Na mnohých těchto místech povstala i pozdější města. Mnohá sídla starých měst římských nově oživila (Mety, Kolín, Mohuč). Stok a ústí řek, střed obchodních cest byla přirozená místa pro městská sídla. Stará města rostla poznenáhlu, nová rychle. Na živých obchodních cestách povstávala v pravidelné vzdálenosti od sebe (na západě 4—5 hodin peší cesty, na východě 6—8) v údolích pro obchod v bezpečí, na výšinách a nepřístupném místě pro nebezpečí z nepřítele. Kolem města jsou hradby, které je izolují od venkova. Někdy je hradem celé město. Někdy táhne se město kolem hradu v podhradí. Hradby dávají někdy i městu jméno (Augsburg, Strassburg) a hradbu má mnohé město ve svém znaku (Praha). Město ponenáhlu povstale jeví mnohou nepravidelnost (křivolaké uličky). Nová města staví se podle plánu. Římské castrum, jež se ještě dnes rýsuje z plánu římských měst, dává jim vzor. Uprostřed jest čtverhranné tržiště, od něhož přímočarě pravým úhlem vedou ulice, které v pravém úhlu protínají pak ulice druhé. Kolem města jest zpravidla kruhová hradba, někdy i čtverhranná. Má-li se město rozšířiti, staví se podle plánu starého města město nové. Kolem města leží městské pozemky. Větší části jsou rozděleny mezi měšťany, zbytek tvoří občinu, která jako pastviště nebo les jest ve společném užívání.

Nová města zakládala se zejména za Labem a Sálou, kteréž

řeky tvořily hranici mezi půdou německou a slovanskou. Mnohoslibná země přilákala v XII. stol. za Labe německou vesnickou kolonizaci a dala vznik i některým německým městům. Když země již německými vesnicemi byla osazena, rozmohl se počet německých měst za Labem a Sálou až na půl čtvrtá sta nových sídel. Některá z nich založili velmožové světští a duchovní nebo řád německý, některá i knížata slovanská. Němcům byly směrodatné ohledy vojenské, slovanským knížatům ohledy hospodářské. Německá města byla pevnostmi, které zabezpečovaly německé panství v cizí zemi. Nově založené město oživilo kraj průmyslem a obchodem. Města povstala buď na půdě královské a pak zovou se města královská, později říšská, nebo zakládala se na půdě zeměpanské a to jsou města zeměpanská. Z nich nejvýhodněji si stojí města biskupská. Některá z nich stírájí i všechnu biskupskou odvislost a stávají se městy říšskými.

V novověku přešla již německá města svůj zenith. Když Turci zmocnili se Cařihradu, ustal obchod s orientem. Objevení Ameriky otevřelo nové obchodní cesty. Obchodu zmocnily se Nizozemí, Anglie a Dánsko. Hansa, spolek německých měst za účelem obchodním, tomu bránila, ale posléz zbyla z ní jen tři přímořská města: Lubek, Brémy a Hamburk.

I městské řády se přežily. Reformace přivedla jednotlivého člověka k úctě. Recipované římské právo učilo svobodě a rovnosti. Proti takovým názorům středověká cechovní vázanost dusila pokrok. Stala se monopolem několika málo vyvolených. Pomocnictvo těžce jej neslo a bouřilo se.

Válka Španěl s Nizozemím podvázala čilý obchod nizozemský. Z války třicetileté zchudl sedlák i měšťan. Spolků městských, které města chránily, již nebylo. Také městské milice nikoli. Zeměpáni neradi viděli enklavy říšských měst ve svých zemích. Zabírali hospodářsky skleslá města. Mnohá i zástavami přišla v jejich odvislost. Z dřívějších 100 říšských měst zbylo jich posléz jen 51. Hlavní snesení říšské deputace z r. 1803 zmenšilo pak tento počet na šest (Brémy, Lubek, Hamburk, Augšpurk, Frankfurt a Norimberk).

Poněvadž hospodářský život klesal, ani právo městské nezkvétalo. Vytláčuje je právo římské. Místo k vrchním právům městským jde odvolání z měst leckdy již ku právnickým fa- kultám.

Silnice a řeky náležely králi, třeba probíhaly teritoriem některých zeměpánů. Byly tedy jaksi exteritoriální.

Teritoriální ústava, jež ve středověku říši německou v teritoriální státy rozkládala, došla v novověku mírem vestfálským r. 1648 i uznání mezinárodního. Zeměpáni měli nad svými územími superioritatem teritorii a mohli s cizími zeměmi uzavírat mezinárodní smlouvy, pokud proti říši nečelily. Přes to však bylo i některé rozdělení říšské, které se táhlo i přes teritoria. Jsou to říšské kraje, zřízené nejprve k účelům mírovým (již za Václava IV.), volebním, pak i soudním, berním a vojenským. Bylo jich nejprve 6, později 10. Koruna česká do říšských krajů pojata nebyla. Při jednání o míru vestfálském měl z ní vytvořen býti kraj jedenáctý, ale sešlo z toho. Vykládalo se, že je iuris slavici a osvobozena od všech říšských berní jako feudum francum.

Jednak teritoria, jednak říšská města připravila říši o poddané. Zůstali jimi pouze zeměpáni a také ti, kdož přišli o své území mediatisací, říšské rytířstvo a úředníci říšských úřadů. Byly to bezprostřední říšské osoby (reichsunmittelbar). K nim pojily se ještě některé korporace, říšské kraje a říšská města.

Na hranicích říšských uvolnila se mnohá země ve středověku. V novověku mnohý svazek s říši docela se přetrhl. V boji s Habsburky staly se samostatnými Š v ý c a r y. Z několika měst, která již v XIII. stol. sestoupila se v přísežné sdružení (Eidgenossen), stal se časem věčný spolek švýcarských kantonů (míst). Jakési pouto s říši zůstávalo. Švýčari chodili na říšské sněmy. Říšskému komornímu soudu nechtěli se však podrobiti a z války, která je měla k tomu donutiti, vyšli jako vítězi. Stali se samostatnými, a vestfálský mír to již jen uznal.

Burgundsko bylo ve středověku říšským lénem, ale odputávalo se kus po kuse k Francii. Svobodného Hrabství Burgundského (Franchecomté) zároveň s burgundskou držbou nizozemskou nabyt Maximilian sňatkem s Marií Burgundskou, ale země tyto byly obsazeny Francií, takže teprve míry s Francií dostaly se v ruce Maximilianovy. Maximilian vytvořil (1512) ze Svobodného Hrabství Burgundského, z Nizozemí a Lucemburku burgundský kraj. Když se Karel V. vzdal vlády, spojen burgundský kraj se Španělskem a nedostal se pak už nikdy k říši německé.

V Alsasku patřily některé obvody církevním nebo světským velmožům. Mezi světskými byli to také Habsburkové, jsouce též zemskými fojty nad říšskými městy (Štrassburk a deset měst). Mírem vestfálským přešlo všechno, co zde Habsburkové měli i s odvislostí od říše na Francii, a vedle toho i biskupství Metty, Toul a Verdun. Biskupství tato měla v dřívější době různé části Alsaska v lenní odvislosti. Z francouzské strany se nyní žádalo, aby se tato lenní odvislost zase obnovila a části časem odpadlé zase s biskupstvími spojily. Byla t. zv. teorie reunií. Komise, k tomu zřízené, odvislost tuto uznávaly, soudy Francii ji přisuzovaly a francouzské vojsko přisouzenou državu obsazovalo. Tento stav uznal posléz i mír v Ryswyku (1697). Ještě za války o dědictví rakouské terrorisovali husaři Marie Terezie alsaské kraje (Pandurenlärm, alarm des pandours), ale marně vyzýval husarský generál Menzl obyvatelstvo, aby od Francie odpadlo.

Lotrinsko uznalo sice ještě Ferdinandu I., že jest od říše odvislo, mělo však samostatné vévody. Jeden z nich, František, byl manžel Marie Terezie. Když za ně odškodněn byl Toskánou, dostalo se Lotrinsko Stanislavu Leszczyńskému a po jeho smrti Francii.

K největším změnám došlo ve válkách napoleonských. Mírem lunévillským 1801 odstoupen byl celý levý břeh Rýna Francii. Hlavní snesení říšské deputace z r. 1803 mír tento provedlo a odškodnilo zeměpány, kteří tím o svá území přišli. Mnohá knížectví a říšská města byla za tím účelem mediatisována. Vítězství Napoleonovo bylo i popudem k tomu, že německá říše docela zašla. Šestnáct německých států spojilo se r. 1806 v rýnský spolek, podepsavše aktu rýnského spolku (Rheinbundsakte), jíž vystoupily z německé říše. Když vyslanec francouzský oznámil 1. srpna 1806 na říšském sněmu v Řezně, že jeho pán svolil býti protektorem toho spolku a že neuznává již existence německé říše, složil 6. srpna 1806 poslední císař František II. hodnost římského císaře. Říše římská došla tím svého konce.

§ 3. Český stát do r. 1526.

První český státní život vyvíjí se v kmenech. Soustředí se buď svou vůlí nebo proti své vůlí mocí. Povstává mocenská oblast západní, Přemyslovská, se sídlem v Praze, a

východní, Slavníkovská, se sídlem na Libici, ač asi v jisté odvislosti od oblasti Přemyslovské. Vyhubením Slavníkovců stávají se Přemyslovci pány celé země. Čechy tvoří přirozenou geografickou jednotku, jednak pohraničním horstvem, jednak jednotným vodstvem.

Morava přibývá k Čechám již za polských výbojů Boleslava I. Je to však jen na čas. Nadobro ji získává Břetislav I. Porůznu se pak ještě odděluje, ale oddělení toto není trvalé.

Z protipolských výbojů Boleslava I. patřilo k Čechám i Slovensko, ale pak je opanovávají Maďaři. Na krátko toliko (13 let) Husité pod Jiskrou z Brandýsa rozšířili sem své panství.

Z protipolských výbojů Boleslava I. patřilo k Čechám na čas i Slezsko, stejně také za výbojů protipolských knížete Břetislava I. a za krále Václava II. K trvalému připojení Slezska k Čechám vedou snahy Lucemburské. Za krále Jana připojují se k Čechám svazkem lenním skoro všechna slezská knížectví, ve které se Slezsko rozrodem slezských Piastovců rozdrobilo. Za Karla IV. přibývá ještě jejich zbytek, jakožto jeho věno ze sňatku s Annou Svídnickou.

Chebsko bylo původně osazeno slovanským obyvatelstvem, ale poněmčilo se a stalo se částí německé říše. Nejprve připojil Chebsko k Čechám Přemysl Otakar II., čině si na ně nárok jako na věno své matky Kunhuty Staufské, ale vzdává se ho při své první srážce s Rudolfem Habsburským (1276). Sňatkem Václava II. s dcerou Rudolfovou připadá Chebsko jako věno Václavovo zase na čas k Čechám. Zástavou Ludvíka Bavora (1314) připojuje se k nim opět, a tehdy již na trvalo.

Horní Lužice (Budišínsko a Zhořelecko) dostává se k Čechám na čas Vratislavovi odměnou za pomoc, kterou poskytl králi německému Jindřichu IV. Za Vladislava II. však již trvale. Václav I. zastavuje ji však braniborským Askániům. Část její za krále Jana a zbytek za Karla IV. připadá zase k Čechám. Dolní Lužice zastavena markrabím braniborským markrabímu míšeňskému. Karel IV. uzavřev s markrabím braniborským dědickou smlouvu, vyplatil s jeho svolením Dolní Lužici a připojil k Čechám.

Karel IV. spojil všechny tyto země lenním svazkem k Čechám v jeden nerozlučný celek (1348 a 1355) V době lucemburské vyskytuje se pro ně také společný název »česká koruna«. Tímto jménem označuje se od té doby při státopráv-

ním dualismu vedle krále druhý mocenský činitel, země koruny české, jako reálný subjekt, zastupovaný stavy.

Hranice zemí státu českého nezůstaly beze změny. Z počátku se spíše rozpínaly, ale později zase rozpětí pomíjelo. Na jihu patří k Čechám, na straně k Rakousům, Vitoraz. Ve 12. století odpadá však jako léno Kuenringů a po porážce Přemysla Otakara II. (1278) nadobro. Na severu připojil se k Čechám výběžek rumburský a frýdlandský, poněvadž se tam české rody zakoupily. Odedávna patřilo k Čechám Kladsko. Z odměny Jindřicha IV. za pomoc proti Sasům zbývá z Míšeň část kraje kolem Králova Kamene (Königsteinu) a Perna, ale odpadá jako léno markrabí míšeňskému. Za Jiříka Poděbradského odpadají také k Polsku dvě knížectví slezská.

Karel IV. na zemích koruny české nepřestal. S vytrvalou snahou zveličuje stále teritoriální oblast lucemburského státu českého. Největším ziskem jest nabytí Branibor (1373). Koupí nabývá Karel IV. celé řady pevností a hradů v Horní Falci, Švábsku, Durynsku, Míšni a Fojtlandu. Mimo to patří k Čechám, jako rodinná země, i Lucembursko. S vévody rakouskými uzavírá Karel IV. dědické smlouvy pro případ, že rod habsburský vymře.

Ale Branibory, ač sněmem českým a braniborským byly ke koruně české připojeny (1374), brzy se ztrácejí. Již po smrti Karla IV. nenabývá jich jeho syn Václav, nýbrž mladší syn Zikmund, poněvadž kurfirství braniborské a české nesmělo podle zlaté bully býti drženo v jedné ruce. Zikmund zapsal je Joštovi Moravskému a po jeho smrti zastavil je purkrabí norimberskému Fridrichovi Hohenzollernskému (1411), vyhradiv svému rodu zpětnou výplatu. Tato výplata se pak nikdy nestala a Branibory ztraceny navždy. Zikmundem odcizena byla i část českých lén za hranicemi.

Výboje válečné leckde rozšířily teritoriální panství české. Ale jak rychle k němu docházelo, tak rychle s něho zase scházelo. Po prvé za Boleslava I. vůči Polsku přes Slezsko a pozdější Halič až za Krakov a přes Slovensko až k Váhu. Za knížete Břetislava I. rovněž vůči Polsku přes Slezsko až na Krakovsko a Poznaňsko.

Mimo to personální unie spojuje země české na čas se zeměmi jinými. Tak za Přemysla Otakara II. s Rakousy pod

Enzí a nad Enzí, Štýrskem, Korutany a Krajinou; za Václava II. s královstvím polským a v jeho rodě i s královstvím uherským; za Zikmunda a Jagellonského Vladislava i s královstvím uherským.

Již k říši francké dostaly se v závislost západní české kmeny. Odváděly jí 120 volů a 500 hřiven stříbra. Poplatek tento, ač pravidelně placen nebyl, přesunul se i na centrální říši, ale průběhem doby zanikl. V lenní odvislost k říši německé vstupuje (929) kníže Václav. Lenní poměr odtud existuje. Zesiluje se, když je na straně německé silná vláda královská, slábne, je-li v Čechách silný kníže. Česká lenní odvislost má svůj zvláštní ráz. Liší se podstatně od jiných lenních poměrů německých. Česká knížata nastupují na trůn podle domácího řádu, německý král je nedosazuje. Český kníže jest v českých zemích vždycky vladařem, nikdy říšským úředníkem. V řadě říšských manů jest český kníže manem nejprvnějším. Ještě více nad ně vyniká, když jediný z nich má titul královský. Korunu královskou obdržel nejprve Vratislav (1085) od Jindřicha IV. za pomoc proti Sasům a od Fridricha I. Vladislav (1158) za pomoc v bojích italských a posléze již dědičně Přemysl Otakar I. (1198). Zlatou bullou sicilskou (1212) byla lenní povinnost českého krále omezena na vojenskou pomoc 300 oděnců k jízdě do Říma nebo na místech 300 hřiven stříbra a na návštěvu královských sněmů v Bamberku, Norimberku a Merseburku. Přemysl Otakar II. ignoruje lenní poměr k říši německé, ale musí pak i země české přijati od Rudolfa I. v léno, když donucen byl vzdáti se i zemí alpských (1276). Panovník český od 12. století jest říšským číšníkem a jest také jedním z kurfirstů, když sbor jejich se vyvíjí. Zlatá bulla Karlova (1356) klade krále českého jako prvního mezi světskými kurfirsty. Podle postavení českého krále buduje se teritoriální moc ostatních kurfirstů. Dávají se jim práva, která má český panovník už od starodávna. Za Karla IV. se již lenní poměr k říši mění. Koruna česká jest reálným subjektem, který drží některá léna od říše. Jsou to léna zahraniční a hodnost kurfirstská. Je to zřejmé z dědických smluv s Habsburky, které Karel IV. potvrzuje také jako císař. Také za Jiříka sněm český prohlašuje, že je král český manem říše německé jen jako kurfirst a arcíčíšník. Privilegiem z r. 1462 povinnost lenní značně sní-

žena. Na říšskou výpravu mělo se vyslati jen 150 oděnců a 150 hřivnami mohli se vykoupiti. K říšskému sněmu bylo jíti jen do Bamberka a Norimberka. Z lenních listů 15. století jde již na jevo, že se jako léno uděluje pouze arcíčíšnictví a kurfirství, markrabství moravské a jiná léna, od říše odvislá.

Vedlejší země české vytvořily se průběhem doby v jednotné celky, připojené k Čechám. V těchto územních jednotkách dochází často k starému podvladařskému drobení. Již v době Přemyslovské dostávají vedlejší linie Přemyslovské na Moravě údíly, kde pod vrchním panstvím českého knížete vládnou jako zeměpáni. Císař Fridrich I., když jest spor o trůn mezi českými knížaty, povyšuje Moravu na markrabství, podrobuje ji říši a dává jednomu z rozvaděných bratří (1182). Ale po své porážce podrobuje se tento nový markrabí smlouvou knínskou (1186) zase českému knížeti. Za doby Lucemburské tvoří zvláštní celek markrabství moravské, vévodství opavské a biskupství olomoucké. Z části Branibor vytváří se marka za Odrou, z části obou Lužic knížectví zhořelecké. Některé z těchto skupin dostávají členové rodu Lucemburského, ač zůstávají i nadále spjaty svazkem lenním s královstvím českým.

Když v Čechách kmenové zřízení zašlo, organisuje správu vladař. Země jest rozdělena v hradske obvody s kastelánem (comes). Na Moravě tomu slouží údíly vedlejších vladařských linií, v Lužici jsou burgwardy, ve Slezsku kastelanie. Když hradske obvody častým udělováním imunit zanikly, povstaly dvoje širší obvody, kraje správní a kraje soudní, které se spolu někdy kryly. V krajích soudních vykonávali hrdelní pravomoc popravci, obyčejně dva, z panstva braní. Správních krajů po jistém kolísání bylo 12, od doby Jiřího 14. Na Moravě jich nebylo. Ve Slezsku a Lužici bylo podle vzoru německého rozdělení země na fojtství.

V Čechách a na Moravě jest zemědělskou formou velkostatek, patřící koruně, církvi nebo šlechtě; ve Slezsku a Lužici byly to rytířské dvory. Dvory velkostatkářské se vzdělávají buď nesvobodnou čeledí nebo robotnými a poplatnými sedláky. Půda, dosaváde neosazená, získávala se zemědělství vnitřní kolonizací. Kromě toho přicházejí němečtí kolonisté a osazují zejména pomezí česká a moravská, takže se stávají německými. Cizí kolonisté přicházejí se svým právem od jihu nebo

severu. Zakládají vesnice, které se spravují právem jihoněmeckým a severoněmeckým.

V době Přemysla Otakara I. vznikají, vlivem německým, první česká města. Jsou buď královská na půdě královské, nebo vrchnostenská na půdě vrchnostenské. Ve vedlejších zemích byla města knížecí. Královská (knížecí) dostávají se jako stav na sněm zemský. Vrchnostenská byla v poddanském poměru k vrchnosti jako její sedláci. Poměry vladařské v zemích českých nesou s sebou, že královská města k nějaké samostatnosti nedospěla. Toliko snad t. zv. privilegovaná města, kterými bylo zejména Staré a Nové město pražské, Kutná Hora, Brno, Vratislav.

§ 4. Polský stát do r. 1795.

Poláci zůstávají jako jádro všeho Slovanstva ve svých dávných sídlech mezi Odrou a Dněprem. Žili zde v rodech, plemelech a později kmenech. Veliký kmen dal asi společné jméno Polanů (od pole) i kmenům menším. Dle národní báje má první polská dynastie »Piaštovci« své jméno od praotce, sedláka Piasta. Historicky lze z této dynastie osvědčiti teprve knížete Měška I. z jeho bojů s Němci. Markrabí Gero jej sice přemáhá (963), ale lenní hold a daň králi německému chrání jeho zemi před osudem Slovanů polabských. Manželství jeho s českou kněžnou Důbravkou přivádí jej i národ jeho ke křesťanství, jež uchovává jej před německou porobou ve znamení kříže. Říše polskou vybudoval však teprve jeho nástupce Boleslav Chrabrý. Náleží k ní Poznaň, Hnězdo, Kališ (pozdější Velkopolsko) a země nad horní Odrou (pozdější Malopolsko) a Mazovsko, ale rozpíná se i na Pomořany, Slezsko, Moravu a Slovensko. Na čas, za domácích bojů v Čechách, spojuje Boleslav Chrabrý i Čechy pod své žezlo. Ale jeho plán velké slovanské říše proti náporu německému se nezdařil.

Byli proti tomu Němci a také Češi. Ale za to na Německých získává se Lužice a mírem budišinským (1018) i neodvislost polská. Na východě připojuje Boleslav Chrabrý Červenou Rus (později východní Halíč). Taková říše vybočila již z moci knížecí, a Boleslav Chrabrý dává se (1025) korunovati za krále.

Již jeho nástupci Měškovi II. odnímají Čechové Moravu, Maďaři Slovensko, Dánové Pomořany, Rusové Červenou Rus a Němci Lužici. Ve zmatcích, ve kterých v té době se Polsko nalézalo, zmocní se kníže český Břetislav

Slezska, Malopolska a velké části Velkopolska, ale zase je tu Německo, které tomuto rozpětí jest v cestě. Břetislav musí se posléze na prospěch Polska vzdáti i Slezska.

Z následujících polských knížat Boleslav III. dobytím Pomoří a Štětínska zjednával Polsku zase přístup k moři. Boleslav III. rozděluje říši mezi čtyři syny, z nichž jeden má míti vrchní vládu nad druhými. Ale nad údělnými knížaty jedinou moc nebylo možno udržeti. Knížecí úděl se drobí a ve 13. století vzrůstá počet údělných knížat slezských až na 20.

Nový pokus vybudovati ve střední Evropě velikou slovanskou říši učinil král český Václav II. Zmocnil se Polska a dal se v Krakově (1300) korunovati za polského krále. Personální unie českopolská potrvála však jen do vymřeni Přemyslovců (1291—1306). Nato spojil Polsko zase Vladislav Lokýtek, který přijal titul polského krále (1320). Dříve dělila se často říše v jednotlivé země, jako Velkopolsko, Malopolsko a j. Lokýtek sjednotil stát. Byl vládcem celé Polsky. Po vzoru českém začala se označovati jako »Corona regni Poloniae«. K polské koruně patřily však jen země staré Polsky, nikoliv země nově nabyté. Nad nimi vládl král polský jako »dominus et haeres«. Země tyto nebyly účastny práv zemí korunních, jako byla volba krále a členství v polském sněmu.

Za doby Lucemburské odpadají však k Čechám všechna slezská knížectví. Řádu německému musí se postoupiti Východní Pomořany. Zato nabývá se Červená Rus. Když panující linie Piaštovců měla Kazimírem III. vymřítí, uzavřel (1339) tento král úmluvu s Karlem Robertem, králem uherským, dle níž měl po něm nastoupiti Robertův syn Ludvík. Jeho potomním nastoupením (1370) vznikla personální unie s Uhrami, která však jeho smrtí (1382) skončila. Jeho dceři Hedvice vyvolili polští stanové za manžela litevského knížete Jagella. Volba jeho vede k unii s Litvou. Řád německý podléhá této nové moci ve slavné bitvě u Grunwaldu a Tannenberku. Teprve mír s řádem r. 1466 v Toruni rozšiřuje území polské o Prusy s Marienburkem, Gdánskem a Elbinkem. Prusy Východní s Královcem zůstávají řádu jako polské léno. Moc rodu Jagellonského dochází vrcholu, když Vladislav, syn krále polského Kazimíra Jagellonského jest zvolen r. 1470 za krále českého a když r. 1490 nabývá také koruny uherské.

Unie s Litvou, která se na čas po smrti krále Kazimíra IV. přerušila (1492), obnovuje se znovu za krále polského Alexandra (1499). Prusko, které dosavad náleželo řádu německých ry-

tířů, udělil tento král velmistru tohoto řádu Albrechtovi jako polské léno. Albrecht přestává býti velmistrem a je nyní polským manem jako vévoda pruský (1525). Za Zikmunda II. Augusta připojuje se k Polsku Livonsko.

R. 1569 dochází v Lublině mezi Polskem a Litvou k reálné unii (lubelská unie). Z územních částí »Korona i Litua« byla nyní jednotná Rzeczpospolita pod jedním králem, voleným v Krakově, se společným sněmem ve Varšavě, se společnými ministry a také jako jednotná osobnost mezinárodní. Povstala říše, která sahala od moře Baltického až téměř k moři Černému, na východ od Slezska až ke Dněpru. Příliš mocná šlechta a rozpory náboženské brání tomu, aby v této rozsáhlé říši vznikla silná vláda. Průběhem doby ztrácí se Livonsko a lenní výsost nad Pruskem. Práce sněmu maří »liberum veto«. Každý jeho člen má proti usnesení sněmu právo odporu. Z vlivu ruského a rakouského dosazují se na trůn polský (1697—1763) saští králové. Úpadek státní moci polské jest zřejmý zejména ve válce sedmileté. Polsko není s to, aby svou neutralitu uhájilo. Bezmocně trpí, jak jeho území se plení. Ke konci 18. století přichází Polsko úplně pod vliv ruský. Z tohoto vlivu stává se milec carevny Kateřiny Stanislav August Poniatowski králem polským. Ruské vojenské tlupy volně procházejí Polskem. Obléhají sněm a sněmovní oposice proti Rusům posílá se na Sibiř. Když katoličtí Poláci jsou proti svobodě náboženské a uzavírají (1768) na ochranu katolického náboženství Barskou konfederaci, rozhání se tato přivolanými Rusy. Bylo se obávati, že celé Polsko stane se kořistí Ruska. Rakousko a Prusko nabídly své služby, aby mezi Rusy a Poláky mír se sprostředkoval. Došlo tu pak ke smlouvě z r. 1772 nejdříve mezi Ruskem a Pruskem, později také Rakouskem. Rakousko dostalo východní Halič a Vladiměř, Rusko část Litvy, Prusko Západní Prusy mimo Toruň a Gdąnsko. Je to první dělení Polska. V Polsku jsou snahy o nápravu. »Liberum veto« se odstraňuje a nová ústava vydává (1791). Ruští stranníci jsou proti ústavě. Povolávají Rusy do země. Marně vítězí nad nimi Kościuszko (1792). Musí ustoupiti převaze nepřitele. Proti ústavě staví se i sám král Stanislav Poniatowski. Prusko ze strachu před zábořem ruským obsazuje Velkopolsko, Gdąnsko a Toruň, Rusko zabírá provincie východní. Polskému sněmu v Grodně (1793) nezbyvá nic jiného, než aby přivolil k tomuto druhému dělení Polska. Všechen

polský lid se bouří. Vyhání ruské posádky z Varšavy, Kościuszko, jako zvolený diktátor, dociluje malého vítězství nad Rusy, ale posléze musí Poláci přece ustoupiti přemoci ruské a pruské. Ke státům čekajícím na kořist připojuje se nyní také Rakousko. Dochází k třetímu dělení Polska, kterým si je spojené mocnosti úplně rozebraly. Rakousku dostalo se části, zvané později západní Halič (1795).

Správní a hospodářská organizace polská spočívala na hradech, které již v době předhistorické se tu vyskytovaly k obraně země proti nepříteli. Všech nepoužívalo se k organizaci královské, takže zanikly. Na hradě sídlil od XII. století comes nebo castellanus, zvaný dle svého hradu (de Cracovia). Všechny potřeby hradu obstarávaly se z jeho obvodu. Hrad měl služebné vesnice. Na hrad svázely se zásoby, které měly sloužiti i potřebám knížete. Hradský kraj tvoří i obvod soudní pro hradskeho úředníka. Ve XIV. století královští kasteláni pozbývají své funkce. Vodili jen okolní rytíře na vojenské výpravy. Funkci kastelánů přejímají starostové. Jsou po jistou dobu zástupci knížete v kraji ve správě hospodářské, soudní a vojenské. Rozdělení půdy uvedeno je na jiném místě.

§ 5. Uherský stát do r. 1526.

Asi sedm divokých, kočovných kmenů čeledi ugorofinské zaujalo kolem r. 896 území mezi Tisou a Dunajem. Jeden kmen měl jméno Maďarů a dal toto jméno i kmenům ostatním. Slované jim říkali Ugři. Vůdce tohoto kmene Arpád dal také jméno prvé maďarské dynastii. Odtud dobytá Panonie se slovanským obyvatelstvem. Vpád Maďarů učinil také konec říši velkomoravské. Morava sice Čechy zase získána, ale Slovensko ztraceno tu na deset století. Od slovanského obyvatelstva přijali Maďaři mnohý zvyk a pro svůj jazyk mnohý výraz. Zemí sjednotil teprve Arpádův potomek Gejza I., když vévody jednotlivých kmenů podmanil. Dílo jeho dokončil jeho syn Štěpán I., zvaný svatý, který jest vlastním zakladatelem uherského státu. Roku 1000 přijal od papeže Silvestra II. korunu královskou. Koruna tato, snad proto, že jí první měl sv. Štěpán, zvana »svatou uherskou korunou«. Hledělo se k ní jako k nějakému zosobnění státu. Tvrdilo se, že jí se plní říšské povinnosti a jí připadají uprázdněné statky a odúmrti. Zákony

krále, který jí korunován nebyl, byly neplatné. Maďaři označovali jí svůj stát. Ve středověku měla však jen ten význam, jaký měla v Čechách a Polsku. Založení maďarského státu oddělilo Slovany severní od Slovanů jižních.

Stát svůj rozšiřují Maďaři na všechny strany. Již v 11. století zabrány Sedmihrady. Jednak bojem, jednak smlouvou připojení k Uhrám Chorvatů. Sídlili v dnešním Chorvatsku, Dalmácii, a západní části Bosny a Hercegoviny. Byli zde různí vládcové. Podmaněním druhých povstává však stát zahrnující pozdější državu chorvatskou i s Dalmácií. V druhé polovici století 11. vyprostili se Chorvaté z odvislosti byzantské a vládce jejich přijímá titul krále chorvatského a dalmatského. Domácí dynastické neshody připoutaly je k Uhrám. Král uherský má pak titul krále chorvatského a dalmatského. Slavonkem zvaly se původně všechny Chorvaty osídlené země. Když však část dalmatskou dobyli Benátčané a část bosenskou Turci, omezil se název tento pouze na oblast mezi Drávou a Sávou, pro niž přijal Matiaš Korvín titul krále slavonského.

Některé výboje nejsou trvalé. V první polovici 12. století připojena k Uhrám Rama, severozápadní část Hercegoviny a část Bosny. V 13. století dobyta část Bulharska a podrobena několik valašských vévod. Někdy skýtají Maďaři jen válečnou pomoc sousedům, jako Srbsku nebo Rusům v Haliči a Vladiměři, nebo činí jen vpád, na př. do území Kumánů na dolním Dunaji. Tato, byť i jen časová držba i tyto válečné pomoci a pouhé vpády dostaly hned výrazu v titulu královském. Odtud mají králové maďarské tento titul: »*Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Ramae, Serbiae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque rex*«, ač jim skutečně jen Uhry a Sedmihrady, Dalmácie, Chorvatsko a pak několik banátů patřilo. Těchto deset království má svůj zevní výraz i při korunovačním průvodu krále uherského. Praporek těchto deseti království nesou se před králem.

Podle slovanského vzoru, českého neb chorvatského, rozdělena země na komitáty neboli županství (*parochiae*). Středem županství byl hrad. V čele komitátu stál královský úředník, župan (*comes parochiae, ispán*). Počet těchto županství kolísal; časem bylo jich 72, někdy až 74. Význam královských županství však klesá, když se vyjímají z jejich pravomoci i se svými statky mnozí světští a církevní páni. Tyto vyňaté

osoby scházejí se v komitátech v soudních shromážděních (*congregationes comitatus*), jež pak vedou ke komitátní samosprávě. Z královského obvodu stává se komitátní šlechtická obec (*universitas nobilium*). Soudní kongregace mizí a povstává komitátní soud (*sedes iudiciaria nobilium*). Kongregace, které se pak ještě scházejí, svolávají vrchním županem od krále ustanoveným, usnášejí se o svém zřízení, volí posly na sněm a vybírají na ně sněmovní dávky. Jsou ale také orgánem státní správy pro věci berní a vojenské.

Význačné postavení vůči uherské koruně mělo Chorvatsko. Byly to »*partes sacrae coronae subjectae*«, v listinách jako »*regnum*« označované. Karel Robert volí a korunuje se i za krále chorvatského. Samostatnost Chorvatska jeví se v zákonodárství a správě. Má své zvláštní sněmy a své zvláštní soukromé právo. V čele Chorvatska, Slavonie i Dalmácie stojí bán, jako zástupce krále. Svou osobou spojuje centrální vládu s chorvatskými zeměmi, jsa trvalým členem královské rady. Jménem krále vede správu a soudí v Chorvatsku.

Sedmihrady netvořily žádné státoprávní skupiny. Jejich zvláštní správní postavení se vyvinulo proto, poněvadž tvořily geografický celek. Byly zde tři právní skupiny, maďarská, szekelská a saská. Nad maďarskou vládl jménem krále vojvoda, nad szekelskou szekelský hrabě (*comes Siculorum*), nad saskou hrabě sibiňský (*comes Cibiniensis*).

Podle svého práva a svých zvyků žili mezi Dunajem a Tisou Kumáni. Prchající před Tatary přišli sem ve 13. století. Později ale splynuli s obyvatelstvem maďarským. Do Uher, zejména na Slovensko, přicházejí také němečtí kolonisté. Povstaly tak německé vsi a města, zejména ve Spiši. Sem přišli Němci již ve 12. st. a dovedli si udržeti své zvláštní právo pod zvláštním svým saským hrabětem. 13 spišských měst bylo Zikmundem zastaveno králi polskému Vladislavovi. Tím skončilo zvláštní postavení spišských Němců.

§ 6. Říše Habsburská.

Habsburská říše ve střední Evropě jest říše dynastická. Založil ji rod Habsburský v době, kdy slynul svými nejslavnějšími panovníky, Maxmiliánem a Karlem V. Povstala ze tří

skupin, rakouských zemí alpských, zemí koruny české a koruny sv. Štěpána.

Země alpské drželi dříve místní vladaři. Nejslavnější z nich byli Babenberkové. Jim dostala se r. 976 lénem marka východní, zvaná později Ostarrichi, z kteréhož jména vzniklo později »Oesterreich«. Když se marka tato r. 1156 povýšila na vévodství, je to zvláštní shodou okolností vévoda český Vladislav, jenž na říšském sněmu v Řezně prohlašuje tento výrok krále a sněmu (privilegium Fridericianum minus). Po vymření Rabenberků je to pak nejdříve vévoda, pak král český. Přemysl Otakar II., který spojuje nejen dědictví Babenberské, ale také štýrsko, Korutany, Krajinu spolu s jižní markou pod svým žezlem. Když Přemysl Otakar II. Habsburkovi Rudolfovi I. (1278) podléhá, uděluje Rudolf všechny jeho alpské země lénem svým dvěma synům Albrechtovi a Rudolfovi, ač Korutany jen formálně. Korutany dostávají se Habsburkům skutečně teprve lénem po smrti Jindřicha Korutanského (1335).

Tyroly držela hrabata Gorická. Ale Markéta Hubatá, poslední z jejich rodu, odkazuje Tyroly Habsburkovi Rudolfovi IV. Sláva českých panovníků jako kurfirstů budí touhu Rudolfa IV. Habsburského, aby aspoň padělanými dokumenty zjednal si místo v říši »post electores principes«. Rozšiřuje si sám fridericiánský dokument (privilegium Fridericianum majus) a sám dává vévodům rakouským nový titul »archidux«. Z falsa aspoň pro domácí země stává se právo, když Habsburkové jako králové němečtí falsum potvrzují. Znamé heslo »Tu, felix Austria, nube!« vyjadřuje zisky, které Habsburkům přinesly uzavřené sňatky. Maxmilián I. sňatkem s Marií Burgundskou nabývá Burgundsko a Nizozemí. Jeho syn Filip sňatkem s Johannou Aragonskou i španěl. Také na trůn český jsou již připraveny svatební smlouvy (1515) a ze sňatku Ferdinanda I. i nárok na trůn uherský. Bratři Karel a Ferdinand dělí se o rozsáhlé dědictví Habsburské. Ferdinand dostává země rakouské a Karel země ostatní. Vedle zemí alpských drželi Habsburkové ještě t. zv. přední země ve Švábsku buď jako léna říšská nebo církevní nebo jako statky vlastní.

Vývoj skupiny české a uherské byl vyličen na jiném místě. Když po smrti Ludvíka Jagellovce v bitvě u Moháče (1525) mělo dojít v Čechách k volbě, stáli stavové čeští na principu českého práva dědického, že nápad jde do předu, nikoliv nazpět.

Neuznávali tedy dědické nároky manželky Ferdinandovy Anny Jagellovny, poněvadž byla sestrou posledního krále, ne jeho dcerou. Došlo tedy k volbě, při níž Ferdinand byl zvolen (1526). Vedlejší země nebyly k volbě přizvány, poněvadž je stavové považovali za odvislé od království českého. Tyto nedávají si však své právo vzítí. Došlo tedy také u nich k různým novým volebním aktům. Moravané přijali Annu Jagellovnu jako dědičku a jejího manžela za svého dědičného pána. Lužičané přijali Annu a Ferdinanda na základě volby, Slezané Ferdinanda zvolili a přijali za dědičného pána. Ferdinand byl takto zvoleným a přijatým panovníkem českým.

Stavům českým vydal Ferdinand revers, že jej zvolili svobodně a dobrovolně dle svobod království českého, nikoliv z povinnosti. Revers byl zapsán do zemských desk, ale když tyto r. 1541 shořely, vydal (1545) Ferdinand stavům nový revers, prohlašující, že stavové Annu za dědičku uznali a pak Ferdinanda volili a přijali ze svobodné vůle. Tím byla tedy jaksi dědičnost zavedena, i také tím, že stavové prohlásili, že mohou dospělého dědice králova, rozhodnou-li se k tomu, již za života otcova voliti. U následujících panovníků se to pak vskutku stalo. Ale obnoveným zřízením zemským nabýval dědic králův českých zemí hned smrtí dosavadního krále (1627).

Také Uhři volili Ferdinanda 1526 svobodně, a r. 1527 i stavové chorvatští. Ferdinand ale držel jen západní a severozápadní část Uher, Chorvatsko a část Slavonska. Střední část s Budněm zůstala po 145 let v rukou Turků. Sedmihradsko i Zátisí zůstávaly v rukou vévod Sedmihradských. Ferdinand považoval Uhry jako Čechy za své dědictví. Pořizoval o nich testamentem (1543). Sněm uherský z r. 1547 pak výslovně prohlásil, že se stavové nejen králi, ale i jeho dědicům pro všechny časy podrobují. Dědičnost byla ještě více sesílena na říšském sněmu v Bratislavě (1687) pod dojmem vítězství nad Turky. Král ve své sněmovní proposici prohlásil, že království Turkům odňal, že by je mohl přiřknouti sobě a svým dědicům, ale že se spokojuje s tím, že stavové uznávají dědičnost mužského potomstva Habsburského dle práva prvorozenského pořadem lineálním.

V každé ze tří skupin mocnářství Habsburského byly různé nápady dědické. Nápady tyto sjednotil Karel VI. r. 1713 pragmatickou sankcí v nápad jediný. Neměl tehdy syna a

chtěl zachovati Habsburské země i liniím Habsburského rodu po přeslici. Pragmatická sankce byla, jen domácí řád, ale poněvadž stavové všech zemí ji uznali, stala se ústavním zákonem všech zemí. Ze všech zemí Habsburských byl jí vytvořen pro dědický nápad jednotný nerozlučný celek. Linie rodu Habsburského povolávají se tu k nástupnosti jedna po druhé a v každé linii mužští a nebylo-li jich ženští potomci podle prvorozenství. Dosaváde byly země Habsburské personální unií. Tímto řádem vytvořena již jakási reální jednota jednotného nápadu dědického všech zemí.

Státoprávním pojtkem zemí koruny české byla v době pobělohorské česká dvorská kancelář, mající své sídlo ve Vídni. Byl to nejvyšší úřad správní a soudní, kolegiálně organizovaný. Poněvadž při vyřizování věcí, které k ní docházely, nebylo dosti pořádku, dal jí Karel VI. (1719) pevný řád, takže se stala jakýmsi státním ministerstvem korunních zemí českých.

Mnohé poměry však způsobovaly mezi zeměmi soustátí Habsburského jakési sjednocování. Pojilo se to zase k osobě panovníkově. Byly to všechny věci, ve kterých měl právo jednati sám bez stavů, a sice věci zahraniční, komorní a vojenské. Tak vyvinula se pro věci zahraniční tajná rada již za Ferdinanda I., a když se počet tajných rad rozmnožil, jen její výbor, tajná konference. Pro věci komorní byla tu již za téhož panovníka dvorská komora, již zemské komory byly podřízeny a pro vojenské věci dvorská rada vojenská. Když při rozhodování věcí vnitřních osoba panovníkova byla v popředí, přirozeně i sama osobní rada, ať to byla rada říšská Ferdinanda I. pro věci říšské aneb státní rada za Marie Terezie jen pro věci zemí Habsburských, byla panovníkům k ruce.

Za Marie Terezie začínají se vyvíjeti dvě skupiny habsburského mocnářství, země rakouské a uherské. Podnět k tomu dávají reformy Marie Terezie a jejích nástupců. Marie Terezie chce podlomiti moc zemských stavů, nahraditi je zeměpanskou správou úřednickou podle odborů a zjednodušiti správu. Marie Terezie těžce nesla, že kancléř český i rakouský spíše zastupují zájmy svých zemí než aby sloužili své panovnici. Zrušila proto r. 1749 kancelář českou i rakouskou a zřídila místo nich *directorium in publicis et cameralibus* a pro věci soudní nejvyšší soudní místo (*oberste Justizstelle*) se třemi senáty, jedním pro země

české a dvěma pro země rakouské. V organizaci senátů jeví se již její snaha po unifikaci práva, poněvadž radové jednoho senátu mají do druhých přecházeti. Brzy však se seznalo, že spojení správy a financí není možné a proto se správa od financí oddělila a pro tyto zřízeny tři nové úřady. Těmito reformami, do nichž země uherské pojaty nebyly, začíná se vytvářeti společná skupina zemí českých a rakouských naproti zemím uherským aspoň po stránce správní. Státoprávně zůstává při královstvích a zemích všech, jak povstaly. Království české tu pokračává, poněvadž jedině jako královna česká měla Marie Terezie nárok na kurfiřtství říše německé. Těmito reformami zahajují se opětné a opětné pokusy o centralisaci úřadů. Až na správu soudní, která již zůstává oddělena, centrální úřady se spojují a zase rozdělují. Toto spojení zasahá někde i země uherské. Centralisace dociluje svého vrcholu, když všechno osobně řídí panovník neb jeho kabinetní ministr. Na začátku 19. století povstávají nové poradní sbory panovníkovy a pokračují až do r. 1848. Je to rada státní, a když náhledy se v ní rozcházejí, rada konferenční.

Jakési sjednocení habsburského panství nastalo hodností císaře rakouského, kterou přijal František II. pro sebe a své nástupce v nerozlučné držbě svých neodvislých království a států. Císařský titul stal se symbolem říšského svazku ve smyslu pragmatické sankce. Celému mocnářství začalo se říkati císařství a panovnícká státní moc zvala se císařsko-rakouskou. Tím nezanikly jednotlivé moci, zejména ne královská moc česká, stejně jako uherská. Císař vedl je ve svém titulu. Přišlo-li pak k zahraničním aktům, které se jen království českého týkaly, vystupoval jako král český (*vi-deňský kongres 1815 »en sa qualité de roi de Bohême«*). Jako král český uděloval i nadále česká léna.

Naproti tomu zase i různé právo zemí českých a rakouských, se strany jedné, a zemí uherských se strany druhé, rozděluje tyto dvě skupiny a sjednocuje první země společným právem občanským, trestním a procesním.

Rokem 1848 zahajuje se v ústavním vývoji nové období rakouského státu. Jednak i moderními ústavními reformami prohlubuje se rozpolčení mezi zeměmi rakouskými a uherskými neb jak se říkalo, mezi Předlitavskem (*Cislajtánií*) a Zalitavskem (*Translajtánií*); jednak ale také místo absolutistického pa-

novníka, který dříve sám centralisoval, povolávají se tu k centralisaci i zástupcové cizích zemí a tato centralisace posvěcuje se moderními konstitučními ideami jménem nového národa »rakouského«. K těmto všem konstitučním snahám dává podnět únorová revoluce francouzská r. 1848. Ke svobodnému projevu schopuje se i český lid spolu s německým ve svatováclavských lázních v Praze (11. březen 1848). Žádá jednotu zemí koruny české a ke starému stavovskému zřízení volené zástupce měst a okresů. Kabinetní list Ferdinanda V. z 8. dubna 1848 slibuje spojení zemí koruny české a jejich centrální úřady. Také Uhři na sněmu v Bratislavě (11. duben 1848) odpoutávají se od ostatních zemí. Chtějí s nimi býti spojeny jen pragmatickou sankcí. Ale proti svazku zemí koruny české podávají se odpory z Moravy, ze Slezska a také z Rakous. Ústava Pillersdorfova, která se 25. dubna 1848 vydává, české požadavky již ignoruje. Také pozdější octroi z r. 1849 nemá úspěchu. Dochází k absolutismu, který chce celý stát zase jednotiti. Když vydává se slavný říjnový diplom z r. 1860, respektuje se již individualita jednotlivých zemí. V Uhrách má se díti návrat k ústavnímu řádu z r. 1848. Ale nová oktrojovaná ústava únorová z r. 1861 autonomisty zklamala. Zase má se zavést unitarism ve společné říšské radě, ale Uhři ji neobesílají, čeští poslanci do ní sice s ohražením vstupují, ale pak ji opouštějí. Oposice Maďarů, zejména po válce s Pruskem r. 1866 způsobuje, že dochází r. 1867 k vyrovnání s nimi, které říšská rada schvaluje. Mocnářství rozděluje se na dva státy se společným názvem Rakousko-Uhersko, později Rakousko a Uhersko. Povstává reální unie dvou samostatných států, spojených věcmi zahraničními, říšským vojenstvím a říšskými financemi. Pro předlitavskou polovici, která měla ústavní název »království a země na říšské radě zastoupené«, upravila státoprávní poměry na základě únorového patentu prosincová ústava (21. prosince 1867).

Etnograficky byli v habsburské říši seskupeni různí národové. Byli to Němci, Češi se Slováky, Poláci, Rusíni, Slovinci, Chorvati, Srbové, Maďaři, Rumuni a Italové. Nebyl to národ, ale byla to mosaika národů. Těm všem národům vládl »německý kníže«, jak o sobě František Josef říkal, ochotně podvoluje se k tomu, aby německví jeho zeměmi pronikalo na východ a šířilo své panství po Evropě a celém světě.

Na oblasti Habsburské říše povstala průběhem doby mnohá změna. Koupí jednotlivých panství v stol. 14—16 povstal pozdější Vorarlberk. O nápadech slezských vévodství a částečné ztrátě Lužice bude na jiném místě mluveno. Mírem Westfálským ztratili Habsburkové vše, co měli v Alsasku. Z dědictví španělského přibyla Belgie a země Italské, ale odpadly čas po čase. K největším změnám došlo ve válkách napoleonských. Případají Benátky, Istrie, Dalmácie, Trident, Brixen a Solnohradsko. Za Marie Terezie ztrácí se Slezsko a za císaře Františka Josefa Lombardie (1859) a Benátky (1866). Naproti tomu z prvního dělení Polska připadly (1772) země, které Marie Terezie nazvala královstvím haličským a vladiměřským, z míru s Turky získána Bukovina (1775) a z třetího dělení Polska (1795) t. zv. západní Halič.

Krakov byl mírem vídeňským (1815) prohlášen za samostatný stát, ale po polském povstání r. 1846 postoupen Habsburkům.

Mírem pražským (1866) vystoupilo Rakousko z německého spolku. Kongres berlínský po válce rusko-turecké udělil r. 1878 Rakousku mandát na pacifikaci Bosny a Hercegoviny. V říjnu 1908 rozšířil pak císař František Josef svá suverenní práva i na tyto země.

Za Marie Terezie byly české kraje, dosavad v rukou stavů, postátněny a na počet 16 krajů rozmnoženy. Místo dřívějších dvou hejtmanů ustanoven hejtman jeden a sice jako úředník zeměpanský, státem placený. Podle vzoru českého zavedeno pak za Marie Terezie toto krajské zřízení i v zemích rakouských. Císař Josef II. rozdělil pak kraje pravidelně na 3 okresy s krajskými komisaři. Hospodářské rozdělení bude líčeno na jiném místě.

§ 7. Braniborsko-pruský stát do r. 1866.

Proti Slovanům bylo založeno několik marek. Co tu bylo za markrabí Gera v 10. století dobyto, bylo na sklonku 10. století zase ztraceno. Jednu z těchto marek, a sice marku severní uděluje lénem roku 1134 císař Lothar Albrecht Medvědovi, svému krajanu z rodu Askánského (podle hradu Askanien v Sasku), aby jej odměnil za služby v Itálii. Byla to pozdější Stará

marka (Altmark) na obou stranách Labe. Odtud na slovanské půdě mezi Labem a Odrou šíří německé panství »meč, kříž a pluh«. Podle dobytého hradu Brandenburku (Brennabor) povstává nová marka braniborská, později marka Nová, a markrabí zve se podle ní branborským. Markrabí jest královský man a úředník, ale již saské zrcadlo říká, že soudí ze své moci. Jest zeměpán.

Po vymření markrabí z rodu Askánského dostává se marka braniborská bavorským Wittelsbachům. Toho času byl markrabí braniborský již kurfirstem. Karel IV. uzavírá s markrabím nejdříve dědickou smlouvu (r. 1363) ve prospěch syna svého Václava a později (1373) od markrabího Otty marku již napřed za plat kupuje. Vláda Karlova nové marce prospívá. Pro zápis zeměpanského statku zřizuje se zvláštní kniha »Landbuch«. Když marka braniborská, nemohouc býti držena jako kurfirstství v rukou českého kurfirsta, dostává se Karlovi synu Zikmundovi, zastavuje ji tento markrabí moravskému Joškovi a později purkrabí norimberskému Friedrichu Hohenzollernskému (1411). Na koncilu kostnickém (1415) uděluje pak Zikmund, jako císař římský, Friedrichovi marku lénem spolu s hodností kurfirstskou. Výplata zástavy byla sice vyhražena, ale nikdy k ní již nedošlo.

Za dřívějších markrabí zmohli se mnoho stavové. Friedrich a jeho nástupci upevňují své postavení vůči šlechtě a městům. Země a lid stávají se objektem, jemuž zeměpán vládne.

Z nástupců Friedrichových Albrecht, zvaný Achilles, získává lenní výsost nad Pomořany. Od něho pochází t. zv. Dispositio Achillea (1473), dle níž měla marka braniborská případnosti nedělitelně nejstaršímu synovi, kdežto oba mladší synové měli dostati državy francké. Ustanovení zlaté bully o nedělitelnosti kurfirstského území nebylo však markrabími v budoucnosti mnoho šetřeno.

K jednotě braniborského státu přispívá také římské právo. Učilo se mu na universitě ve Frankfurtě nad Odrou a soudilo podle něho u komorního soudu. A dle něho vydává se za Jáchyma I., zatím jen pro poměry dědické, nový zákon (1527, constitutio Joachimica). Podle státoprávního pojmu římského je vladařem i markrabí. Jáchym II. přestoupiv k luteránské víře, posiluje svou zeměpanskou moc již také jako summus episcopus Luteránů.

Jáchym II. uzavírá s českým manem, Piastovcem Bedřichem Lehnickým (1537) dědickou smlouvu o Lehnici,

Břehu a Volovu. Když stavové čeští proti tomu podávají odpor, poukazujíce na to, že dle majestátu Karla IV. a Vladislava II. od české koruny nemá nic býti odcizováno, Ferdinand I. tuto úmluvu zrušuje (1546).

Z příštích markrabí Jan Zikmund nabývá ze sporného dědictví mírem v Xanten (1614) markrabství Kleves Markou, Ravensberkem a Ravensteinem. Dále spadá na něho také země řádu německých rytířů, Prusko.

Počátky řádu německých rytířů leží v Palestině. Řád tento vzniká zde z hospitálu, který od papežů získává privilegia, jako měli Templáři. Stává se řádem rytířů a kněží a zakládá zde své teritoriální panství. Také v Prusku nabývá území, když vévodou mazovským Konrádem povolán byl proti pohanským Prusům. Prusové byl národ etnograficky Litvanům blízký. Řád si je úplně podrobil. K Prusku připojil Východní Pomořany a Livonsko. Na Prusko soustředil svou činnost, když panství jeho v Orientě zaniklo. Dobyté země rozdělil jako v Palestině na vojenské okresy. Zakládal zde města. Obyvatelstvo bylo udržováno v bezmezné poslušnosti. Trestalo se, když svou vlastní řečí mluvilo. Řád dosazoval zde i biskupy. Církev stala se zde církví řádovou. Pouto řádu k německé říši bylo dosti volné. Když císař Fridrich II. dal řádu právo, aby si přivlastnil pruské země, dal mu je jako římský císař, pán světa. Ale jakási spojitost s říší zde přece byla. Řád měl v německé říši statky a léna. Římský císař škýtá mu pro ně mnohá privilegia a opětovně je potvrzuje. Václav IV. prohlašuje o řádu, že přímo pod císaře přísluší a že žádný zeměpán na statech v jeho teritoriích žádné moci nemá. Války s Polskem přivedly řád do jiné státoprávní situace. Bylo to v době, když vynikajících vlastností řádových již nebylo. Řád dostal se pod lenní odvislost Polska. U říše německé samy počaly býti pochybnosti, zda jest ještě jejím členem. Proto Prusko nebylo také do německého krajského zřízení poято. Lenní odvislost polská řád tížila. Chtěje z příbuzenských styků s královským rodem polským těžiti, zvolil si řád za svého velmistra Albrechta Hohenzollernského, jednoho z vnuků druhého syna Albrechta Achilla. Nový velmistr byl po své matce Jagellovně synovcem krále polského a také českého krále Vladislava. Zatím však pokračovala reformace i v řádových zemích. Luther ve spisech i osobně horlí proti řádu a žádá, aby se vzdal světského panství. Stálé neshody s řádem mají konečně i krále polského k tomu, aby se všech styků s řádem sprostil. Za souhlasu pruských stavů uděluje proto dne 10. dubna 1525 Albrechtovi Hohenzollernskému Prusko osobně jako dědičné knížecí léno. Tento stává se tím z dřívějšího řádového velmistra knížetem pruským. Dceru jeho duševně chorého nástupce, Annu, běře si za manželku braniborský markrabí Jan Zikmund, dává si již za života svého tchána od polského krále udělení Prusko lénem, a když tchán jeho umírá, stává se vévodou pruským (1618).

Z jeho nástupců je to Velký kurfirst Friedrich Vilém (1640—1688), jemuž se podařilo dobudovati jednotný stát pruský. Základem pruské moci jest nové stálé

vojsko (*miles perpetuus*), které se zavádí místo dřívějšího námezdného vojska žoldnéřského. Pomocí armády vytváří se vojenský stát. Vůle vladařova jest zákonem. Jemu k ruce jsou úředníci, od něho odvislí. Vzniká i stát úřednický. Válečné štěstí a mnohé válečné spolky s jinými mocnostmi nevyňasají velkých územních zisků. Přece však padá lenní odvislost polská a Velký Kurfiršt jest suverénním vévodou pruským. Když umírá poslední Piastovec, lehnický kníže Jiří Vilém (1675), ohlašuje Velký kurfiršt své dědické nároky, vzdává se jich však, dostav náhradou kraj Svěbodzimský (*Schwiebusch*). Rakouský vyslanec ujednal však s korunným princem tajnou úmluvu, že se vzdá tohoto kraje, jakmile po svém otci vládu nastoupí. Učinil tak vskutku, když se stal pruským vévodou jako Friedrich III. (1694), ponechávaje svým potomkům, aby v příhodné době své nároky zase přihlásili. Friedrich III., ač se svému otci, Velkému kurfirštu, nijak nevyrovnal, pomáhá pruské suverenitě i novým důstojenstvím, hodností pruského krále. Dne 18. ledna 1701 konala se v Královci slavná korunovace pruského krále. Pomazání prováděl jeden biskup protestantský a jeden biskup reformovaný. Friedrich III., jako vladař absolutní, dává toho výraz i v ceremoniálním obřadu. Sám klade si korunu na hlavu. Byl si jist, že od císaře nebude proti tomu námitek. Sliboval mu vojenský sbor k válce o dědictví španělské, hlas braniborský pro Habsburky v příštích volbách císařských a přiznávání všech královských praerogativ Habsburkům, jako králům českým a uherským. Kurfiršt zove se král v Prusku (*König in Prussen*), protože v Prusku byl suverénem; nikoli král pruský, poněvadž Západní Prusy byly ještě v rukou polských. Byla zde sice v marce braniborské a v lénech klévských odvislost od říše, ale království pruské táhne všechny země k jednotnému státu, kde jest vše královské a vše pruské.

Za Friedricha Viléma I. získávají se švédské Pomořany se štětínem. Když zemřel Karel VI., měl jeho nástupce Friedrich II. (1740—1786) za to, že přišla doba, aby se zase o slezská knížectví hlásil. Lákaje i hroze oznámil své nároky Marii Terezii, ale nečekaje ani na odpověď, vpadl v prosinci r. 1740 do Slezska. Stejně s válečnými operacemi vycházela z obou stran, pruské i rakouské, učená pojednání, hájící právní stanovisko. Vítězný postup pruského vojska a zahraniční situace byly pro

Friedricha. Proti Marii Terezii uzavírá se spolek, v němž se země české parcelují mezi Bavorsko, Sasko a Prusko. Potentáti podělují se tituly krále českého a moravského. Marie Terezie jest nucena uzavřítí mír. Postupuje králi pruskému Dolní a Horní Slezsko a město Kladsko se vši královskou českou suverenitou a neodvislostí. Ponechává si pouze knížectví těšínské a město Opavu s krajem na pravém břehu Opavy (1742). Čeští stavové prohlašují za českou korunu k tomu svou renunciaci (1743). Když se Friedrich po opětovných vítězstvích nad Rakušany vrací do Berlína, pozdravuje jej obyvatelstvo jako »Friedricha Velikého«.

Moc Pruska roste. Získává východní Frýsko a na sklonku 18. století, po t. zv. bramborové válce, Anšpach a Baireuth. Značné plochy zemí dostává se mu při všech děleních polských. Když nabývá při prvním dělení Polsky Západních Prus, vede již jeho panovník titul krále pruského (*König von Preussen*). Napoleonské války obvod jeho podstatně mění. Značné odškodnění připadá mu ale po míru Lunévillském za odstoupené země na levém břehu Rýna. Nová úprava všech jeho zemí děje se na kongresu vídeňském (1815). Náleží mu na východě: Prusy, Pomořany, Poznaň, t. zv. Rakouské Slezsko, Branibory, část Saska a na západě Porýní a Vestfálsko. Další územní zisky přinesla Prusku válka s Rakouskem (1866). Šleswik-Holštýn a porážení spojenci Rakouska Hanover, Hessen-Kassel a Nassavsko spolu s městem Frankfurtem staly se pruskými provinciemi.

V počátcích markrabství byla země rozdělena na fojtství, které fojtové spravovali jako úředníci markrabovi. Ale hospodářské poměry vytvářejí pozemkovou vrchnost, které patří půda německých sedláků (lánníků) a chudých majitelů zahrad (zahradníků). Vedle pozemkové vrchnosti s mnohými lány jsou mezi lánníky také rytířské statky s několika lány. Na pozemkovou vrchnost přecházela později všechna okolní správa. Když Prusko zorganizovalo se jako stát vojenský a úřednický, byli stavové odtud vytlačeni, ač lokální správa jim i nadále byla ponechána, ovšem leckde pod dohledem státním. Za Friedricha Velikého provedeno rozdělení země na kraje za spolupůsobení stavů.

§ 8. Rýnský spolek.

Ve výroční den své korunovace dobyl Napoleon svého největšího vítězství. Slavná jeho bitva u Slavkova skončila (2. prosince 1805) zdrcující porážkou spojeneckého vojska ruského a

rakouského. Napoleonovy plány se dařily. Stará říše římská měla přestatí a pod supremacií Francie měla povstati říše nová. Místo zemdlelého hesla staré říše »Pax Romana« mělo se dáti Evropě nové silné heslo »Pax gallica«. Rakousko mělo býti z Německa vytlačeno k Turkům a Slovanům. Mír přešpurský ze dne 26. prosince 1805 vyslovil mezinárodní pokoření Rakouska. Ztratilo na svém území tisíce kilometrů a pozbylo miliony poddaných. Mír uzavíral císař rakouský, který při tom trpěl také jako císař svaté říše římské, která ani válku nevedla. Bavorský a virtemberský kurfirst stali se mezinárodním aktem králi, zůstavše i nadále členy německé říše. Přiznala se jim však všechna práva, všechny prerogativy a všechna suverenita, jakou měl císař německý a rakouský. Bavorsku připadlo říšské město Augšpurk.

Přední hodnostář říšský, arcikancléř Dalberg prolašoval, že je potřeba, aby říšské zřízení se obrodilo. Velká část říšských zákonů jsou jen prázdná slova, poněvadž říšský soud, říšské kraje a říšský sněm nemají prostředků, aby zabezpečily jistotu majetku i osoby. Císař je sice ctihodný muž, ale žezlo vypadlo mu z ruky. Mohl by se státí císařem na východě a Napoleonem mohlo by se zřídití císařství na západě, prostírající se přes Německo, Francii a Itálii, jak tomu bylo za Karla Velikého.

To odpovídalo i plánům Napoleonovým. Mediatisace z roku 1803 byla vzorem nové mediatisaci a také nové říši. Šestnáct států, v jich čele bavorský a virtemberský král a říšský arcikancléř, uzavřelo dne 12. července 1806 mezi sebou říšský spolek (confédération des états du Rhin), aby zajistily vnitřní i zevnější mír jižního Německa, poněvadž německé zřízení jej více nezabezpečovalo. Všechny zákony svaté říše římské mimo nabytá práva z recesu z r. 1803 prohlásily se za nezávazné. Všechny hlavy států vzdaly se titulů, které měly nějaký vztah k německé říši. Za to přijaly tituly nové. Upravily si vzájemně své hranice a mediatisovaly enklavy svého území. Bavorsku přidělil se Norimberk a říšskému arcikancléři Frankfurt. Pro společné zájmy konfederovaných států zřídil se sněm ve Frankfurtu, rozdělený na dvě kollegia, kollegium králů a kollegium knížat. Vyhradilo se přijetí jiných německých států do konfederace a prohlášení francouzského císaře jejím protektorem. Rýnským spolkem povstalo francouzské Německo.

Talleyrand, plnomocník Napoleonův při konfederaci, psal o ní svému pánovi, že pět set let nespátřil svět tak obdivuhodné

smlouvy. Stará říše jí zaniká a trvání říše nové zaručuje genius jejího zakladatele.

Zástupce císaře francouzského oznámil na to dne 1. srpna 1806 říšskému sněmu v Řezně, že rýnský spolek se založil, že Napoleon přijal jeho protektorát, že neuznává více existenci říše římské a že trvá na plné a absolutní suverenitě všech těch knížat, jejichž území tvoří dnešní Německo, a na všech svých styčích s nimi, jakož i se všemi neodvislými mocnostmi v Evropě. Na to dne 6. srpna 1806, jak již uvedeno, vzal se císař František římské koruny císařské, prohlásil, že všechny jeho povinnosti k říši zanikly a propustil všechny státy z jejich říšských závazků, také země své, které jako císař rakouský připojil ke svým státům rakouským. O resignaci císaře nestalo se na říšském sněmu žádné snesení. Jeho jednostranným aktem došla říše římská svého konce.

Mírem poznaňským (1806) přistoupilo k rýnskému spolku i Sasko. Dostalo se mu při tom titulu královského. Později připojily se ke konfederaci i jiné německé státy. Řád německých rytířů byl pro oblast konfederovaných států zrušen, a jeho statky jim přikázány.

Státy rýnského spolku podlehly mnoho francouzskému vlivu. Podle francouzských vzorů vyhlášovaly se nové ústavy. Staré stavovské ústavy se zrušovaly. Sedláci vycházeli z panské odvislosti. Do soudů zaváděly se poroty. Jako obecný zákoník zaváděl se code Napoléon. Na universitách (Giessen) konaly se pro to zvláštní kursy.

Napoleon rýnský spolek mnoho nehodnotil. Žádal od něho jen vojsko pro své válečné operace. Také jeho mnohý útisk musily knfederované státy od něho trpěti. Porážka Napoleonova u Lipska (1813) učinila konec rýnské konfederaci.

§ 9. Německý spolek.

Již v míru pařížském roku 1814 pomýšleno na federativní spojení německých států. K takovému spojení došlo na přání Rakouska na vídeňském kongressu v německém spolku. Dne 8. června 1815 podepsána zde jeho akta (Deutsche Bundesakte). Suverenní knížata a svobodná města německá (Lubek, Hamburk, Brémy a Frankfurt n. M.) spojila se tu v mezinárodní nerozlučitelný spolek, aby udržena byla

vnitřní a vnější bezpečnost Německa a neodvislost a neporušitelnost jednotlivých německých států.

Rakousko přistoupilo podle svého prohlášení z r. 1818 ke spolku se zeměmi, dříve ku německé říši patřivšími, také královstvím českým, Moravou a Slezskem. Prusko, soupeř Rakouska, v jakémsi němém výsměchu přistoupilo pouze se zeměmi, které řečí, mravem a zákony, vůbec svou národností s Němcem jsou spjaty.

Orgánem spolku bylo spolkové shromáždění (Bundestag) trvalý kongres diplomatických zástupců ve Frankfurtě n. M.

Spolek měl právo vysílati k cizím vládám své vyslance, vypovídati válku a uzavíratí mezinárodní smlouvy. Měl svůj zvláštní válečný soud, na kterém mohla býti podána stížnost na některý stát, dal-li podnět k válce s cizinou. Stát mohl býti pak donucen, aby odstranil, co příčinu k válce dávalo. Byli-li však učiněn útok na spolkové území, musila spolková válka býti vyhlášena.

Pod dojmem francouzské revoluce projevoval spolek svobodomyšlné tendence. Všechny jeho státy měly zavéstí stavovskou ústavu. Ale probouzející se nacionalism našel v rakouském kancléři Metternichovi nesmířitelného odpůrce. Když rukou vlasteneckého studenta padl reakcionářský žurnalista Kotzebue, byla to záminka ku nejostřejší represi. Z ní vyšla r. 1820 vídeňská závěrečná akta (Wiener Schlussakte) spolku. Ze spolkového shromáždění stal se policejní úřad, který svobody lidu, kde jak mohl, obmezoval.

Z únorové revoluce francouzské (24. února 1848) přihnal se celý orkán nových idejí a názorů, kterým i spolek německých států nemohl odolati.

Spolkové shromáždění o překot odvolává staré zákony a usnází se na zásadách, jak moderní život státní je upravití. Jednotlivým státům povoluje se zrušení censury a svoboda tisku, za nutnou prohlašuje se oprava spolkové ústavy na základě národním a pokročilé době odpovídajícím. Jednotlivé vlády se vyzývají, aby 17 osob své důvěry do Frankfurtu vyslaly, které by se o opravě spolkové ústavy radily. Těchto 17 osob (Siebzeher) zdělává osnovu německého základního zákona. Tak zv. »Vorparlament«, shromáždění to vynikajících mužů z jednotlivých států ve Frankfurtě z vlastního popudu se sestoupivší, sestavuje pak základy nového volebního zákona. Na zá-

kladě nich na vyzvání spolkového shromáždění vypisují jednotlivé vlády volby do konstituujícího národního shromáždění. Toto po provedených volbách sestupuje se pak dne 18. května 1848 v kostele sv. Pavla ve Frankfurtě. Zde učiněno usnesení o prozatímní centrální správě a na to zvolen za říšského správce rakouský arcivévoda Jan. Po té dne 12. července 1848 přenáší spolkové shromáždění jménem německých vlád výkon ústavních práv na provisorní centrální vládu a prohlašuje, že tím jeho činnost je skončena. Národní shromáždění usnází se dne 26. listopadu 1848 na všeobecném německém směnečném řádu, dne 27. prosince na základních právech německého lidu, dne 27. března 1849 na ústavě německé říše, dne 12. dubna 1849 na říšském volebním zákoně. Na základě usnesené ústavy zvolen pak od národního shromáždění dne 28. března Friedrich Vilém III. pruský za císaře, majícího dle ústavy titul »Kaiser der Deutschen«. Kladenou jím podmínku, aby jednotlivé státy k říšské ústavě zvláště přistoupily, národní shromáždění odmítá. Na to prohlašuje Vilém IV., že volby nepřijímá a odvolává pruské vyslance z národního shromáždění. Příkladem jeho následují i státy ostatní a národní shromáždění se rozchází.

Cestou nových smluv pomýšlel na to spolek tří králů, pruského, hanoverského a saského zříditi spolkový stát pod názvem »německá říše«. Titul »Kaiser der Deutschen« měl později dle usnesení ústavy býti nahrazen názvem říšského přednosty (Reichsvorstand), kterým mělo býti Prusko, a místo německé říše měl míti spolek pojmenování »německá unie«. Zamýšlela se unie všech, mnoho anebo aspoň několika států. Vskutku bylo jich jen několik, a také ty jeden po druhém odpadaly. Posléz opustili unii i sami její zakladatelé. Ústava unie, v Erfurtě 1850 vyhlášená, ani nikdy v život vstoupiti nemohla.

Zatím učinilo Rakousko pokusy o obnovení spolkového shromáždění. Toto jako presidium německého spolku svolalo na den 10. května 1850 zvláštní mimořádné spolkové shromáždění do Frankfurtu. Zastoupeno bylo 9, později 11 vlád, ale shromáždění prohlásilo se za způsobilé k usnášení. V květnu 1851 uznáno pak toto shromáždění ode všech německých států.

Ovoce nové spolkové vlády byla reakce ve všech spolkových státech. Teprve kolem let šedesátých pomýšlelo zase na

ústavní reformy spolku. K pozitivním výsledkům však se nepřišlo. Když bylo pak Rakousko, nepohodnuvši se s Pruskem o výsledku společné války dánské, proti Prusku ve spolkovém shromáždění mobilisaci navrholo, vystopilo Prusko z německého spolku, považujíc usnesení jeho o mobilisaci za porušení spolkové ústavy. Zřídilo společně s jinými státy, které taktéž ze spolku vystoupily, na vzdor a ochranu spolek nový (Schutz- und Trutzbündniss). Seznávalo se, že s polyglotním Rakouskem německá národní říše vytvořiti se nemůže. »Lieber das Halbe ganz als das Ganze halb« bylo heslem doby. V bitvě u Král. Hradce heslo toto zvítězilo. Spolek států, kde každý zachoval si svou suverenitu, nemohl existovati. Nové heslo mělo platiti: Hegemonie Pruska v novém spolku. Mírem pražským ze dne 23. srpna 1866 uznalo Rakousko rozpuštění německého spolku a dalo své svolení, že zřízení může býti severoněmecký spolek s Pruskem v čele, k němuž i jihoněmecké státy přistoupiti mohou.

§ 10. Německá říše jako aristokratická republika.

Německá říše je dílo Pruska. Vznikla ze spolčování severoněmeckých států, ke kterému dalo Prusko podnět. Prvým krokem jest zde spolčování celní. Již německá spolková akta stanovila, že shromáždění německého spolku má se dohodnouti o vzájemných obchodních stycích spolkových států. Ale k tomuto dohodnutí nedošlo. Naopak Prusko uzavřelo celní své hranice a pojalo pak ve svou celní oblast i jiné státy, uzavřevši s nimi celní spolek (1834). K tomuto spolku přistoupily pak i jiné státy, které dosaváde k němu nepatřily. Státy tohoto celního spolku vysílaly své plnomocníky na generální celní konference.

Válka rakousko-pruská z r. 1866 přiměla Prusko ještě k jinému spolčování. Ještě průběhem války přimělo Prusko státy, které nebyly na straně Rakouska, aby se s nimi sdružily v »Schutz- und Trutzbündnis«. Když se válka chýlila ke konci, přikročilo Prusko k pevné organizaci tohoto sdružení. Uzavřelo s ním spolek severoněmecký (der norddeutsche Bund) s 19 monarchiemi a 3 republikami (Brémy, Hamburk a Lubek).

Zároveň přistoupilo se i k pevné organizaci celního spol-

ku. Rozšířil se i na jihoněmecké státy. Vstoupily do celního spolku i Bavorsko, Virttenbersko, Bádensko a Hessensko. Z těchto všech států vytvořena spolková celní rada a ze zástupců celní oblasti celní parlament.

Pod dojmem vítězství pruského nad Francií (1870) přistoupily i jihoněmecké státy k severoněmeckému spolku, takže se z něho stal spolek německý. Ústava severoněmeckého spolku stala se i ústavou říšskou (16. dubna 1871) pro stát, který měl nové jméno »Německá říše« (Deutsches Reich). Byl to spolek států, kterému náležela suverenita. Měl svůj spolkový orgán ve spolkové radě, do níž vysílaly státy své zástupce. Celý spolkový stát měl také svůj říšský sněm, ale tento hrál jen podružnou roli vedle spolkové rady. K zákonům, na kterých se usnesl říšský sněm, docházelo jen tehdy, když i spolková rada k nim přistoupila. Sporné předpisy o říšském sněmu nalézaly se v říšské ústavě až za předpisy o spolkové radě a spolkovém presidiu. Poněvadž až na tři republiky, Brémy, Lubek a Hamburk, byli ve spolkové radě zastoupeni jen vladaři jednotlivých německých států, byl ve spolkové radě soustředěn úhrn panovnických hlav. Německá říše byla tedy vlastně aristokratická republika.

Frankfurtským mírem ze dne 10. května 1871 připadly německé říši Alsasy a Lotrinky. Byly k ní připojeny jako říšské země.

Část druhá: Po světové válce.

§ 11. Republika československá.

Když vypukla světová válka, mělo Rakousko-Uhersko všechny slovanské národy proti sobě. Tisíce špehů počalo je hlídati. Lásku k Rakousku měla projevovati černožlutá roseta, nosená na kabátě. Rakouská idea se prozradila. Rakouské národy držela pod svou mocí jen armáda. Rakouští národové znali svého panovníka jen ve vojenském kabátě. S válkou přišel krutý režim, žaláře a popravy. Dávno vytisknuté knihy se konfiskovaly a vytačovaly z knihoven. Rozpouštěly se spolky (školské, úřednické, studentské, Všehrd) a zastavovaly časopisy. Zahájil se proces proti dru Kramářovi, který byl vlastně procesem proti české-

mu národu, a Dr. Kramář odsoudil se k smrti. Na potřeby války zabavilo se jeho jmění. Světová spravedlnost musila tento režim zdrtit. Kdo Čech, bojoval proti němu. Mafie podávala zprávy cizině. Rukovalo se s nadějí, že se přeběhne v nejbližší chvíli k »nepříteli«. Kdo činný nebyl, hořel aspoň touhou po rakouské porážce. V dlouhé době války stále se věřilo, že přijde chvíle svobody.

Po první ruské revoluci počalo se v Čechách již volně dýchat. Chtěl se čin, aspoň projev. Reptalo se, že o českých poslancích není nic slyšeti. A tu v květnu 1917 učinili čeští spisovatelé svůj památný projev k českým poslancům na říšské radě. Volali k nim, aby byli pravdivými mluvčími svého národa a aby na říšské radě pověděli státu i světu, co národ chce a na čem trvá. Teprve na tato mementa děly se poslancecké projevy. Dne 30. května 1917 čeští poslanci (Kalina, Prunar) slavnostně prohlašují na říšské radě, že národ československý vezme správu svých věcí do vlastních rukou jako svéprávný člen svazu národů evropských. Když nová sovětská vláda na Rusi nabízela mír na základě sebeurčení národů, předsedové slovenských klubů na říšské radě prohlásili dne 1. prosince 1917, že trvají pro tento mír na požadavku sebeurčování všech národů. A na generálním sněmu dne 6. ledna 1918 prohlásili čeští poslanci ze zemí koruny české, že národ náš hlásí se o svou samostatnost v hranicích historických zemí a sídel svých i své větve slovenské ve státě, založeném na volnosti a bratrství, s plnými rovnými právy národních menšin.

Dne 13. dubna 1918 shromažďují se ve Smetanově síni Obecního domu v Praze zástupci všech vrstev národa a skládají přísahu, kterou jim Alois Jirásek předčítá, že vytrvají věrně, dokud nepozdraví samostatnost svého národa. Dne 17. května sjezd utiskovaných národů v Praze usnází se na resoluci, že učiní vše, aby národy jejich došly svého osvobození a povstaly na základě práva sebeurčení k novému svobodnému životu ve vlastních samostatných státech. Z rozhodnutí všech českých politických stran ustavuje se dne 14. července 1918 Národní výbor, aby jako tlumočnick vůle veškerého národa a vykonavatel slavnostní přísahy ze dne 13. dubna 1918 pracoval k národnímu sebeurčení v samostatném, demokratickém státě československém s vlastní správou a svrchovaností.

Na další vývoj měly vliv poměry zahraniční. V ci-

zině sestoupily se kolonie Čechů a Slováků, aby pracovaly za naši samostatnost. Z Ameriky přišly od nich peníze. Z Čechů a Slováků v cizině utvořily se československé legie. V Rusku vznikla z nich družina, z družiny brigáda a posléze velké vojsko. Ve Francii již roku 1916 ustavila se Národní rada z Masaryka, Beneše a Štefanika. Vrchním velitelstvím francouzským zřídila se ve Francii ke konci roku 1917 česká armáda. Následkem toho pak také italská vláda přistoupila k formaci Čechoslováků v Itálii. Když princ Waleský přišel v srpnu roku 1918 do Říma, Čechoslováci tvořili jeho čestnou stráž. V zahraničí děla se pro českou věc propaganda tiskem (Denis: »Austria est delenda«, Beneš: »Détruisez l'Autriche-Hongrie«), písemným i osobním stykem s čelnými osobnostmi. V popředí tu však stojí 14 slavných článků presidenta Wilsona, které proslovil ve svém poselství na kongresu Spojených států ve Washingtonu dne 8. ledna 1918. V 10. článku Wilson prohlašoval: »Národy rakousko-uherské chceme viděti v bezpečí a jistotě, budiž jim umožněno, aby co nejsvobodněji rozvinuly svou autonomii.« Článek tento nesliboval samostatnost. Také mezispojenecká konference ve Versailles dne 1. června 1918 vyslovila opatrně pouze své nejživější sympatie pro národní snahy národa československého. Průběhem letních měsíců roku 1918 uznala Francie, Itálie, Británie a Spojené státy americké, v září také Japonsko Národní radu v Paříži jako vládu de facto vedoucí válku. V listinách, které Národní radě v Paříži byly doručeny, prohlašovala se za nejvyšší orgán, spravující zájmy veškerého národa a jako základ nebo věrná ruka příští české vlády. Armáda československá prohlašovala se za spojeneckou a válčící, nad níž svrchovanou moc vykonává Národní rada. Na základě tohoto uznání uzavírají se také mezi Národní radou a jednotlivými mocnostmi v o j e n s k é k o n v e n c e.

Když v září 1918 se zřítla bulharská fronta, a velký útok německých sil na západě minul se s účinkem, odhodlalo se Rakousko-Uhersko dne 4. října 1918 žádati na Wilsonovi příměří a zahájení mírového jednání na základě jeho 14 článků. Ale od jejich prohlášení zatím mnoho se změnilo. Česká Národní rada pařížská uznána mocnostmi jako vláda de facto. Ustavila se jako prozatímní vláda československých zemí a

francouzský ministr věcí zahraničních ji jako takovou dne 15. října 1918 uznal. Dne 16. října 1918 vydal ještě císař Karel k svým národům manifest a prohlašoval v něm, že Rakousko dle přání jeho národů má se státi státem spolkovým, kde každý národní kmen tvoří svůj vlastní státní útvar na území, které obývá. Celistvosti zemí svaté koruny uherské, praví se však, se tato úprava nedotýká. Bylo již pozdě. Čekala se odpověď Wilsonova, a čeští poslanci v zahraničním výboru říšské rady návrh Karlův odmítli. Z téhož data jako manifest Karlův byla i Wilsonova odpověď. Pravilo se v ní, že od doby, kdy 14 článků mírových bylo stanoveno, mnoho se změnilo. Mezitím uznala vláda Spojených států existenci válečného stavu mezi Československem a německým i rakousko-uherským císařstvím a československou Národní radu za válčící de facto. President nemůže tedy přijmouti pouhou autonomii těchto národů za podklad míru a je nucen trvati na tom, aby oni a jen oni byli soudci nad jakýmkoli podnikem rakousko-uherské vlády, který by měl splniti jejich snahy a to, co považují za své právo a své osudy. Dne 18. října 1918 Andrassy, jako rakousko-uherský ministr zahraničních věcí, návrh Wilsonův přijal. Zpráva o tom došla 28. října do Prahy. Lid vtrhl do ulic, strhal s úřadů rakouské orly a vyvěsil z domů červenobílé prapory. Sokolové obsadili úřady, Národní výbor je převzal a vydal první zákon, jímž prohlásil, že samostatný československý stát vstoupil v život a že Národní výbor jest vykonavatelem jeho státní svrchovanosti. Vláda Habsburků toho dne došla svého konce. Zrodil se československý stát se všemi svými atributy svrchovanosti vnitřní i zevní. Mylně jen se někde uvádí a senát republiky československé r. 1928 bohužel to docela oslavoval — že se tak stalo teprve dne 14. listopadu, když ministerský předseda ve své řeči prohlásil, že Habsburkové jsou sesazeni.

Český stát ulomil se vlastně od Rakouska. Ale mírové smlouvy považují jej za stát nový. Jako samostatný stát vznikl tedy ve svých historických hranicích, které tvořily Čechy, Morava a Slezsko, jako země koruny české. Vznikl ale také v sídlech slovenské větve českého národa na základě sebeurčení národního. První zákon samostatného státu československého podepsal již Slovák Dr. Vávro Šrobár. Rakouské a uherské právo, pokud odporovalo zřízenímu státu,

přestalo platiti. Ostatní právo stalo se právem československým. Tak zvaná Martinská deklarace z 30. října byla jen nadšeným projevem slovenských bratří k 28. říjnu.

Pro udržení pořádku vytvořily se v městech národní výbory a sokolské stráže. Potíže byly s Němci a na Slovensku s Maďary.

Kdyby byl výsledek světové války dopadl ve prospěch ústředních mocností, nebyl by vznikl samostatný stát československý a nebyl by mohl určovati svůj státní osud. Ale Němci v zemích českých po 28. říjnu 1918 chtěli také rozhodovati o svých osudech a vyloučiti z českého státu čtyři provincie. Dne 29. října 1918 sestoupili se němečtí poslanci z Čech ve Vídni a vytvořili ze severních Čech od Chebu až k Trutnovu provincii »Deutschböhmen«, druhý den nato poslanci z Moravy a Slezska ze severní Moravy a Slezska provincii »Sudetenland« a na začátku listopadu němečtí politikové jižní Moravy zřídili znojemský kraj a prohlásili připojení jeho k Dolním Rakousům. Brzy pak nato němečtí politikové na Šumavě ustavili »Böhmerwaldgau« a prohlásili připojení jeho k Horním Rakousům.

Některé části těchto území byly hned od počátku v rukou českých. Kde toho nebylo, obsadila se místa vojensky. Někde, jako na př. v Litoměřicích, vytvořily se již z německých vojáků vojenské rady, které vojenský majetek vyplnily.

Na Slovensku některá místa musela býti obsazena vojensky. Maďarské vojenské tlupy zde pálily, vraždily a drancovaly. Do začátku roku 1919 bylo celé Slovensko v rukou československých.

Národní výbor rozšířil se příslušníky českých politických stran, které je do něho jmenovaly podle své početnosti. Ze Slovenska jmenovali je političtí vůdcové. Z osob těchto vytvořilo se první Národní shromáždění (254, později 270 členů). Byli to vesměs Čechoslováci. Byly v něm již i ženy. Dne 14. listopadu prohlášena jako státní forma republika a prvním presidentem jejím zvolen T. G. Masaryk.

Hranice československé byly definitivně upraveny jednak mírovými smlouvami, které uzavřelo Československo spolu s ostatními mocnostmi s Německem ve Versailles dne 28. června 1919, s Rakouskem v St. Germain en Laye dne 10. září 1919 a s Maďarskem v Trianonu dne 4. června 1920, jednak ještě některými akty velmocí, jednak

i vlastními smlouvami. Území české rozšířeno bylo o pruské Hlučínsko, obydlené »Moravci«, a dvěma pohraničními proužky Rakous, ve Vitorazsku s nádražím ve Cmuntu a na Dyji s Valčicemi. Jako stará historická země koruny české patřilo k Československu Těšínsko. Ale po převratu začali se ho domáhati Poláci. Odvolávali se na částečné osídlení Těšínska polským obyvatelstvem. Když polská vláda chtěla provádnouti volby a odvolání v celém Těšínsku, počalo československé vojsko Těšínsko vojensky obsazovati. Mezitím, co se na Těšínsku bojovalo, rozhodla mírová konference 3. února 1919 prozatímně o demarkační čáře mezi oběma bojujícími stranami. Věc měla se upravití dohodou stran na mírové konferenci, a když by se tak nestalo, plebiscitem. K plebiscitu ale nedošlo, poněvadž se dne 10. července 1922 strany o hranicích samy dohodly.

Karpatorusové, žijící v Americe, v listopadu 1918 se usnesli, aby uherská Rus spojila se s Československem. Ke konci roku 1918 zřízena byla v Prešově karpatoruská Národní rada, která se pro to dne 7. ledna 1919 taktéž vyslovila. Delegace Karpatorusů z Uher, Podkarpatské Rusi a z Ameriky dostavila se do Paříže k mírovému jednání a mírová konference jí vyhověla. Podkarpatská Rus má míti nejširší autonomii. Tomuto požadavku vyhověl § 3. ústavní listiny ze dne 29. února 1920.

§ 12. Německá říše jako republika demokratická.

Podíl německého lidu na vládě byl v říši německé jen maskován bezmocným říšským sněmem. Vskutku vládla spolková rada a pro převahu Pruska v této radě, pruský král jako císař. Světová válka vyžádala si však od lidu mnohých obětí. Anglický názor, že válku vede národ proti národu, měl steré důsledky u ústředních mocností. U jejich lidu nebylo člověka, který by válkou netrpěl. Na pokyny těch, kdo vedli válku, mnoho lidí na bojištích umíralo. Tomuto lidu chtěl se konečně dáti i podíl na vládě. Pro sněm pruský slíbilo se mu všeobecné právo hlasovací a pro sněm říšský vliv na dosazení kancléře.

V říšském sněmu se žádalo, aby říšský sněm spolupůsobil při uzavírání míru, ne pouze císař. Politické strany většiny domáhaly se toho, aby měly zastoupení ve spolkové radě. Heslem dělnické strany v Německu stal se mír za každou cenu (Verzicht-

friede). Na této propagandě zúčastnila se i cizina. Na západní frontě vrhalo se s letadel statisíce letáků, kterými se po ukončení války volalo. Rozklad armády, obtíže zásobovací vedly k tomu, že 5. října 1918 žádal říšský kancléř Max Bádenský Wilsona, aby mír sjednal. Wilson odmítl jednati s dosavadní vládou. Dovolával se v notě ze dne 14. října 1918 poselství svého ze dne 4. července 1918, v němž uvedena byla jako první podmínka míru, že zničí se libovůle a moc, která sama o sobě mohla rušiti světový mír, aneb není-li to dosud možno, že se učiní aspoň bezmocnou. Nato s největší rychlostí provedla se změna ústavy: Prohlášení války a uzavírání míru mělo se dít se svolením spolkové rady a říšského sněmu. Říšský kancléř měl býti zodpověden říšskému sněmu a vykonávati svůj úřad jen s jeho důvěrou. Moc námořská a vojenská měla býti postavena pod kontrolu říšského sněmu. — Notou z 21. října oznámila se tato změna Wilsonovi a 28. října vyhlásila v říšském věstníku a zvláštním manifestem k národu. Wilson nechce vyjednávat s císařem, žádá jeho odstranění. Události jdou rychle za sebou. Dne 27. října přijímá rakouský ministerský předseda všechny Wilsonovy podmínky a dne 28. října vyhláší se samostatnost československého státu. Strany sociálně-demokratické žádají, aby se císař vzdal vlády. Dávají mu k tomu ultimatum. Ale na výsledek jeho už se nečeká. Vůdce sociálně-demokratické strany Ebert přijímá dne 8. listopadu od kancléře Maxe Bádenského vládu pro svou stranu do svých rukou. Ač jen císař dle ústavy jmenuje kancléře, dává se Ebert jmenovati kancléřem od Maxe Bádenského. Do vlády, kterou nový kancléř jmenuje, vstupují i neodvislí socialisté.

Z ústavní základny, třeba poněkud porušené, dostává se vláda přímo do revoluce.

Státní zřízení mělo býti vybudováno na dělnických a vojenských radách. Dělnické rady sestávaly z dělnických výborů jednotlivých závodů. Vojenské rady pak vznikly z revolučního hnutí mužstva proti libovůli vojenských vůdců. Rady dělníků a vojáků byly od 9. listopadu symbolem revolučního hnutí. Vojenské rady povstaly ve všech vojenských formacích, také v hlavním vojenském stanu. Ve velkém shromáždění dělnických a vojenských rad dne 10. listopadu 1918 zvolena byla říšská vláda (6 osob) neboli »rada lidových zmocněnců« a dále »říšský výkonný výbor rady dělníků a vojáků« (24 osob). Tento výkonný výbor pokládal se za držitele veškeré státní moci. Totéž právo však si osobovala i rada lidových zmocněnců. Došlo ke třenicím, ale rada lidových zmocněnců zvítězila.

Tato rada sestávala ze známých osob, bývalých poslanců, požívajících důvěry, a měla v rukou říšský zákoník, ve kterém vydávala své zákony. Oba dva orgány společně vydaly 12. listopadu 1918 první ústavní listinu nové republiky rad, která se zvala také německou socialistickou republikou. Císař mezitím už v cizině dne 28. listopadu 1918 prohlašuje, že se vzdává veškerých práv jako pruský král a císař.

Než ani výkonný výbor, ani rada lidových zmocněnců nemohly jednat za celou říši. Proto svolává výkonný výbor všeobecný kongres dělnických a vojenských rad na den 16. prosince 1918 do Berlína. Kongres tento přenesl veškerou moc až do nového opatření národního shromáždění na radu lidových zmocněnců. Zároveň zřídil ústřední radu dělnických a vojenských rad, které příslušel parlamentární dohled na německý a pruský kabinet. Tato rada povolávala a odvolávala lidové zmocněnce Německa a Pruska. Zároveň stanovil se den 19. ledna 1919 k provedení voleb do Národního shromáždění. Kongres znamenal porážku neodvislých socialistů. Neoblíbený výkonný výbor rad dělníků a vojáků byl jím odstraněn, zůstal výkonným výborem pouze pro velký Berlín. Ústřední rada jmenovala hned nato nové lidové zmocněnce, když z jejich rad vystoupili neodvislí socialisté.

Z revoluce došlo k volbám do Národního shromáždění. Bylo svoláno na den 6. února 1919 do divadla ve Výmaru. Ústřední rada dělnických a vojenských rad složila moc, jež kongresem dělnických a vojenských rad byla na ni přenesena, v ruce Národního shromáždění. Toto rozhodlo nejdříve zákonem ze dne 10. února 1919 o prozatimní říšské moci. Z dřívější republiky rad povstala demokratická republika. Státy, tvořící říši německou, zůstaly, až na některá spojení, tytéž jako dříve. Z jejich delegátů vytvořil se výbor států; Německému Rakousku (Deutsch-Österreich) byl do něho vyhrazen přístup. Zákony usnesené Národním shromážděním, potřebovaly souhlasu výboru států. O ústavním zákoně rozhodovalo však Národní shromáždění samo. Nebylo-li souhlasu, mohla se věc rozhodnouti plebiscitem.

Říšské věci měl vésti a říši mezinárodně zastupovati říšský prezident. Tento jmenoval říšské ministerstvo, kolegiální to úřad odborových ministrů. Do něho vstoupily také občanské strany, a to stejným počtem, poněvadž to odpovídalo počtu hlasů. Národní shromáždění odhlasovalo dne 16. července 1919 zákon o uzavření míru mezi Německem a spojenými mocnostmi. Národní shromáždění se také usneslo zákonem ze 4. ledna 1919 na tom, že zůstávají v platnosti všechny dosavadní zákony a nařízení, pokud jim zákon o říšské moci a vydaný právě zákon neodporuje. Zákonem bylo prohlášeno, že v platnosti zů-

stávají všechna nařízení lidových zmocněnců a říšské vlády. — Seznam jich byl vyhlášen zvláštním nařízením.

Po mnohých poradách a z četných návrhů byl ve Výmaru přijat dne 31. července 1919 ústavní zákon, výmarská říšská ústava ze dne 11. srpna 1919, kdy byla říšským prezidentem podepsána.

Ve výmarské ústavě nestojí, že kterých zemí se říše německá skládá; proto také není potřebí ústavního říšského zákona ke vstupu nového státu do republiky. Teprve v jednacím řádě říšské rady, na kterém se tato sama usnesla, je uvedeno, že náleží k říši německé 24 zemí, říšská města Lubek, Brémy a Hamburk jako země v to počítajíc. Země ty průběhem let 1919 až 1922 všechny zřídily republikánské ústavy. V Bavorsku, zejména v Mnichově, stalo se tak po předchozí vládě rad dělníků, vojáků a sedláků. Většina ústav má článek, že stát jest státem svobodným (Freistaat) a že jest členem německé republiky.

Německo jest spolkovým státem (Bundesstaat). Svě kolonie ztratilo. Musilo vydati Neutral-Moresnet a Preussisch-Moresnet Belgii, Alsasko-Lotrinsko Francii, část Ratibořska a Hlučínsko Československu, západní Prusy Polsku a dále svobodné město Gdánsko.

§ 13. Republika polská.

Když vypukla světová válka, bojovali Poláci na třech frontách, na německé a rakouské proti Rusku a na ruské proti ústředním mocnostem. Vládní proklamace ústředních mocností slibovaly polskému národu při vpádu do ruského Polska, že jej osvobodí od ruského jha. Pilsudski, vytrvalý strůjce polského odboje proti Rusku, přešel s dobrovolníky k Rakousku a bojoval proti Rusku. Rakousko utvořilo z nich pomocné sbory, do kterých měli vstupovati polští dobrovolníci z království. Ale dobrovolníků používalo se na frontě na nejhorších místech. Do legií nikdo nevstupoval, spíše se z nich prehalo, takže Pilsudski vzdal se velení nad nimi.

Ústřední mocnosti připadly na jiný plán, jak by se z obsazeného zatím ruského Polska získaly vojenské sbory. K národu polskému v obsazeném Rusku vydala se dne 5. listopadu 1916 proklamace. Císař německý a císař rakouský, tento také jako

král uherský, v ní prohlašovali, že se usnesli utvořiti z krajů, Rusku vyrvaných, autonomní polský stát pro dědičnou a konstituční monarchii. »Nové království ve svazku se spojenými druhými mocnostmi,« stálo v ní, »bude s to, aby rozvinulo své síly. V jeho samostatné armádě oživnou tradice slavných zbraní polských.« Dne 12. listopadu 1916 vyšel dekret obou panovníků, kterým pro nový stát zřídili Státní radu o 25 členech, jmenovaných guvernéry z obsazeného pásma německého a rakouského. Guvernéři tito jmenovali do rady polské aktivisty, stranu jdoucí s duchem času. Positivisté, nedůvěřivá strana opoziční, nedala se jmenovati.

Státní rada vedla správu centrální i provinciální. Věci vojenské odkládala, poněvadž měla v té příčině celý národ proti sobě. Protože nebylo zákona na vypsání odvodů, utvořilo se vojsko jen z dobrovolníků. Německo však nevzdalo se nikdy nad ním vrchního velení. Neshody v příčině vojenství vedly ke konfliktům a posléze k resignaci Státní rady. Panovníci centrálních mocností zřídili nato dne 12. září 1917 pro Polsko regentskou radu. Měla vykonávat práva suveréna až do doby, kdy se nastolí skutečný vladař. Vše to ovšem, berouc zřetel k mezinárodnímu postavení mocností, které ruské Polsko zabraly. Regentská rada sestávala ze 3 osob. Nastolení její dělo se dne 27. října 1917 obzvláště slavnostně v katedrále sv. Jana ve Varšavě. Téhož den byl vydán manifest, kterým se prohlašovalo, že akty ze dne 5. listopadu 1916 (zřízení království polského) a ze dne 12. září 1917 (zřízení regentské rady) otevírají Polsku budoucnost, o kterou po 120 let bylo oloupeno. Regentská rada zřídila pak jednotlivá ministerstva. Ve skutečnosti neměla však moci žádné. Měla býti jen maskou, že Polsko jest u mocností ústředních. To zejména zřejmě proniklo, když v říjnu 1917 propukla v Rusku bolševická revoluce a Lenin radiogramem vyzval všechny vlády k uzavření míru bez aneksí a bez náhrad. Ústřední mocnosti hned se toho chopily, ale Polsko marně se domáhalo, aby při mírovém jednání mělo své zastoupení. Uzavření míru Brest-Litevského dne 3. března 1918 způsobilo v Polsku všeobecné rozhořčení, poněvadž krajina chelmská byla jím postoupena republice ukrajinské.

Osvobození Polska očekávali Poláci na západě u národů dohodových. Ve slavných 14 člancích poselství presidenta Wilsona ke kongresu Spojených států ze dne 8. ledna

1918 stálo ve článku 13., že zřízení má býti neodvislý polský stát, který má zabíratí území, obývané polským národem, se svobodným přístupem k moři.

Když se bulharská fronta zřítla a v Soluni 29. září 1918 se uzavřelo příměří, obrátil se dne 5. října 1918 německý kancléř Max Bádenský na Wilsona, žádaje zahájení jednání mírového a když rakouský ministr zahraniční poslal Wilsonovi notu, že chce Rakousko-Uhersko zahájití mírové jednání na základě jeho 14 článků, rozhodla se tak učiniti i regentská rada polská. Manifestem k polskému národu ze dne 7. října 1918 prohlásila neodvislost polskou. Ale toho dne bylo Polsko ještě obsazeno vojskem ústředních mocností. Regentská rada dělala, co mohla. Zřídila ministerstvo všech stran a stanovila pro polské vojáky novou přísahu. A když se německý generál Beseler vzdal vrchního velitelství nad pomocným sborem polským, prohlásila jej regentská rada za národní polskou armádu. Přes to však byly v Polsku veliké zmatky. Okupační vojsko vymáhalo veliké rekvisice a dělnictvo trpělo velikou nezaměstnaností, poněvadž továrny byly rozbity. Za takových okolností prohlásily strany socialistické za vůdcovství politika Daszyňského v noci ze 7. na 8. listopad socialistickou republiku polskou. V této době vrací se z německého vězení generál Pilsudski. Regentská rada odevzdává mu velitelství nad vojskem a 14. listopadu adresuje mu poselství, kterým převádí naň veškerou národní moc, a rozchází se. Svobodný stát polský počal toho dne svůj život. Pilsudski žádá Daszyňského, aby sestavil ministerstvo. Daszyňski to přijímá a republika bolševická, jejíž byl Daszyňski hlavou, se rozpadá. Dne 22. listopadu vydal Pilsudski dekret, dle něhož přejímá vládu jako prozatímní hlava státu a prohlašuje, že ji odevzdá prvnímu polskému sněmu a že bude vládnouti s kabinetem, který bude jmenovati a který mu bude odpověden. Zákony a usnesení, jím potvrzená, budou v platnosti, pokud je předloží v prvním zasedání sněmu ku schválení. Nový režim byla vojenská diktatura.

Z počátku jsou zde jisté kolise s pařížským vedením polských věcí. V druhé polovici roku 1917 byl polský národní komitét v Paříži uznán Francií, Anglií, Itálií a Spojenými státy jako úřední orgán polský. Svěřeny mu konsulární práce a v září 1918 podřízena mu armáda polská, ve Francii zřízená. Když

v Polsku nový stát povstal, nechtěl se Komitét vzdáti zastupování státu a zamýšlel docela, brannou mocí vládu v Polsku si vybojovati. Ale posléze, asi na radu Francie, vzdal se svého úřadu.

Mírem Versailleským, St. Germainským a Trianonským bylo určeno, které části případnou Polsku z Německa, Rakouska a Uher. V míru Versailleském bylo vyhraženo hlasování obyvatelů o tom, co z pohraničních krajín německých má připadnouti Polsku. Hlasování dopadlo ve prospěch Německa. Hranice v Horním Slezsku byly upraveny polsko-německou dohodou (r. 1922). Lvov obsadili dne 1. listopadu 1918 Ukrajinci a prohlásili nový stát, »ukrajinskou západní republiku«. Poláci sváděli tu s Ukrajinci časté boje, až v květnu opanovali celou východní Halič. Definitivně byl spor rozřešen mírem v Rize (1921), kterým upraveny i hranice vůči sovětskému Rusku.

V Těšíně vytvořily se v říjnu 1918 český národní výbor a polská rada narodowa. Dne 5. listopadu 1918 uzavřely oba výbory mezi sebou ujednání, kterým si zemi mezi sebe rozdělují. Pražský Národní výbor proti tomu protestoval, poněvadž trval na historických hranicích Slezska. Javorinu a Spiš obsadili Poláci, ale opustili je na poukaz mocností spojeneckých, které správu odevzdaly Československu. Hraniční poměry mezi Československem a Polskem měly býti upraveny hlasováním lidu, ale obě strany vzdaly se tohoto hlasování a rozdělily se o pásmo pohraniční společnou dohodu. Těšín rozdělen mezi obě strany, Spiš a Javorina zůstaly Československu.

Mírem Versailleským bylo z říše německé vyloučeno Gdansk a prohlášeno za svobodný stát pod ochranou Společnosti národů. Zahraniční jeho zastupování má Polsko. S Polskem tvoří také jedno celní území.

Sněm polský ustavil se dne 10. února 1919. Dne 20. února 1919 odevzdal mu Pilsudski svou moc a téhož dne odhlasoval sněm malou polskou ústavu. Dne 17. března 1921 pak vznikla ústava definitivní. Dle ní jest Polsko republikou.

§ 14. Republika rakouská.

Rychlé osamostatnění Čechů nutilo i rakouské Němce, aby svůj stát si zřídili. Již na začátku října r. 1918 ujednaly se vše-

chny německé strany rakouské poslanecké sněmovny na základě resoluce klubu sociálně-demokratické strany, aby vytvořen byl německo-rakouský stát, který by spojoval všechny německé obvody rakouské. Spolu projevila se ochota, aby se vyjednávalo se zástupci českého a jihoslovanského národa za účelem přeměny Rakouska ve federaci svobodných národních celků. Tutéž myšlenku projevila císařský manifest ze dne 16. října 1918. Císař Karel jím prohlašoval, že chce Rakousko po přání národů přetvořiti ve spolkový stát, v němž každý kmen má stálé sídlo tam, kde je usazen. Manifest tento přišel pozdě. Chtěl také zachovati, jak výslovně podotýká, celistvost Uherska a bránil tak jak spojení Čechů se Slováky, tak i všech Jihoslovanů. Slovanští národové manifest odmítli, a projev rakouských Němců zůstal bez ohlasu.

Dne 21. října 1918 sestoupili se němečtí poslanci strany německo-nacionální, křesťansko-sociální a sociálně-demokratické bývalého Rakouska ve zvláštní národní shromáždění (Nationalversammlung). Toto ustavilo se jako provisorní národní shromáždění Německého Rakouska (Deutschösterreich) a zvolilo zvláštní výkonný výbor o 20 členech, který měl předložit národnímu shromáždění své návrhy o zřízení německo-rakouského státu. Dne 30. října 1918 se národní shromáždění usneslo, že se německo-rakouský stát zřizuje. Ústavním snesením ze 30. října 1918 přenesena nejvyšší státní moc Německého Rakouska na prozatímní národní shromáždění (bylo to 210 německých poslanců z bývalé říšské rady). Z tohoto prozatímního národního shromáždění byl zvolen výkonný výbor, státní rada, která vedla státní vládu samostatně. Nato dne 11. listopadu vydal císař Karel svým posledním ministerským předsedou Lammaschem prohlášení, že uznává rozhodnutí, které Německé Rakousko o své státní formě učiní, a že se budoucně státních věcí nezúčastní. Zákonem ze dne 12. listopadu 1918 se stanovilo, že »Deutsch-österreich« jest demokratická republika, že jest součástí republiky německé a že všechna práva, která císaři příslušela, vykonává nyní státní rada. Zákonem ze dne 22. listopadu 1918 vypočítávaly se země, které patří do německého Rakouska. Bylo jím stanoveno, že republika »Deutschösterreich« vykonává územní výsostná práva nad územími v oblasti dřívějších království a zemí na říšské radě zastoupených, která jsou souvisle Němci osazena

(das geschlossene Siedlungsgebiet). Podle toho, praví se tam, zaujímá republika rakouská Rakousy pod Enží, zároveň s krajem »Deutschsüdmähren« a německým obvodem Nové Bytřice, Rakousy nad Enží s krajem »Deutschsüdböhmen«, Solnohrady, Štýrsko, Korutany, mimo obvody obyvatelstvem jihoslovanským souvisle osazené, Tyroly, mimo obvody, Italy souvisle osazené, Vorarlberk, Deutsch-Böhmen a Sudetenland, jakž i německé sídelní obvody Brna, Jihlavy a Olomouce. Pro české kraje, pojaté do rakouského státního území, zřídily se zákonem z listopadu 1918 soudy, hejtmanství a finanční úřady a upravily jejich obvody. Stalo se to aspoň nařízením ve věstníku zákonů (Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich), nemohlo-li se tak státi ve skutečnosti. Když české vojsko obsadilo všechny vyjmenované kraje zemí českých, protestovala proti tomu republika »Deutschösterreich« na svém národním shromáždění, prohlásila tyto kraje na základě sebeurčovacího práva jako nezadatelnou část svého území a ohradila se proti tomu, že se obyvatelům těmto odnímá jejich svobodná volba a že se zbavují zastupování v ústavodárném shromáždění národním protiprávním násilím. Vyhradila si právo, povolati zástupce z těchto obvodů (zákon ze dne 12. března 1919).

Mírová smlouva St. Germainská změnila název republiky »Deutschösterreich« v název »Republik Österreich« a zrušila všechny zmínky v zákonech, že republika jest součástí republiky německé. Rakouská republika provedla to také svými zákony. Rakousko jest podle smlouvy St. Germainské úplně neodvislý stát. Nějakou změnu v té příčině může jen rada Společnosti národů povolit. Smlouva St. Germainská stanovila, že republika rakouská není totožna s Rakouskem dřívějším a že nepřijímá za tento stát žádné právní nástupnictví. Smlouva tato upravila také rakouské hranice vůči Československu, Jugoslávii a Maďarsku. Nová ústava ze dne 1. října 1920 vytvořila z rakouské republiky spolkový stát. Tento stát tvoří dle ústavy tyto země: Burgenland, Korutany, Dolní Rakousy (Dolní Rakousy a Vídeň), Horní Rakousy, Solnohrady, Štýrsko, Tyroly a Vorarlberk. Vídeň jest od Dolních Rakous oddělena. Obě jsou samostatné jednotky. R. 1929 provedeny v ústavě některé změny. Vídeň podrobena zejména celostátní kontrole.

§ 15. Maďarsko.

Výsledek války způsobil, že Uhři vyšli z veškerého svazku s Rakouskem a uherská revoluce přerušila i všechnu souvislost s dřívějším Uherskem. Král Karel prohlásil dne 13. listopadu 1918, že se řízení státních záležitostí nezúčastní. Poslanecká sněmovna vyslovila dne 16. listopadu 1918 své rozpuštění, sněmovna magnátů vzala toto usnesení ještě týž den na vědomí a zastavila své porady. Státní moc dostala se do rukou revolučních. Revoluční vládou povolána Národní rada prohlásila dne 16. listopadu 1918 Uhry za neodvislou a samostatnou národní republiku. Další zákony vydávala vláda sama.

Za obecné skleslosti středního stavu, za nedostatku nějaké společenské organizace a za naprosté nezpůsobilosti k nějakému odporu zmocnila se vlády dne 21. března 1919 diktatura proletariátu. Tato diktatura zařídila se podle své ústavy ze dne 23. června 1919 jako »republika rad«. Byly to rady vojáků a průmyslových a zemědělských dělníků. Republika rad byla dne 7. října 1919 protirevoluční vládou svržena a vládním nařízením byly vypsány volby dle všeobecného práva hlasovacího v těch všech dílech státu, které cizím vojskem, jako na Slovensku, v Sedmihradech a Chorvatsku, nebyly obsazeny. Národní shromáždění ustavilo se dne 16. února 1920 v Budapešti a prohlásilo se jako zákonný zástupce státní suverenity.

Společné záležitosti, zejména zahraniční zastupování Rakousko-Uherska způsobilý, že při mírovém jednání platily Uhry jako rakouská provincie. V míru Trianonském považuje se Maďarsko jako nový, světovou válkou vytvořený útvar, který děkuje za svou samostatnost dobrodiní světových velmocí. Stejně jako v příčině Rakouska stanoví se článkem 73. trianonské smlouvy, že Maďarsko je neodvislým a že změny v tom ohledu může povolit jen Rada Společnosti národů.

Na útraty bývalé rakousko-uherské monarchie vznikla Jugoslavie. Stalo se tak ze dvou skupin, z oblasti rakousko-uherské a dále ze Srbska a Černé Hory.

V první vytvořily se národní vlády, a to v Lublani (pro Slovinsko, obývající z části Krajinu, Štýrsko, Korutany, Gorici, Istrii a Uhersko), ve Splitu (pro Dalmácii), v Záhřebu (pro Chorvatsko, Slavonsko a Mezímuří), v Sarajevu (pro Bosnu a Hercegovinu) a v Novém Sadě (pro Banát a Bačku). Všechny tyto národní vlády měly své jednotné vedení

v Národní radě (Narodno vece) v Záhřebě. V druhé skupině usnesla se nejdříve černohorská Velika Narodna Skupština dne 13. listopadu 1918 v Podgorici, že se Nikola Petrovič I. Něguš a jeho dynastie černohorského trůnu zbavuje a Černá Hora se spojuje s bratrským Srbskem ve stát pod dynastií Karadordievičů a že takto spojená má vstoupiti do společného státu trojčlenného národa SHS. Království srbské toto usnesení schválilo. Nato dne 1. prosince 1918 Národní rada záhřebská, jako zástupce skupiny rakousko-uherské, a král srbský, zastoupený následníkem Alexandrem, vzájemně si v Bělehradě vyměnili slavnostní prohlášení o provedeném spojení všech tří národů v jeden s trojím jménem pod společnou vládou krále Petra, parlamentní vládou a národní representací v jednotném království Srbů, Horvatů a Slovinců. Stát jugoslávský povstal takto projevem vůle dvou národů, slovinsko-chorvatského a srbského. Mezinárodními smlouvami byl uznán nový stát r. 1919 a 1920. Jeho první ústava z r. 1921 zrušena byla 6. ledna 1929 a nahrazena zákonem o královské moci. Stát má nyní podle něho jméno království Jugoslaviie.

DÍL DRUHÝ.

Státní moc v státech střední Evropy.

Část první: Formy státní moci.

Oddíl první: Monarchie absolutní a stavovská.

§ 16. Absolutismus patrimoniální.

Souvislost právního vývoje státní moci v oblasti střední Evropy začíná státem frankým. Jeho pokračovatelkou je německá říše římská a vedle ní vyvíjí se tu státní moc česká, polská a uherská. Moc tato svou povahou je absolutistická. Jenom vládce vládne. Vytvořil svou mocí, svou silou, svou zbraní svůj stát. Říše jeho připadá dědicům. Vyvíjí se rod. Vládce dává mu své jméno. V říši francké jsou to Meroveovci a po nich Karlovci, v českém státě Přemyslovci, v polském Piastovci a v uherském Arpadovci. Silná vůle panovníkova rozhoduje, kterému ze svých dědiců říši zanechá aneb zda ji mezi ně rozdělí. Staroslovanský zvyk povolává v Čechách nejstaršího z rodu k vládě. Ale opomenutí dědicové sahají ke zbraní a vedou mezi sebou boj o svůj dědický nárok. V době klidné podělují se v Čechách vedlejší linie úděly, v polském státě dědictvím v děděných knížectvích. V uherském státě je boj o nástupnictví trvalý zjev v panovnickém rodě.

Vladař zahrnuje se všemi počty a vším nejvyšším důstojenstvím. Vládne dei gratia a korunuje se a pomazává církví při svém nastolení. Karel Veliký korunou císařskou stává se dědicem římského císařství (r. 800). Králům německým získal císařství římské Ota II. (962). Císař má titul Augustus. Slovo to odvozuje se od augere. Ve jménu tom leží, že říši stále šíří. Pozdější překlad slova »Auguotus« je »immer Mehrer des Reiches«. Básníci němečtí (Walter von der Vogelweide) a latinští (Eboli) pějí o císaři, že stojí nade všemi králi. K římským imperatorům pozdvihují se Hohenštaufové. Jejich právníkům je

imperator lex animata in terris. Jeho absolutism je jim vyznáním víry. Císařové někdy, posléze pro všechny nástupce (1212) povyšují českého knížete na krále. Se souhlasem papeže sám se v Uhrách korunuje na krále svatý Štěpán (1000) a sami ze své moci korunují se na krále mocná knížata polská. Osoba krále uherského je tou měrou posvátná, že na útok na něho a jeho rodinu je trest až do třetího kolena.

Jako vlastník říše je vladař vlastníkem všech statků státních. Z nich udílí dary duchovenstvu a těm, kdož se oň zasloužili. Vladaři připadají všechny důchody, které veřejná moc bere buď odedávna aneb které vladař pro své zisky teprve zavádí. Král uherský patří v 11. století mezi nejbohatší vládce světa. Král francký je pánem církve. Církev je institucí státní. Král dosazuje biskupy aneb je potvrzuje. Hodnostáři duchovní jsou jeho úředníky. Král svolává synody a koncily. Sahá na církevní statek, když ho pro světské účely potřebuje. V boji o investituru přišli králové němečtí o své panství nad církví. Zůstalo jim pouze panství nad statkem. Investují v něj církevního hodnostáře, kterého církve k úřadu povolala. Přes to má král na čas nad církevním statkem jus regaliium a jus spolii. Podle prvního běže užítky s neobsazeného církevního statku a podle druhého zabírá movitou pozůstalost hodnostáře duchovního, která z důchodu církevního statku byla opatřena. V malých státech, českém, polském a uherském má církve postavení samostatné. Panovník český dostává nad biskupy investituru teprve ke konci 12. století. V Polsku knížata biskupy papeži navrhují. V obou státech zdaňuje se církevní majetek a v Polsku má král i jus spolii.

Vladař je nejvyšším soudcem. Soudí buď sám aneb soudí-li kdo za něho, soudí jménem jeho. Je nejvyšším vojevůdcem. Na jeho rozkaz se válka začíná a končí. Za vyspělé vlády Karlovců je král i čilým zákonodárcem. V jiných zemích vydává a také potvrzuje privilegia a uděluje imunity. Uherští králové rozhodují o majetku, svých odúmrtích a o vojenské povinnosti šlechty.

Absolutní moc nesnášela se s podílem lidu na vládě. Je-li potřeba rady, na přání královo jí skýtají dvorští úředníci. Ale král svolává velmože z celé říše na říšský sněm (placita). Děje se tak za Meroveovců a obzvláště za Karlovců. Kdo je na sněm volán, musí přijít, poněvadž král to rozkazuje. Je to úřednická

šlechta (hrabata), duchovní hodnostáři a snad také držitelé velkých statků. Také v říši německé svoláván říšský sněm jen na rozkaz krále. Zove se často consilium. Král nemusí jej svolati. Svolá-li jej, třeba královského rozkazu uposlechnouti. Privilegiem promíjí král účastenství na sněmu. Tak král český podle zlaté bully sicilské má přijít na sněm v Bamberku, Norimberku a Meziboru. Kdo na sněm nepřišel, provinil se proti povinnosti státní a lenní. Mohl upadnouti v říšskou klatbu aneb jako válečný rebel býti stíhán. Ne každý král měl však tolik síly, aby proti liknavému velmoži tak zakročil. Svolati sněm a řídit se jeho radou je králova dobrá vůle. Král však dává si raditi, aby zodpovědnost na stavy přesunul.

Nejiný stav je ve státě českém, polském a uherském. V Čechách v době knížecí není ani sněmu. Je zde jen knížecí rada z velmožů světských a hodnostářů církevních. Kníže není vázán, aby se s ní radil a jejího souhlasu žádal. V Polsku, když byl jeden z knížat vrchním knížetem (princeps) nad druhými (1133), knížata jako hlavy druhých knížectví svolávala své sněmy. Svolával-li později vrchní kníže neb král tato knížata, měl sněm spíše povahu mezinárodní. V Uhrách scházejí se velmožové na dvoře, přinášejí s sebou, jak Otto Frísinský sděluje, své stolce, aby na nich sedíce o státních věcech se radili. Ale všichni poslouchají krále. Nejenom zjevný odpor, ale i tajný šepot byl by královskou urážkou. V bojích pretendntů o trůn nabývají i velmoži značného významu.

§ 17. Dualismus německý.

Německé stavovství má ráz feudální. Jeho základem je lenní držba určitého území. Vyvinulo se z úřadů hrabských, které byly ve své úřední oblasti (hrabství) úřadem soudním a správním. S úřadem byl spojen úřední statek. Ale úřad sám s úředním statkem dává se jako léno a podle obecného práva lenního přechází na mužské dědice. Léno přetvořuje však povahu úřadu. Léna dávají se jako odměna za lenní vojenskou službu. Úřad ztrácí tím svůj státní úkol. Je podřaděn úkolu hlavnímu, kterým je povinnost vojenská. Lenní služba přetvořuje sám úřad ještě v jiném směru. Hrabě sám má také své jmění, má také své poddané sedláky na úředním statku nebo na imunitě, na níž hraběcí úřad koná,

má panství nad nesvobodnými ministeriály, které má na svém dvoře. Z tohoto poddanství vytváří se malá vladařská moc, ke které přistupují časem jiná vladařská práva, jako regály. Když syn po svém otci dědictvím úřad hrabský nastupuje, musí se udělití soudní ban od krále, aby mohl úřad soudní vykonávat. Ale s toho schází. Hrabě, jako král v říši, je ve svém úředním obvodu nejvyšším soudním pánem. Tato soudní oblast ještě více se uzavírá, když hrabě od krále ještě soudní privilegia de non appellando a de non evocando získává. I úřední oblast sama se rozšiřuje, když hrabě svým vlastním statkem, dědictvím, věnem, koupí, záborem ji zvětšuje. Rychlejším tempem jde tato moc v markách na hranicích, kde markrabí má obzvláštní úkol vojenský, aby říši bránil a také proti nepříteli rozšiřoval. Hrabě vede si na svém území jako vladař, stává se zeměpánem a jeho původně hraběcí moc se všemi právy, které se na ni nakupily, zemskou výsostí (Landeshoheit). Zove se dominus terrae. Na způsob krále vládne dei gratia. Když zeměpán nakupí ve své ruce více hrabství, stává se knížetem. To jméno přísluší původně tomu, kdo nad jiné vynikal věhlasem, rozsahem panství nebo koho země byla na knížectví povýšena. Později však léna, která přímo od krále se udělují, činí jejich držitele knížetem.

Knížaty jsou i duchovní hodnostáři. Když konkordátem wormským z r. 1122 v boji o investituru církvi zůstává jmenování jich a králi investitura v církevní beneficia, vyrovnali se touto lenní investiturou církevní hodnostáři královským manům. Stali se z nich knížata církevní. Králi nezbyvá posléze, než aby faktický stav, moc všech ostatních knížat uznal. Děje se to u církevních knížat zákonem »Confederatio cum principibus ecclesiasticis« z r. 1220 a u světských knížat zákonem Statutum in favorem principum z r. 1232.

Jako v teritoriích šel vývoj k založení zeměpanské moci, v založených říšských městech šel k vytvoření městských republik. Jako zeměpán vládl nad teritoriem, městská rada vládla nad městem. Města spojovala se ve spolky, ale pokusy, aby ovládla říši, ztroskotaly. Převaha zůstala u zeměpána. Toliko ještě »Hansa«, hospodářský spolek měst při Baltickém a Severním moři přispěl mnoho k blahobytu těchto měst, ale

objevy jiných světů zbavily i hansu jejího významu, poněvadž obchod šel z nových států po jiných cestách.

Mocní zeměpáni, stavše se vládci ve svém území, musili se uplatnit i v říši. Přispělo k tomu nemálo i to, že král byl jeden z nich. Jeho moc v říši zůstala tam silná, pokud byla silná jako moc zeměpanská. Moc stavů uplatnila se nejprve v říšském sněmu. Říšskými stavy jsou nejdříve zeměpáni, posléze i drobná šlechta, která odpadá, od 13. století i města. Sněm svolává zpravidla král. Povinnost státní i lenní váže každého ze stavů, aby se na sněm dostavil. Právo na účast stavové však nemají. Král se s nimi jen radí, proto sněm zove se také consilium. Povolil-li král něco stavům, uznávají, že tak učinil ze své milosti. Ale král, dáváje rozhodnutí nějakou věc na sněmu, přesouvá zodpovědnost na ni i na stavy. Ale král musí se obrátit na stavy, když v konvenci mají ve svých rukou, na př. sebrání berně. Vliv stavovský jeví se však ve volebním sněmu. Král volí se sice z vládnoucího rodu, takže se mluví o dědické volbě, ale touto volbou stávají se stavové podstatným činitelem ve státě. Král přirozeně hledí tento význam volby omezit, designuje své nástupce. Ale tato designace zase děje se na sněmě a zde se i příští král volí a na to korunuje.

Práva stavovská, obzvláště vliv na volbu krále, vzrůstají ještě více, když volba přechází na určité osoby se stavů, na sbor kurfiřtský. Vyvinul se ze sněmu volebního, když vynikající knížata hlasovala napřed (die ersten an der Kur) a ostatní stavy jen projevovaly svůj souhlas. V 13. století volí pak tato přední knížata sama. Byla tu snad vzorem volba papežská a biskupská. Krále volí pak jen sbor kurfiřtský. Kurfiřtů je sedm, 3 duchovní, arcibiskup mohučský, kolínský a trevirský, a čtyři světské, král český, falckrabí rýnský, vévoda saský a markrabí braniborský. O králi českém praví kardinál Henricus de Segusio (1272), že jen rozhoduje při stejném počtu hlasů, a zprávu tuto má i Dalimil. Při volbě Rudolfa Habsburského upřel se volební hlas králi Přemyslu Otakarovi II., který sám na trůn německý kandidoval, a přiznal se místo něho vévodovi bavorskému. Ale Rudolf sám přiznává svému zeti Václavu II. r. 1289 a 1290 říšské kurfiřtství jako staré právo vládců českých. Všechny spory rozhoduje zlatá bula Karlova z r. 1356. Uznala v počtu zmíněných sedmi kurfiřtů arcibiskupa

mohučského prvním mezi duchovními kurfirsty a krále českého prvním mezi světskými. Zlatá bula povznáší moc stavů a kurfirstů. Podle postavení krále českého buduje i postavení kurfirstů. Dává jim všechna práva, která král český má již od starodávna. Prohlašuje území kurfirstská za nedělitelná a stannová. Prohlašuje území kurfirstská za nedělitelná a stannová. Prohlašuje území kurfirstská za nedělitelná a stannová. Prohlašuje území kurfirstská za nedělitelná a stannová. Prohlašuje území kurfirstská za nedělitelná a stannová.

I při korunovaci královské, která se děje v Cáhách, vystupují kurfirsti jako dědiční říšští arcíředníci. Konají zde své úřady.

Stavovská moc dochází obzvláštního výrazu od 16. století počínaje ve volebních kapitulacích. Dochází k nim, když o trůn královský uchází se král francouzský a španělský. Kandidáti předstihují se ve slibech kurfirstům. Zavazuje se proto r. 1519 Karel V. volební kapitulací ke článkům (capitula), jakým způsobem se ve věcech vlády zachová. Je to první ústavní zákon, vizící panovníka. Pro každou volbu sepíše se kapitulace nová a císař po volbě přísežně ji zaslubuje, od Maxmiliána II. i designovaný král. Ale ostatní stavové chtějí býti při kapitulaci také účastni. Westfálský mír proto nařídil, aby příští sněm poradil se o stálé volební kapitulaci. Došlo k tomu teprve r. 1711. (capitulatio perpetua), ale kapitulace tato zákonem se nestala, poněvadž města ji nepřijala. Zůstala proto jen návrhem, kterého se při příštích kapitulacích používalo. Kurfirsti pro své území měli ius ad capitulandum. Kapitulovali s císařem zvláště.

V novověku má sněm říšský již pevnou kompetenci. Stanovil ji westfálský mír. Měl vypovídati válku, uzavíratí mír a říšské smlouvy, ukládati daně, sbíratí vojsko, zřizovati pevnosti v teritoriích a pečovati o mír zemský. Mimo to náleželo mu vyhlášovati říšskou klatbu a zřizovati nová kurfirství. Dělí se na tři sbory, sbor kurfirstů, radu říšských knížat a sbor říšských měst. Jednalo a hlasovalo se nejdříve v prvých dvou sborech. Přistoupil-li k tomu sbor měst, vzniklo dobré zdání říšského sněmu (consultum imperii). Dal-li císař k tomu svou sankci, bylo to conclusum imperii. V jednotlivých sborech rozhodovala většina. Ve věcech náboženských rozestupoval se sněm na dva sbory (itio in partes), corpus catholicorum a corpus evangelicorum. Musila

býti mezi nimi obapolná shoda. Snesení sněmu vyhlášovalo se, když se sněm rozcházel (recessus imperii, Reichsabschied). Když se sněm r. 1663 v Řezně sešel, měl tolik věcí rozhodnouti, že se více nerozešel. Stal se permanentním. Stavové se ho odtud nezúčastňovali osobně, nýbrž svými rady. Radové tito požívali v Řezně práv vyslanců (exterritoriality, ceremonielu). Říšský sněm měl od r. 1548 výbor, řádnou říšskou deputaci, která měla zasedati, když sněm nebyl svolán. Členství původně osobní stalo se později dědičným. Řádná říšská deputace měla své roky, které scházely se z vůle císařovy. Tento někdy dával jejímu snesení svou sankci. Když se sněm stal permanentním, řádná říšská deputace zanikla. Byla pak volena jen mimořádná deputace pro jednotlivé úkoly.

Stavovská moc jeví se dále i v úřednicích. Stávají se z nich říšští arcíředníci, kteří mají své úřady v léně. Říšským arcíčišníkem je král český, arcistolníkem falckrabě rýnský, arcimarsálkem vévoda saský a arcikomorníkem vévoda braniborský. V říšských úřadech stává se změna, když kurfirst falcký přijímá českou korunu. Ferdinand II. odnímá mu úřad a kurfirství a přenáší je na dvůr bavorský, ale vestfálský mír zřizuje domu falckému nové kurfirství. Čeští králové z rodu Habsburků, jsouce zároveň římskými císaři, nevykonávali své právo kurfirstské. Proto se kurfirst český r. 1708 na říšském sněmu znovu k výkonu svých práv připouští a při té příležitosti také kurfirství Brunšvík-Lüneburku zřizuje. Když po míru Lunevillském došlo k mediatisaci mnohých zeměpánů a říšských měst, aby odškodnění byli zeměpáni za své území na levém břehu Rýna, které odstoupeno bylo Francii, byla i kurfirství církevní mediatisována, ale za to nová zřízena, takže počet jich byl 10.

Stavovství vyvrcholilo v říšském regimentu. Stavové přišli s návrhem na tento regiment na říšském sněmu ve Wormsu r. 1495. Měla to býti oligarchická vláda. Císař měl jmenovati jenom jejího presidenta. Maxmilián paralysoval tyto snahy svým vlastním návrhem na výkonný orgán monarchický, takže k zřízení regimentu tehdy nedošlo. Přinucen zahraničními poměry musel jim však povolit. Na říšském sněmu v Augšpurku zřízen r. 1500 regiment ještě v horší formě. Měl sídliti v Norimberku. Měl míti 20 členů, z kurfirstů, knížat, říšských měst a také ze šesti krajů, které své zvolené poslance měly do něho vysílati. Měla mu náležeti veškerá vláda vnitřní, císaři nevy-

hraženo ničeho. Měl býti pouze jeho presidentem. Povstala stavovská oligarchie. Stavové měli vládnouti sami. Benátský vyslanec referoval do Benátek, že císař vzdal se vlády. Ale nová vláda neuměla vzíti do rukou své právo. Zápasila o svou existenci. Členové její se nescházeli a také ne peníze, z nichž měla se vydržovati. Maxmilián regiment ignoroval. Když jej regiment prosil, aby aspoň místodržitele do něho jmenoval, zastavil Maxmilián jeho činnost (1502). Ve volební kapitulaci zavázali však stavové ještě Karla V., aby zřídil regiment. Tento však měl fungovati jenom v nepřítomnosti králově. Trval od r. 1521 do r. 1530, kdy bratr Karlův Ferdinand stal se králem římským a v nepřítomnosti Karlově řídil pak vládu sám.

Stavovským úřadem byl dále říšský soud komorní, který zřízen byl na říšském sněmu ve Wormsu r. 1495. Počet jeho přisedících se měnil. Podle míru Westfálského mělo jich býti 50, ale počtu toho se nikdy nedosáhlo, poněvadž nebylo prostředků na jeho vydržování. Daň, na toto vydržování zřízená, t. zv. Kammerzieler se nescházela. Také jmenování přisedících se měnilo. Posléze jmenoval císař komorního soudce jako předsedu a dva presidenty. Přisedící presentovali kurfirsti a kraje. Kurfirst český po readmissi presentoval jednoho. Presentování podrobovali se zvláštní zkoušce. Když obstáli, nastupovali podle svého pořadu. Polovina přisedících měla býti šlechtici, polovina učení právníci. Z říšského komorního soudu šířilo se již proto římské právo. Říšský soud komorní byl příslušný pro všechny spory proti bezprostředním říšským osobám, pro spory fiskální, pro rušení zemského míru a všechny případy, kdy se právo odepíralo. Spory se hromadily a nevyřízené zůstávaly. Soud někdy i ve své činnosti ustal.

Stavové měli v rukou také říšské kraje. Říše byla již za Václava IV. rozdělena na kraje. K nim vracely se i mírové návrhy XV. století. Tak vzniklo i šest krajů pro volbu do říšského regimentu. Kraje i po zániku regimentu trvaly. Navrhovali se z nich přisedící do říšského komorního soudu. Říšský sněm z r. 1512 rozšířil jich počet na 10. Měly vykonávati rozsudky říšského komorního soudu. Orgánem k tomu měl býti hejtman, jehož krajští stavové volili, a přidělené osoby z kraje. Kraje měly porušování míru brannou mocí krajskou čeliti a mír proti potulnému žoldněrstvu chrániti. Později volen místo hejtmana krajský vrchní (Kreisoberst), který byl nadán rozsáhlou

vojenskou mocí. Kraje byly samostatnou říšskou korporací. Měly své krajské roky. Vymáhaly říšskou a krajskou daň, dohlížely na minci a sbíraly říšské vojsko. Na nich, když docházelo k francouzským reuiniím, založeno říšské defensionální zřízení z r. 1681. Postavovaly do říšské armády celé kontingenty vojska.

Král sám, jak již uvedeno, nesnaží se nijak říši zcentralisovati. Je sám mocný zeměpán a pokud jím je, je i jeho postavení v říši význačné. To zřejmě je i v samém označení říše římské. Je »Romanum imperium nationis teutonicae, Das römische Reich deutscher Nation«. Císař držel si tento titul svou německou domácí mocí. To nalezlo i svůj výraz v Constitutio Ludovici Bavari de iure et excellentia imperii z r. 1338, když se jí stanovilo, že již samou volbou je německý král císařem římským, nikoli teprve až jej papež stvrdí, schválí a korunuje. Také zlatá bulla Karlova z r. 1356, vystrojující kurfirsty všemi možnými právy a posilující jejich domácí moc, budovala vlastně jen teritoriální ústavu. V novověku dovršil se vývoj teritorií. Teritoria stala se státy ve státě. Již dávno uzavírala smlouvy mezinárodní s jinými státy. Vestfálský mír jim to výslovně přiznal. Smlouvy neměly však směřovati proti říši. Králi tím zbýval vlastně jen lesk císařského titulu s některými říšskými úřady a troška práv. Z království neopolsko-sicilského vzal na svůj dvůr dvorského soudce a dvorského písaře, z hornoněmeckých knížecích dvorů hofmistra. Z něho vytvořil pro správu dvoru domácího hofmistra, pro správu říšskou nejvyššího hofmistra. Pro výkon císařských práv má falekrabího. Z dvorských úředníků má na svém dvoře radu dvorskou. V novověku stává se z ní říšská rada dvorská. Jako soud konkurovala říšská rada dvorská s říšským soudem komorním. Byl to vlastně již jediný soud, který zbýval císaři. Pak to byl ještě trošek práv. Císařská oposice hlásala o nich, že jsou to »iura relicta«, která stavové králi zanechali. Císařská teorie o nich říkala, že jsou to »iura reservata«. Král má právo země, vesnice a lidi povyšovati, erby udílet i je polepšovati. Dává právo na trhy, židy a asyly. Dává nezletilým léta, legitimaci dětem nemanželským a moratorium dlužníkům. Skýtá čekatelská práva na církevní benefícia a Panis Briefe v klášteřích. Dává diplomy universitám, aby mohly akademické hodnosti udělovati a povoluje právníckým fakultám, aby o císařských právech vykládaly. Korunuje básníky (poeta laureatus), dává privilegia na tisky knih a právo

pečeti červeným voskem. Císař vládne se stavy. Slova »Kaiser und Reich« jsou toho výrazem ve styku vnitřním i mezinárodním. Císař společně se stavy uzavírá smlouvy mezinárodní.

V jednotlivých teritoriích, v něž se říše rozpadá, jeví se reflexivní vývoj poměrů v říši. Stojí zde zeměpán se zemí (Landesherr und Land), kterou reprezentují stavové. Na způsob císařského dvora je zde dvůr se čtyřmi úředníky, komorníkem, číšníkem, stolníkem a maršálkem. Tyto úřady stávají se i zde dědičnými v rukou stavů. Jsou zde i jiní úředníci v různých teritoriích s jinými snad jmény, ale sloužící týmž úkolům. Stavové tu povstali z ministeriálů, kteří z dřívějších osob nesvobodných vyšinuli se vojenskou službou ve stav šlechtický. Zeměpán nejprve přibírá je ke své radě. Když moc jejich vzrůstá, dává jim zápisy na jejich privilegia a svobody. Příležitost k tomu je zejména, když za zeměpána přivolává se vladař z jiné země. Stavové uzavírají s ním smlouvu a tuto smlouvu někdy sami rozvazují, když od něho chtějí odpadnouti. I zde bývalé zeměpanské úřady jsou úřady zemskými, které drží stavové. Stavové s těmito úřady tvoří zemskou jednotku i tehdy, když zeměpán více zemí ve svých rukou spojuje. I zde je orgánem jejich zemský sněm, který zeměpán svolává, když od stavů nějakou věc žádá, zejména když mu berně povolují. Pro malý obvod teritorií nedospěl však vývoj stavovství k takovému rozčlenění teritoria, jako tomu bylo v říši. U zeměpána zůstala převaha.

§ 18. Dualismus český.

Teritoriální vývoj samostatných celků projevil se i v českém státě. Již za Přemyslovců jevílo se to v údělech na Moravě, ze kterých posléze vyšla teritoriální jednotka Moravy. Takové teritoriální celky zůstaly i dále, když se některé země k Čechám připojovaly. Země potrvaly se všemi svými zařízeními jako samostatné jednotky. Měly-li tyto země své vladaře, byly spjaty s králem českým svazkem lenním. Nebylo-li těchto vladařů, byl v čele země zástupce králův, hejtman nebo fojt (Lužice a Branibory). Územní vývoj ve Slezsku a Lužici pokračoval v pozdější době tím směrem, že někteří stavové v Lužici a ve Slezsku se svými statky byli vyloučeni ze zemské organizace a měli svá stavovská panství, která

však nevynikala tak velikými privilejemi jako knížetství. Každá země má své stavy. V popředí stojí v českém státě postavení stavů českých. U stavů českých je vyvinut silný cit dynastický. Jednají často s králem jako se smluvní stranou. Ale přijímají jej za svého pána, který co jim skýtá, dává jim ze své milosti. Příznačné je to u královských majestátů. Praví se o nich, že král jim práva a svobody jejich přiřkl.

K samostatnosti české šlechty vůči panovníkovi přispěla mnoho jeho odúmrtná privilegia. Není ještě dosti prozkoumáno, kam až odúmrtné právo českého panovníka vůči české šlechtě šlo. Jisto je tolik, že král se ho ve prospěch šlechty v mnohých směrech vzdává. Zdá se, že šlechta byla českému panovníkovi poplatna. Panovníci (král Jan) omezovali tuto povinnost pouze na případ korunovace a svatby královské dcery. V nepokojných dobách husitských zmocnila se šlechta skoro všech statků církevních a korunních. Mnohé rody zanikly. Zbylé rody zabraly jejich statky. Stali se z nich mocní oligarchové, kteří starali se jen o svůj prospěch. Je ušlechtilý rys postavení stavů českých, že ne pouze výhody majetkové a politické, také potřeby jejich duchovního života se týkající, dávají si králem zajišťovati. Po válkách husitských je to svoboda náboženská, která je častým předmětem jednání mezi králem a stavy. Z toho plyne i svoboda stavěti dle své libosti školy i kostely, na druhé straně však i povinnost, aby svůj poddaný lid od náboženství neodvracovali a k jinému náboženství nenutili. Když se zřizují na začátku 17. století stavovští defensoři, mají na čas i Karlovu universitu ve své moci.

Základ šlechty je v bohatství pozemkovém. Kdo zchudne, přestane býti šlechticem. Bohatství rozděluje ji také na dvě třídy, bohaté pány a chudé vladyky neboli rytíře. Bohatstvím se stane také vladyka pánem, chudobou pán rytířem. Později se ale stav panský vůči stavu vladyckému uzavírá. I za tak absolutistického krále, jakým byl Karel IV., docíluje šlechta, že zákoník, který byl vydal (Majestas Carolina), musí odvolati.

Postavení české šlechty vůči králi značí v první řadě královská volba. Již v rodě přemyslovském mezi více nápadníky rozhoduje šlechta. Ač v rodě přemyslovském byl trůn český dědičný, zlatá bulla sicilská (1212) zmiňuje se o právu voleb-

ním jako o něčem samozřejmém. Když dochází při nových dynastiích k volbě, ujednání s králem má ráz smlouvy. Stanoví se podmínky vlády. Král nesmí nic zcizovati, na úřady jen tuzemce dosazovati, musí sídliti v zemi. Stavům se povoluje najímání jejich vlastního vojska, uzavírání smluv s cizími stavy a král vzdává se práva vyplatiti zástavy, které jim kdy byly zapsány. Nejtěžší byla kapitulace, která byla Vladislavu Jagellonskému uložena (1471). Stala se pak základem všech kapitulací pozdějších až do roku 1621. Stavové žádají na Vladislavovi tři přísahy, kterými má přislíbiti zachování jejich kapitulací. Jednu na hranicích, druhou před branami pražskými, třetí při korunovaci. Na způsob stavů jiných zemí docela hrozí, že krále Ludvíka k vládě a korunovaci nevpustí, nesplní-li, co bylo slíbeno. Za Vladislava je šlechta oligarchií, která má celý stát ve svých rukou. Šlechta sama vydává vladislavské zřízení zemské, kde není žádné zmínky o králi, komorní důchody běře ve svou moc, přijímá přísahy od úředníků, dosazuje a sesazuje je. Král nemá jiného vojska než hotovost zemskou, kterou však může svolati, svolí-li sněm neb je-li země napadena. Ještě v době habsburské má šlechta podle narovnání s králem o kovech sama svůj regál stavovský na nižší kovy.

Každé území českého státu má svůj sněm. Toliko zahraniční léna nemají sněmu. Zato v Čechách byly ještě sněmíky na Loketsku, Kladsku a Chebsku. V každé zemi je složení sněmu jiné. V Čechách nechce šlechta ani města připustiti na sněm. Hledí na ně jako na sedláky, poněvadž povstala na královské neb vrchnostenské půdě jako selské obyvatelstvo. Mohou prý proto s králem jednati o městských věcech, o zemských věcech však jim jednati nepřisluší. Sněm svolává král. V dobách bouřlivých i úředníci, hejtman anebo i vůdcové stran. Stavové dostavují se na sněm osobně. Drobná šlechta volí zástupce své na sněmu po krajích, ale Habsburkové tomu brání. Královští úředníci podávali na sněmu královské propositice. Král uzavíral sněm po rozhodnutí o těchto propositcích, čemuž stavové čelili, chtějí jednati o věcech zemských. Za Ferdinanda I. žádala se k snesení sněmu králova sankce. Kompetence sněmu vztahovala se v první řadě na povolování berní a vojenských výprav za hranice. Od válek husitských náleží sněmu volba a přijímání krále. Na sněmu schvalovaly se mezinárodní smlouvy a jednalo se o zemských věcech a cizincích. Sněm hájil

také celistvost země. Sněm volil komise pro přípravu a výkon sněmovních usnesení. V knížectvích slezských a v Lužici byli stálým sněmovním výborem zemští starší. Zvláštní poslové sněmu i krále, relátoři, podávali o zemském snesení zvláštní slavnostní relaci u zemských desk. Zde se sněmovní snesení zapsalo, čímž bylo jako zákon publikováno. V 16. století se sněmovní artikule většinou již tiskly. Pro všechny územní složky českého státu byly sněmy generální. Země vysílaly na ně své delegáty. Český sněm zúčastňoval se delegáty aneb svým plénem. Každá země měla jeden hlas. Scházely se v Praze, někdy však i v jiných městech. Kompetence nebyla pravidelná. Mohlo se jednati o věcech, které byly všem zemím společné, na př. o právu monarchickém, o věcech náboženských, o povolení pomoci proti Turkům. Generální sněm nebyl obligátní, poněvadž zasahoval do kompetence sněmů jiných, zejména sněmu českého. Někdy také docházelo ke konfederaci stavů českých s moravskými a se stavy jiných habsburských států.

Poradným sborem královým byla rada. Za Václava IV. stává se z ní však rada panská, kterou stavové králi vnučují, když začíná se obklopovati chudší šlechtou. Jsou v ní členové stavovského zemského soudu, nejvyšší úředníci a soudcové zemští. Třeba král rozhodoval, mělo se to díti s radou. V některých věcech se to stalo ústavním požadavkem. Tak při mezinárodních smlouvách, které ukládaly zemím českým trvalá břemena, při darování větších statků a dále při osazování zemských úřadů a členů zemského soudu. Po válkách husitských omezuje se rada na pány a také vladyky ze zemí českých. Rada je reprezentantem země, když sněm nezasedá. Je jeho trvalým výborem a vykonatelem jeho sněmovních usnesení. Když panovníci sídlili mimo zemi, radili se s cizími radami. Odtud objevoval se pak opětovně ve stavovských kapitulacích článek, že král má ve své radě užívati jen radů českých. Rada se někdy rozšiřovala také o jiné osoby než sbor nejvyšších úředníků a soudců zemských (užší rada). Byli do ní povolováni také přisedící soudu komorního a dvorského, krajští hejtmané, někdy i delegáti sněmu. Ve věcech týkajících se celého českého státu vztahovala se působnost rady na celý stát. V jiných omezovala se jen na království české, poněvadž vedlejší země měly své vlastní rady.

Stavovským orgánem byl dále zemský soud v Čechách a na Moravě. Pak řada malých soudů na Opavsku a v knížetstvích hornoslezských. Byly to výhradně soudy šlechty, která podle zemských práv soudila aneb sama právo nalézala. V Čechách sestává v pozdější době z 20 osob (12 pánů a 8 vladyk). V tomto počtu zahrnuti byli i zemští úředníci (pukrabí, sudí, komorník a písař), kteří byli členy zemského soudu. Král mu ještě na sklonku 15. století předsedal, ale pak z toho sešlo.

Zvláštním ústavem, vyjadřujícím samobytnost země, byly zemské desky. Vzniknuvše již v 13. století v Čechách, byly zavedeny Karlem IV. i na Moravě. Do nich zapisovaly se všechny nálezy zemského soudu, všechna právní jednání o zboží zemském, jímž jsou statky stavovské. Sem zapisovala se také sněmovní snesení a státní akty, jako korunovační reversy a pod.

České úřady dvorské zařídily se podle vzoru německého a podle českého dvora zařídily se i úřady na dvorech knížecích a ve vedlejších zemích. Ale vzrůstajícím se stavovstvím staly se úřady tyto v rukou stavů dědičnými a přeměnily se v úřady zemské. Jako o vládu se šlechta v Čechách dělila, rozdělila si mezi sebou i zemské úřady. Purkrabí, nejvyšší hofmistr, nejvyšší maršálek, nejvyšší komorník, nejvyšší sudí, nejvyšší kancléř, dvorský sudí a jeden purkrabí karlštejnský zůstali pánům, nejvyšší písař, podkomoří, prukrabí kraje hradeckého a jeden purkrabí karlštejnský vladykům.

Časem první osobou po králi je český kancléř. Je jeho písařem a tajemníkem, pečuje o písemnou formu majestátů, máje vliv i na jich obsah. Význam jeho stoupá, když každý králův majestát potřebuje jeho podpisu jako nějakého odpovědného ministra, a když velká pečeť, kterou se majestáty potvrzují toliko v jeho rukou se nalézá. Jeho podpis je zárukou, že majestát povstal ústavně. Stvrzuje jím správnost formy, že pochází od krále, že královská rada nebo sněm se o něm usnesly, a dále správnost obsahu, že svobodám a privilegiím země české neodporuje. Postavení kancléřovo je tudíž dvojité. Jest úředníkem královským, ale vedle toho také zemským úředníkem stavovským, na králi nezávislým. Nejvyšší kancléř přísahá králi, stavům a vši obci země české. Král nikoli sám, ale s radou nejvyšších úředníků a soudců zemských jej jmenují. V osobě jeho zračí se celistvost české koruny. Jest kancléřem

pro všechny její země a zove se proto »Supremus regni Bohemiae cancellarius«.

Státoprávní dualismus má svůj výraz i pro státoprávní styk vnitřní i zevní styk mezinárodní. Král v tomto styku vystupuje s korunou. Tato koruna jsou stavové. Když německí radové podávali své dobré zdání králi Ferdinandovi II. k vyvrácení svobod českých (1621), musili uznati, že korunou i za živobytí krále rozumějí se stavové království českého. Králi i stavům přísluší všechna práva královská, královské regály, kurfirstské věci i superiorita nad inkorporovanými zeměmi (Kalousek, České státní právo, 587).

Co si stavové neosobili, zůstalo králi. Na jeho osobnosti záleželo, co si vzíti dal a co stavům zase odňal. To bylo zřejmo hned za vlády Ferdinanda I. Pokleslá moc královská za jeho vlády se zase povznesla. Králi zůstával důchod z královských statků, z královských měst, statků duchovních, z korunovační daně, cel, hor, židů, odúmrtí a konfiskací. Králi příslušelo zastupování státu na venek. Rozmanité dávné prerogativy, které vykonával v říši německé král, příslušely i českému králi. Král má svou lenní výsost, ale i tu vedle něho uděluje česká léna i česká koruna. V Čechách potrvává královský dvůr, třeba by panovník trvale v Čechách nesídlil. Král měl své dvorské úředníky, královské úřady a soudy. Královskými úřady byla jeho komora, hejtmanství německých lén; královskými soudy soud dvorský, komorní a rada nad apelacemi, před níž soustředil Ferdinand I. odvolání městská.

§ 19. Dualismus polský.

Právo stavů polských pocházelo z privilegií královských. Příležitost k tomu byla při volbě, zejména před korunovací. Právo stavů těmito privilegií stále více a více rostlo. Bylo buď všeobecné (confirmatio iurium generalis) aneb zvláštní na prospěch některých rodů v zemi. Uznávala se jimi buď privilegia stará nebo udělovala privilegia nová. Privilegia týkala se berní nebo vojenské povinnosti stavů, stavění hradů, svobody celní pro dovoz výtěžků hospodářských na trh, později i pro vývoz za hranice a rozmanitých jiných výhod. Privilegia stanovila trestní imunitu usedlé šlechty, pokud na ni nebyl vydán soudní výrok (neminem captivabimus nisi iure

victum), aneb pokud nebyl někdo dopaden při samém činu. Totéž platilo pro konfiskace šlechtického majetku. V některých privilegiích šlechtických předpisoval se králi i způsob jeho vlády. Když v rodě královském nebylo přímých potomků, jenom poboční příbuzní, začala šlechta spory rozhodovati svobodnou volbou. I král designovaný svým předchůdcem, byl po smrti dřívějšího krále rytířstvem ještě volen, byl-li to příbuzný pobočný. Šlechta vybírala i muže pozůstalé královské dceři, který pak byl korunovaným králem polským. Když pak zde již ani potomků po přeslici nebylo, došlo k čisté volbě. Z ní vyšel Jageillovec Vladislav III., který zahajuje řadu králů volených. Tato volba, jak již uvedeno, byla stavům příležitostí, aby si dávali svá privilegia a svobody králem potvrzovati. Potvrzení nabylo později povahy smlouvy, která se s voleným králem uzavírala. Smlouva, kterou stavové o svých svobodách volíce krále uzavírali, dala vzejítí myšlenke, co se má státi, když král smlouvu nesplní. Sněmovní konstituce ze 17. století stanovila tu právo stavů, že mohou králi poslušnost vypověděti (articulus de non praestanda oboedientia). Snesení ze 16. století docela zapovídalo, aby již za svého živobytí král svého nástupce vybíral.

Při polském sněmování třeba vyjítí z polských knížectví, na které se rozrodem Piastovců Polska rozdělila. Když se dostala tato knížectví do rukou jednoho knížete nebo krále, podržela některá svou samostatnost nadále, jiná zanikla v novém teritoriu. Všechna tato knížectví patřila pod království polské, které po vzoru českém začalo se zváti *Corona regni Poloniae*. Nejvyšší z úředníků byl vévoda a proto se knížectví ta zvala vévodstvími. Z těchto vévodství svolávali se biskupové, kasteláni, později i rytířstvo a jiné duchovenstvo. Vedle těchto zemských sjezdů (wiece) začaly se svolávati sjezdy všeobecné (conventiones). Byly to vlastně sjezdy rady královské. Dostavovali se do ní vedle biskupů i úředníci zemští, kasteláni, vévodové. Původně jen král o tom rozhodoval, koho povolá, později to osoby ony považovaly za své právo. Rada královská byla královským orgánem poradním. Ale radíc králi, přejímala na sebe také zodpovědnost za radu. Její členové jako rukojmí zaručovali se za sliby králem učiněné a pečetěmi svými utvrzovali uzavření zejména mezinárodních smluv. Král do této rady svých úředníků zval později i šlechtu. Ale šlechta

se stala sama vážným činitelem sněmovním prostřednictvím jiného orgánu. Šlo-li o privilegia šlechty, zejména o svobody berní, povinnost vojenskou a pod., bylo třeba jednati se šlechtou samotnou. Přirozeným místem pro to byly její státoprávní jednotky, vévodství. Zde mohl se svolati sněmík (conventio particularis) a jednati s ním o věci. V XV. století se věc zjednotila tím, že sněmíky vysílaly své posly na sjezd provinciální a později i na sněm generální. Tím získala šlechta zastoupení i ve sněmu. Členové královské rady, arcibiskupové, biskupové, vévodové, kasteláni a ministři zkonstituovali se jako senát a vedle nich poslové šlechty ze sněmíků jako královská komora (izba).

Od konce XV. století vázal sněm krále v jeho vládě svými sneseními, zv. konstitucemi. Bez povolení sněmu nemohl král ujímati ničeho na právech a svobodách stavovských a bez povolení sněmu mohl vésti válku jen svými vojsky. V konstituci z r. 1505, zvané *Nihil novi*, se pak docela stanovilo, že bez povolení sněmu se nemůže nic nového stanoviti na škodu stavů nebo svobod soukromých i politických. Sněm se usnesl na tom, že král nesmí vydávati zákony bez povolení sněmu. Sněm převzal skorem veškerou moc zákonodárnou. Ponechal králi jen zákony o židech, městech, lénech atd.

Poslové chodili na sněm opatření instrukcemi svých sněmíků. Z toho plynulo, že tyto instrukce nesměli překročiti. Ke snesení sněmu bylo potřebí jednohlasnosti všech, také členů senátu. Odpor jednoho posla sněmu mohl způsobiti, že se sněm rozešel bez výsledku. Právo to zvalo se *liberum veto*. Ve druhé polovici 16. století vytvořen po boku krále úřad senátorů residentů, ale vliv krále byl tu tak převážný, že průběhem doby jejich funkce přestala. Sněmíky průběhem doby se rozmnožily a mnohý úkol sněmu převzaly. Bylo jich mnoho druhů, majících jméno podle svých úkolů. Tak před sněmem svolává král sněmíky k volbě poslů na sněm (sněmíky volební). Bylo jich v celém státě polském asi 70.

Ze šlechty jednotlivých vévodství bral král zemské úředníky, ve které se přetvořili dřívější dvorští úředníci, jsouce spojeni ne jako na dvoře s osobou krále, ale se samou zemí. Ačkoli tito úředníci byli jmenováni králem, byli to zastupci zemí, jichž zájmy zastupovaly. Některé šlechtické úřady zanikly, ale povstaly čestné úřady jiné. Králové proti

těmto úředníkům zemským ustanovovali ve vévodstvích starosty (capitanei) jako své zástupce v těch všech věcech, ve kterých ještě vliv vykonávali.

Starostové nemohli ovšem vykonávat ta práva, která byla výlučným právem krále, jako vydávání privilegií. Ustanovovali se z lidí nových, z jiných vévodství. Byli oddáni svému vládci, nepodléhajíce vlivu šlechty své oblasti. Příslušela jim správa a soudní pravomoc ve vévodství. V okolí krále vytvořily se pak centrální úřady korunní i dvorské, jako maršálek, kancléř, pokladník a hejtman (vůdce vojska). Vedle nich byla celá řada úřadů povahy čistě dvorské (kuchmistr, podčeší, kraječ, podkomoří). Všechny úřady byly doživotné. Některé úřady nemohly býti než v jedné ruce, tak zejména úřad starosty a vévody. V 18. století přejímala řízení správy zvláštní komise, volená na sněmích a sněmicích. V 18. století vytvořena pak trvalá rada ze šlechty a senátorů, které náležela celá státní administrace. Šlechta měla také své soudy zemské a podkomořské.

§ 20. Dualismus uherský.

Všechna práva stavů ve státě uherském jdou od krále. Jako mocný stav jsou zde šlechtici se svými statky z prvního rozdělení půdy za doby sv. Štěpána, je zde služební šlechta, která za svou službu od krále dostala dary. Ze služební šlechty stává se šlechta dědičná. Je zde šlechta, která krále podporovala v boji o trůn mezi více pretendenty. Jsou zde pak duchovní hodnostáři jako nejpřednější činitelé. Král je však ten, kdo dává politická práva. Privileji a bullami zmnožuje práva šlechty. Nejdůležitější je tu zlatá bulla z r. 1222, která dává stavům garancii, aby proti útoku na povolené svobody brannou mocí se mohli postavit. Šlechta je vojskem královským. Stavěla vojsko podle rozměrů svých statků pod svou korouhví (banderiatní zřízení). Její sedláci se na její prospěch zdaňují, aby mohla vojenskou službu konati. Těmito daněmi připoutávají se sedláci pod moc šlechty. Kromě daně pozemkové osvobozuje se šlechta ode všech daní a dávek. Mezi šlechtou jdou svými důstojnostmi napřed preláti, pak magnáti (baroni). V 15. století stávají se říšským stavem i města.

Právem stavů byl v první řadě volební sněm. Měli právo již mezi nápadníky z Arpádovců voliti, ale volba tato děla se obzvláště, když Arpádovci vymřeli. Král potvrzuje při tom privilegia a přísahá na zemské a stavovské svobody. V 15. století (1435) vystupuje sněm jako říšské těleso vedle krále.

Sněm usnáší se o pořádku v zemi. Uznává dědické právo královských dcer po přeslici, předpisuje králi podmínky, na př. sídlo v zemi, obsazení úřadů domácími lidmi, docela jej zavazuje, že toliko s jeho svolením může přijímati hodnost římského krále. Svého vrchole dochází sněm za Jagellonce Vladislava II. S ním sjednává se volební kapitulace, která značí, že království se sněmu podrobuje. Vladislav získává přezdívky »Dobře«, poněvadž ke všemu přivoluje. Sněm dává si své vlastní zřízení, stanoví, že králem nesmí býti než Maďar a vyhlašuje tresty na zrádce, kteří by se proti říšské ústavě nějak zprotivili.

Stavovské panství nachází svého výrazu v Tripartitu, který vůdce šlechty Werböczy (1514) sepsal. Líčí v něm práva šlechty takovým způsobem, že se v literatuře docela zvala »populus Werböczyanus«. Sacra corona svatého Štěpána dostala suverenitu i od šlechty. Šlechta je membrum Sacrae coronae. Je tedy účastna při výkonu suverenity. Král, který chce zákony vydávati, musí se jí ptáti. Král je pouze mandatářem svaté koruny.

Moc šlechty jevila se také v úřadech. Nejvyšším z nich byl palatin, který již podle zlaté bully z r. 1222 svolává sněm. K němu řadí se primas, kancléř, jímž byl arcibiskup ostruhomský. Palatin jménem stavů oznamuje Zikmundovi, že ho bere do zajetí, a společně s primasem jako stavovská vláda spravuje říši; později společně se stavovskými rady. Palatin je dříve jen služebníkem krále. Král slibuje nejvýše, že jej sesadí, nebudou-li stavové s ním spokojeni. Dekret Albrechtův (1439) o něm prohlašuje, že jménem krále říká právo stavům a jménem stavů králi. Když král byl nepřítomen, palatin byl v zemi vladařem.

Za Ladislava Pohrobka zvolili stavové gubernátora (1446) jako říšského správce, s nímž vedla říšské věci říšská rada z prelátů, magnátů a šlechticů. Za Vladislava Jagellonského znova nabývá šlechta převahy i v královském soudě.

V komitátech stala se »universitas nobilium« správní a soudní okres. Za úředníky ustanovovali se jenom šlechtici, také za stoliční soudce. Mocné rody v době mezivládi vedou si jako vládcové na svých rozsáhlých panstvích.

Král, o jehož nastoupení rozhoduje volba a korunovace, dostává se k trůnu aspoň manželstvím s dědičkou trůnu po

přeslici. Bez takového dědictví je zvolen jako národní král teprve Matyáš (1458).

Jako král většinu privilegií stavům dal, tak také, když jeho moc nad stavy stoupla, mnohá z těchto privilegií jim zase odebral. Nedlouho po zlaté bulle povznesl král Bella IV. zase svou neomezenou královskou moc. Projevil to zevně i tím, že dal spáliti stolice, na kterých šlechta v královské radě seděla. Ale šlechta musila býti jeho oporou proti nepříteli, musel jí proto odebrané statky zase dáti, aby na ochranu říše hrady postavila a do královského vojska obrněné jezdce dodala. Také za Ludvíka Velkého, ač postavení šlechty bylo posílené, platila vůle králova jako zákon a sněm ani svoláván nebyl.

§ 21. Absolutismus úřednický a vojenský.

V 17. století počíná se vladař zmáhati na úkor stavů. Mnoho příčin tu pomáhá současně. Je to jednak protireformace, jednak nový způsob válčení za pomoci najatých vojsk, jednak nový pojem státní moci, šířený učenými právníky, a posléze nový základ státu, úřednický organism.

Když panovník byl katolík a stavové nekatolíci, dostávali se v rozpor s panovníkem. Vyznání náboženskému dostalo se tím politického charakteru. Stavové spolčovali se s měšťany stejného smýšlení, ale nebyli jednotní, poněvadž duchovenstvo, držící se katolické víry, stálo při zeměpánovi. Z katolické drobné šlechty mnohá šlechta postoupila pro své katolictví až do šlechty vysoké. Na katolicismu stojí se obzvláště v Bavorsku. Maxmilián I. Bavorský považuje za svou vladařskou povinnost, aby pečoval o víru a duševní blaho svých poddaných. Vydává mravní a náboženské mandáty a lidu nařizuje se přijímání o velikonočních a časté navštěvování mší. Když se začíná proti Turkům zvoniti, musí obyvatelstvo pokleknouti a »Otčenáš a Zdravas« se modliti. Kdo se bohu rouhá, trestá se zmrzačením nebo i smrtí. Jenom katolické university smějí se navštěvovati. Zapovídají se tance v noci, krátké sukně dívek a zdvihání jich při tanci, společné koupání mužů a žen atd. Na vše to dohlíží se pomocí tajných špehů.

Co jinde dělo se bez konfliktů, provedeno bylo v Čechách bojem. V zápase o náboženské diference zvítězil absolutismus nad stavy. Král sám dává jim nové zřízení, 1627 pro Čechy,

1628 pro Moravu. Král je nyní pánem dědičným, jemu nyní, jako dříve stavům přísahají zemští úředníci. Král má své vojsko, ve věcech náboženských ius reformandi. Katolické náboženství prohlašuje se za náboženství státní. Na sněmu I. článek královské proposice žádá, aby se rozmnožovalo a utvrzovalo svaté, pravé a samospasitelné náboženství katolické. Stavové na to králi děkují, že je při tomto starožitém náboženství zachoval a prohlašují, že náboženství to je nejpřednější a nejzákladnější privilej českého království, ve kterém stavové bez proměny žítí i umíratí budou hotovi. Žádají na králi, aby bezohledně prováděl ius reformandi na stavovských osobách a úřednicích, když se ho s velkou ztrátou statků a krve domohl. Článek o náboženství opakoval se i v pozdějších proposicích. Stavové k němu zpravidla připojovali požadavek, aby se nové fary zřídily. Král zastupuje stát na venek. Stavové nejsou však zcela zbaveni svých práv. Nový stát nemohl se hned vybudovati. Při vydání obnoveného zřízení zemského potvrzují se jejich svobody, v Čechách všeobecně, na Moravě jmenovitě. Volba krále odpadá, ale korunovace děje se dále. Král přísahá při ní podle obnoveného zřízení zemského, že stavy při jejich právech zachová a od koruny nic neodcizí. Stavové scházejí se i nadále na zemském sněmu. Mohou se však pouze usnášeti o královské proposici. Kdo by chtěl do tohoto práva královského zasahovati, má býti trestán. Kdyby měl co na prospěch krále, země nebo všech obyvatelů sdělit, má to králi v poníženosti ústně nebo písemně oznámiti. Později mohou se stavové raditi i o drobných věcech zemských (o loupežnicích, o mýtění lesa kolem silnic, o příročí dlužníkům, o vypuzení židů z Čech atd.). Hlavním úkolem sněmu je povolování berní, svolávání zemské hotovosti, přivolování k zeizení statků a odstoupení území.

Když všechny domácí půtky mezi stavy byly věčným mírem zemským odstraněny, stálé vojsko, které bylo k dispozici panovníkovi, zapuzovalo u stavů každou myšlenku na branný odpor. Stavové pak to sami byli, kteří na zvýšení stavu vojska potřebné prostředky opatřovati museli. Dříve žoldnéřské vojsko najímalo se od plukovníků, ale nyní byl pánem vojska sám zeměpán. Zřizoval pluky, jmenoval jich velitele a ustanovoval důstojníky. Vojsko připravené k rozkazu svého pána ve všech jeho zemích, spojovalo všechny tyto země v jednu státní jednotu. Pomocí armády vytváří v Prusku již veliký kurfirst Frie-

drieh Vilém stát vojenský. Co ze stavovství zbývá, poznenáhlu v nic se rozplývá. Východopruským stavům prohlásil Friedrich Vilém (1717), že svou suverenitu vybuduje jako bronzovou skálu (rocher de bronze). Když se jiní stavové na svá privilegia odvolávali, prohlásil o nich, že jsou čiré povídačky a věci dávno zapomenuté. Friedrich Vilém I. má posměšné jméno »Feldwebel«, poněvadž má za to, že pevná armáda je nejlepší ochranou země. Jeho vojáci jsou, jak sám říkal, samí Caesarové, jeho důstojníci samí hrdinové.

Státovědecký spisovatel Moser praví o tom, že vyrostlo despotické, neobmezené, svémocné panství, jehož jediné právo záleží v tom, že 100.000 vojáků mu stojí pohotově, a že žádného soudce nad sebou nestrpí. Jde-li o »salus publica« — učili publicisté — zeměpán o povolení stavovské vůbec starati se nemusí.

Vestfálský mír vyhradil stavům »liberum exercitium iuris territorialis«, jak ve věcech církevních, tak i světských, které se jim nijak rušiti nesmí. Ve spisech o státním právu se učilo, že vladaři přísluší potestas eminens, které se každý poddaný musí podrobiti. Vladař je princeps římského práva. Je jako takový »legibus solutus«. Může soudní věci rozhodovati dle své libosti, jen práv nabytých (iura quaesita) šetře. Moc vladařova je nejvyšší moc v území nad stavy a poddanými, nad zemí a všemi věcmi na ní. Vykonává ji pro obecné dobro, obecný užitek a spravedlnost. Když mu právníci, v římském právu vyškolení, namluví, že je princeps, považuje se za zákonodárce. Jen on vydává zákony. Zlé trestá, dobrým pomáhá. Proto také vítěz bělohorský si vyhradil ius legis ferendae, dle něhož jedině jemu přísluší královská moc, aby obnovené zřízení množil, měnil a polepšoval. Pro budoucnost nemá se více přiházeti, aby případy sporné nebyly podle psaného práva, nýbrž podle zdání soudců a starého nálezu rozhodovány. Případy, které nejsou obsaženy v obnoveném zřízení zemském, mají býti sebrány, králi předloženy a ten rozhodne a vydá o nich své »Constitutiones regiae«. V soudobé teorii státovědecké právo stavů k vládě se docela popírá. Když bůh vladaře vyvolil, projevuje se tu, aby státní záležitosti řídil, nikdo nemůže od něho žádati, aby si také ke své pomoci někoho přibíral; má-li však vladař stavy kolem sebe, mohou ovšem své hlasy při vládě projevovati. Vladař dá jim však sílu teprve, když k nim přivolí. V Krajině se docela

stavům dávala důtka, když se jako stavové označovali. Teorie státoprávní však přiznávala, že podle starých obyčejů v některých státech jsou stavové na vládě účastni. Zeměpán je povinen je slyšeti nebo svolení jich si vyžádati, jinak by mohli se stížností na říšský soud komorní se obrátiti.

V některých zemích, zejména menších vůbec stavů nebylo. V jiných, jako v Sasku, veškeré účastenství stavů ve vládě bylo úplně vyloučeno. Kurfirst braniborský, později vévoda pruský (1657) a pak i král pruský (1701) měl sám veškerou moc zákonodárnou a sám finanční výsost. Tam, kde stavovské zřízení částečně potrvalo, pozbývalo kus po kuse svého významu. Někde místo sněmů vedly stavovské věci jen zemské výbory. V Bavorsku přímo stavové nesou dluhy vévodovy a prosí, aby je vůbec nesvolával. Kde panovník o berně na stavy se obracel, dělo se to zpravidla jen berním postulátem. Určil stavům výši daně a stavové ji měli rozvrhem mezi sebou opatřiti. Takovéto sněmy staly se pak sněmy postulátními. Dle obnoveného zřízení zemského povolání berní stavům zůstaveno, ale nesměli k svému povolení přičiňovati žádné výminky, které by se královského důstojenství a královské moci dotkly, jako na př. žádost svobod a privilegií. Stavové aspoň to si dovolovali, že proposice královské na menší sumy snižovali. Při proposici šlo tedy nikoli o to, zda se co má povoliti, nýbrž spíše o to, kolik se má povoliti. Někde stavové si vymohli, že jiné daně, třeba i nepřímé, nesmějí jim býti uloženy. Také odmítali navrhovanou berní svobodu horních měst. Panovník omezuje však stavy tím, že Chebsko a Kladsko z proposic vyjímá a zde samostatně daň vybírá.

Veliký zásah do práv stavů na povolování berní stal se za Marie Terezie. Nezdary válečné a vzor pruský ji poučily, že musí se spoléhati na stálé vojsko a při tom nezáviseti na stavech. Vyžadovalo to nákladu 14 milionů ročně. Rozvrhla jej na všechny své habsburské země a přiměla je že berním recesem náklad daně na sebe rozvrhy (1748). K tomu připojila i desetiletý reces na placení svých dluhů. Stavům českým se při tom přiznává, že »reces privilegiím, svobodám, obdarováním a dobře nabytým obyčejům i také svobodnému volení stavů nikoliv škodlivý býti nemá«. Také se jim slíbilo, že po 10 letech žádné jiné daně nemají býti uvalovány a že jim bude pouze náležeti, aby o obydlí vojska pečovali. Ale po vypršení recesu

r. 1758 byl reces rok po roce znovu obnovován a r. 1775 na dalších deset let uzavřen. Za císaře Josefa buď předkládali zeměpanští úředníci sněmovní postuláty aneb povoloval se zase desetiletý reces. Když se práce s úpravou pozemkovou blížily ke konci, shledal císař, že sněmu k účelům berním již nepotřebuje a zastavil jeho činnost úplně.

Byrokratickému státu dal základ již císař Maxmilián v zemích rakouských. Ferdinand I. a jeho nástupci na tom základě stavěli dále. Stavovští úředníci dostávají se po obnoveném zřízení zemském pod vliv krále. Král je dosazuje, jen jemu a jeho dědicům přísahají, když úřad nastupují. Stávají se z nich úředníci královští. Po pěti letech jsou vázáni k resignaci a jsou tudíž sesaditelní. Od zemských soudů jde nyní revise ke králi. Nález na čest a hrdlo předkládá se mu k potvrzení. Královská kancelář překládá se do Vídně. Má nyní jméno »česká dvorská kancelář«. Není více úřadem pro spisování královských listin, ale kolektivním úřadem soudním a správním. Konkuruje se soudem zemským. V hodnotnějších sporech přicházejí od tohoto soudu k ní revise. Od ní chodí také návrhy k císaři, aby nová právní pravidla se stanovila.

Reformy Marie Terezie budují úřednický stát dále. Ze zemí českých a rakouských, jak již uvedeno, vytváří se jediné správní území pod direktoriem in publicis et cameralibus pro věci finanční a správní (1749) a v nejvyšším soudním místě i pro věci soudní. České místodržitelství, sestávající z nejvyšších úředníků se zrušuje a na místo něho zřizuje se zeměpanský úřad, representace a komora, ale úřad tento brzy proměňuje se (1763) na gubernium. Z vůle královské mění se krajské zřízení (16 krajů). Místo dřívějších dvou hejtmanů dosazuje se do kraje jen jeden hejtman, nikoliv více z osob stavovských, nýbrž z úřednictva. Zeměpanské zřízení krajské zavádí se také v habsburských zemích alpských (1748). Krajská organizace připoutává země ke státu, zatlačuje veškerou organizaci stavovskou.

Za císaře Josefa II. úřednický absolutismus vyvrcholuje. Na přední úřady dosazují se osoby nešlechtické. Stavovskými úřady byla zeměpanská moc zkracována. Zřídily se proto úřady zeměpanské. V Praze zřizuje se soud zemský (1781), obsazený zkoušenými právníky. Starobylý soud zemský tím zanikl. Apelační rada proměňuje se v apelační soud pro soudy

městské a nyní i pro soud zemský. Stavoský výbor se zrušuje a agenda jeho přenáší se na gubernium. Zrušuje se stavovský berní úřad. Místo kontribučenského vrchnostenského výběřčího zavádí se zeměpanský okresní výběřčí. V 16 krajích zavádějí se berní okresy a berní obce, z nichž později vyvíjí se obce katastrální. Do měst dávají se zeměpanské magistráty. Pod zeměpanským guberniem ve Štýrském Hradci spojují se i země vnitrorakouské (Štýrsko, Korutany a Krajina).

Ačkoliv v Uhrách se povždy jinak vládlo a právo branného odporu stavy při jejich právech udržovalo, zavedl se i zde absolutism pobělohorský. I zde zaváděla se protireformace. Velká část aristokracie vrátila se ke katolicismu. Protestantské kostely se zavíraly katolickými statkáři, pastory se vyháněli a sedláci násilně obraceli se na katolickou víru. V Bratislavě zřizuje se t. zv. iudicium delegatum, které má za úkol, aby zatýkalo a věznilo protestantské kněze a učitele.

Oddíl druhý: Monarchie konstituční.

§ 22. Ústavní řády v Německu.

Z revoluce francouzské přišel i nový duch do Německa. Nauka Rousseauova, aby člověk vrátil se k sobě, vedla lid proti absolutismu a dala mu stát v jeho ruce. Heslo Rousseauovo burcovalo také Němce, aby z francouzského světoobčanství vrátili se k sobě. Do bojů proti Napoleonovi šlo se s nadšením národního romantismu. Když spojené moci rakouské, pruské a ruské zdolaly Napoleona, domnívaly se, že zdolaly také francouzskou revoluci. Vskutku však porazily jen císařství, které z lidové revoluce chtělo mít své zisky. Vítězné moci nejsou si svého vítězství jisty. Ruský car přichází s filantropickým návrhem na svatou alianci. Bůh je jediný vlastník všeho světa a jeho zástupcové na světě, vladaři, jsou křesťanští bratři, kteří jako praví otcové mají spravovati svůj národ. Křesťanská péče o lid v duchu svaté aliance, vlastně strach z něho vede i státy k tomu, aby nenechaly své poddané bez vlivu na státní věci. V tisku apeluje se na německá knížata a na německý národ, aby zavedli si ústavu. Ale na kongresu vídeňském, který se sešel, hledí si knížata jen svého

vlastního prospěchu. Kde má národ nějaká práva, je to jen nemilé omezení práv monarchických. Vládní tisk mluví o »tak zvaném národě«, o demagogii, o politice hospody a ulice. Ve Vídni při poradách o spolkovém státě německém se navrhuje, aby vypracovala se vedle ústavy spolkové pro jednotlivé státy také ústava zemská. Jako minimum práv stavovských se uvádělo, že stavům má se ponechati povolování berní, spolupontrola nad jich užitím, spolupůsobení při vydávání zákonů a stížnost proti malversacím a přehmatům úředníků. Bavorsko a Wirtenbersko však stavovskou ústavu odmítá, stojí na stanovisku neomezené vladařské suverenity. Z různých návrhů zbyl posléze ve spolkové aktě z r. 1815 předpis § 13, že ve všech spolkových státech bude stavovská ústava. Nebylo tam ničeho o tom, jaká ta ústava má býti. Vše ponecháno libovůli jednotlivých států.

Když opětovně byly jednotlivé vlády spolkem německým upamatovány, aby vyhověly § 13 spolkové ústavy, přikročily jednotlivé státy k zákonům konstitučním. Dělo se tak za zřejmého vlivu ústav francouzských. K mnohým ústavám kolem let 1830 dala podnět červencová revoluce francouzská nebo také nepokoje, které v jednotlivých státech německých povstaly. Přes to zračí se v nich již duch reakce, která se začala vlivem Metternichovým jednak cestou diplomatickou, jednak prostřednictvím německého spolku rozmáhati. Když reakční publicista Kotzebue zahynul rukou nadšeného vlastence, svolal Metternich zástupce vlád německých do Karlových Varů (1819). Usnesení, která se zde stala, vedla k velké repressi vši volnosti v Německu. Ve Vídni scházejí se znovu zástupcové německého spolku a z jejich porad dochází k vídeňské závěrečné aktě (Wiener Schlussakte) z roku 1820. Tato ústava stanoví ve svém 57. čl., že německý spolek, nehledíc k svobodným městům, je spolkem suverenních knížat. Veškerá státní moc musí proto v hlavě státu býti soustředěna a suverén může jen ve výkonu některých práv na stavovské spolupůsobení býti vázán. Článkem 58. této závěrečné akty bylo pak stanoveno, že suverenní knížata nesmějí býti žádnou stavovskou ústavou ve výkonu svých spolkových povinností omezoována. Každý člen spolku je nejen oprávněn, ale i povinen, aby každou snahu potlačil, která by tomu odporovala. Stavové nesmějí odepřítí vladaři prostředky, potřebné k jeho

povinností spolkovým a ke správě země. Je-li v některém spolkovém státě veřejné projednávání věcí ústavou povoleno, nesmí svoboda projevu nikdy jíti tak daleko, aby klid jednotlivých států aneb celého Německa byl rušen. Všechny státy jsou zavázány, aby proti jakémukoli takovému útoku učinily případná opatření. Spolkové shromáždění se usnáší (1832), že bez svolení vlády nesmějí se vydávati žádné časopisy a letáky. Pod přísným trestem zapovídají se všechny politické spolky. Bez úředního povolení nesmějí se žádná veřejná shromáždění odbývati. Je-li veřejné shromáždění povoleno, nesmějí se na něm žádné politické řeči držeti. Zapovídá se nošení odznaků, stužek, kokard v jiných barvách než barvách zemských. Bez úředního povolení nesmějí se žádné prapory a vlajky vyvěšovati. Přísně zakazuje se zasazování stromů svobody. Znovu ukládá se zachovávání předpisů proti universitám. Na universitní profesory mají dohlížeti vládní zmocněnci a navrhovati jejich sesazení, šířili nauku proti veřejnému pořádku a proti trvajícimu státnímu zřízení. Vládám se ukládá, aby měly pod přísnou policejní dohlídkou všechny osoby, které jsou podezřelé svými řečmi nebo svým chováním, že se zabývají pobouřlivými záměry aneb že si podávají zprávy o státně nebezpečných společnostech. Stát má prováděti přísnou pasovou kontrolu cestujících, kteří přicházejí z krajů politicky nepokojných. Státy mají si vzájemně politické provinilce bez překážky vydávati a vojenské asistence míti stále pohotově. Roku 1836 usnáší se spolkové shromáždění, že každý útok proti zeměpánu, existenci, integritě, bezpečnosti a zřízení německého spolku a jednotlivých států trestá se jako velezrada. (Brzy nato vyšlý trestní zákon rakouský přijímá to mezi své předpisy, 1852.)

Americká ústava svěřila moc zákonodárnou dvěma komorám. Bylo to z vlivu anglického. V Anglii již ve 13. století příbrání byli do parlamentu vedle vysoké šlechty a duchovenstva také zástupci hrabství a měst. Ve 14. století rozdělil se parlament na šlechtickou sněmovnu, horní a sněmovnu dolní (House of Commons), kde byli již podle zásady reprezentativní zástupci lidoví. Dvoukomorový systém přijaly i ústavy francouzské. V monarchistických ústavách francouzských rozhoduje o členství v první komoře neboli senátu buď zrození ve vládnoucím rodu nebo vladařova vůle. Později řídí se členství

podle jména, bohatství, talentu a vykonané práce. Někde jsou členy senátu ex officio kardinálové, maršálové, admirálové nebo osoby, které prezident republiky do něho povolal (1852).

Ústavy států německých, ke kterým z popudu článku 13. spolkové akty aneb z lidového hnutí i v samém Německu dochází, přijaly skoro vesměs dvoukomorový systém (Nassavsko, Bavorsko, Baden, Wirttemberg, Hessen, Darmstadt, Sasko, Hannover). Charakterem jeho je, že složení senátu je pojmově jiné než složení komory druhé. V senátu jsou členové dědiční nebo doživotní. Některé osoby zpravidla dědičně náležejí do senátu svým stavem (princové z vladařského rodu, mediatisovaní zeměpáni, šlechtičtí uživatelé fideikomissu), některé svým úřadem (světští a církevní hodnostáři), některé volbou (ze šlechty, rytířstva a university), některé povoláním vladařovým, při čemž se hledí na práci, která pro stát byla vykonána, na jmění a vznešené zrození aneb rovnostejné zastoupení různých konfessí. První komora má různé pojmenování, tak na př. komora říšských radů, komora stavů, panská lavice atd. Počet osob, které vladař jmenuje, bývá někde omezen.

Do druhé komory povolávají se členové volbou. Zpravidla tvoří voličové tyto skupiny: 1. skupinu rytířskou, 2. skupinu měst a městysů, 3. skupinu nešlechtických statkářů a sedláků. V první skupině volí se přímo, ve druhých dvou skupinách pomocí volitelů. Někde volí i zástupci obchodu a průmyslu, zástupci university a zástupci inteligence (Brunšvík). Někde (Hannover) i do druhé komory jmenuje některé zástupce vladař. Pro voliče žádá se státní občanství, určitý věk (25 let), samostatnost a bezúhonné chování. Před volbou skládá volič přísahu o čistotě svého hlasování (Bavorsko). Také pro zvolení žádá se jistý věk (30 let), někde (Wirttemberg) křesťanské náboženství neb nějaká státně uznaná konfesse (Hannover) a jistý vyšší důchod (Baden, Bavorsko). Menší státy mají jen jednu komoru.

V popředí ústavy jsou předpisy o vladaři. Prohlašuje se za hlavu státu, která ve svých rukou spojuje všechnu státní moc. Jeho osoba je svatá a nedotknutelná, právo jeho ve státě je dědičné. Stanoví se pravidla o posloupnosti. V některých ústavách vedle práv suveréna je uvedeno, že vedle něho je stavovská ústava. Určuje se, jak daleko mohou stavové vůči vladaři zastupovati práva země. Spolupůsobí při

výkonu moci zákonodárné, dávajíce svůj souhlas. Bez svolení stavů nesmí býti žádný zákon vydán, zrušen, změněn neb autenticky vyložen. Je-li věc nutkavá, tak že by prodlením účel věci se zmařil, může vladař vydati i nařízení, která by jinak podle ústavy schválení stavovského potřebovala. Nařízení tato musejí však v nejbližším zasedání býti předložena.

Podle mnohých ústav stavové zákonodárné iniciativy nemají. Mohou jen prositi, aby jim vladař osnovu zákona předložil. Stavové jsou povinni, aby pro potřeby státní prostředky opatřili. Zkoumají však účelnost daně a její výši a činí v této příčině své připomínky. Povolení berní na nějaké podmínky však vázati nemohou. Stavům předkládá se účet za rok uplynulý a rozpočet na tři léta. Nedohodnou-li se stavové s vládou o rozpočtu, vypíše vladař berně pro státní potřeby sám (Sasko, 1831). Stavové mají právo ministry a členy nejvyšších státních úřadů pro porušení ústavy aneb ústavních práv žalovati. Ústavou slibuje se zvláštní zákon, který trestné činy, trestní řízení blíže určí (Baden, 1818).

Komory svolává zeměpán. Toliko v Brunšvíku (1830) mohli se stavové sami sejíti. Zeměpán měl však právo je rozpustiti.

Pruský stát chtěl čerpati svoji sílu z jiných vrstev. Jako jinde i zde počalo to osvobozením sedláků. Vyslovil je edikt z 9. října 1807. Vyrovnal obyvatele pro právo vlastnické. Kdokoli mohl nyní statků jakéhokoli druhu nabývati. Začala rovnost občanů. Věcná odvislost sedláků na vrchnosti ještě zůstala. Zanikla teprve uprostřed 19. století (1850). Friedrich Vilém III. slibuje několikrát (1810, 1815) národní representaci. Privilegované stavy mají však hrůzu z krve, kterou francouzská rovnost musila projíti. Jsou proti všem novotám, i svobodě živností i svobodě stavů i svobodě pozemkového vlastnictví. Ale reakce, ke které vlivem Metternichovým došlo, měla svůj ohlas i v Prusku. Suverenem měl zůstat král. Ne více národ, jen stavové jednotlivých provincií měli se svolávati, aby se radili o návrzích zákonů, o osobách, o vlastnictví a pod. Když sněm nezasedal, jednala vláda se sněmovními výbory. Poslěz byl i spojený sněm všech zemí svolán (1847), ale s takovou malou pravomocí, že ve zvláštní adrese se dožadoval, aby k zákonům byl svoláván, ne pouze o nich k poradám. Únorová revoluce v Paříži vedla k bouřlivým nepokojům, které vládu pokořily. Slibovala konstituční život. Dne 22. května 1848 svoláno do

Berlína národní shromáždění, v němž však radikální debaty k cíli nevedly. Král je 5. prosince 1848 rozpustil a zároveň hned oktrojoval novou ústavu. Zákonodárná moc přiřčena králi a dvěma komorám, výkonná moc králi. Králi přiznává se také nouzové právo nařizovací. Právo volební je vázáno na věk a census. Voliči volili nepřímou, pomocí volitelů. Stejně s ústavou oktrojován také volební zákon. Komory, na základě něho zvolené, uznaly sice ústavu z 5. prosince 1848 za státní základní zákon, ale revize jeho nebyla králi po chuti. Rozpustil druhou sněmovnu a na základě svého nouzového práva nařizovacího vypsal nové volby. Nově zvolenými komorami revidovaná ústava byla pak poselstvím krále Friedricha Viléma ze dne 31. ledna 1850 vyhlášena. Zákonodárná i výkonná moc byla upravena jako v ústavě dřívější. Prusko vstoupilo tím v řadu ústavních států.

Při vývoji státní oblasti říše německé bylo vylíčeno, jak došlo z počínů Pruska k založení říše německé. Zůstalo zde jen při tom, co dříve již vybudovalo Prusko v severoněmeckém a pak německém spolku. Podle ústavy severoněmeckého spolku (1867) příslušela spolková moc spolkové radě (Bundesrath), spolkovému presidium a říšskému sněmu. Členy spolkové rady byly jednotlivé státy. Vysílaly do ní své vyslance. Hlasy měly podle počtu svých říšských teritorií. Kdo měl více teritorií, měl více hlasů. Tak se hlasovalo již v německé říši římské, tak se hlasovalo podle »Bundesakty« z r. 1815 a také podle ústavy severoněmeckého spolku. Prusko mělo ve spolkové radě tohoto spolku za své země 17 hlasů (ze 43). Theoretikové (Thudichum, 103) praví, že se Prusko nedostávalo do sporu s německými hlasy ostatními, poněvadž vlády těchto států stály věrně k Prusku, plny německého patriotismu.

Spolková rada usnášela se mimo jiné o zákonech, o clech, o rozpočtu a ratifikovala státní smlouvy. Omezovalo ji spolkové presidium, které náleželo Prusku. Ve věcech vojenských, celních a berních a proti rozpouštění říšského sněmu mohlo presidium položit své »veto«. Prusko jako presidium bylo také nejvyšším velitelem spolkové vojenské moci pozemské i námořské. Nějakého ministerstva v severoněmeckém spolku nebylo. Vše to zastupoval spolkový kancléř. Vykonával akty spolkového presidia a byl za to spolkové radě zodpověden. V německé říši byly stejné orgány státní moci, spolková

rada, spolkové presidium a říšský sněm. Spolková rada měla jen 58 hlasů, z nichž 17 příslušelo Prusku. Byl to, jako v severoněmeckém spolku, kongres vyslanců všech německých suverénů. Spolková rada byla zákonodárným orgánem německé říše. Na zákonech usnášel se sice říšský sněm, ale spolková rada dávala jim sankci. I v německé říši vázáno usnesení spolkové rady v některých věcech, jako vojenství a berně, na souhlas Pruska.

Pruský král, jemuž příslušelo presidium, měl titul německého císaře (Kaiser der Deutschen). Císař jmenoval kancléře, který předsedal spolkové radě. Říšský sněm byl rozšířen na 397 poslanců. Počet pruských hlasů ve spolkové radě vedl k jeho diktatuře. Ve spolkové radě mohli jednotliví její členové podávat návrhy. Ale neměli k tomu schopnosti a zkušenosti. Předlohy byly u říšských úřadů spisovány a jako říšské předlohy předkládány, ač říšská ústava těchto úřadů neznala. Z převahy Pruska ve spolkové radě vyvinula se z vlády spolkové rady vláda císařská. Byl zde sice kancléř, který byl i spolkové radě i říšskému sněmu odpověden, ale kancléře jmenoval i odvolával císař. Kancléř byl proto úplně samostatný, poněvadž sněm neměl prostředku, kterým by kancléře k odpovědnosti donutil. Tímto postavením se stalo, že císař vykonával svou vládu s kancléřem. Podle osobnosti kancléře se však stávalo, že někdy, jako za Viléma II., vládl kancléř (Bismark) sám. Jednotlivé státy rozhodovaly o všech věcech, které za říšské nebyly prohlášeny.

§ 23. Ústavní řády v zemích habsburských.

Porušování ústavy stavovské císařem Josefem II. budilo již na sklonku jeho života nespokojenost na všech stranách. Stavové to tím více těžce nesli, poněvadž nová ústava, vyšlá z francouzské revoluce, hlásala, že veškerá moc pochází z lidu. Nástupce Josefův, císař Leopold II. vyšel stavům vstříc. Hned na počátku své vlády prohlásil, že považuje zemské stavy za pilíře monarchie, že jim dá všechny jejich výsady a že ve spojení s nimi blaho svého lidu spojí s blahem svým vlastním. Během roku byly obnoveny všechny stavovské ústavy v Rakousích, Štýrsku, Korutanech, Krajině a Tyrolích.

Po bitvě u Slavkova odstoupeny však Tyroly mírem pre-

špurským 1805 králi bavorskému. Byly připojeny jako jižní Bavorsko k Bavorsku a rozděleny na kraje. Název »Tyroly« zmizel a ústava stavovská zrušena (1808). Když spojenci vtrhli v březnu r. 1814 do Paříže, odstoupil král bavorský Tyroly zase Rakousku (1814). Mnohé deputace stavovské jdou z Tyrol na císaře Františka, aby Tyrolům zase stavovskou ústavu vrátil. Když během jednání na vídeňském kongresu Napoleon ze svého zajetí vrátil se do Paříže, přišel i Metternich k mínění, aby se ústava tyrolská obnovila, ale s modifikacemi, které změněným poměrům odpovídají. Tak omezená byla tyrolská ústava dne 24. března 1816 publikována jako obzvláštní milost císařská. Tyroly podle ní zastupovány byly čtyřmi stavy, prelátským, panským a rytířským, městským a selským. Stavy byli ti, kdo jimi podle stavovské matriky byli před ztrátou Tyrol. Ukládání daní náleží císaři, oznamují se stavům postuláty a jim přináležejí evidence, repartice a vybírání. Stavy mají právo, aby prosby a připomínky buď císaři přímo nebo guberniu předkládaly. Sněm svolává císař podle své libosti. Svolává také rozšířený výbor zemský, kterému předsedá zemský hejtman. Je jím tyrolský guvernér. Trvale úřaduje zemský výbor o 4 členech, po jednom z každého stavu.

Stejný skoro osud zažila i Krajina. Roku 1809 dostala se pod žezlem Napoleonovým do nového státního celku »Illyrských provincií« s novou ústavou. Krajinská stavovská ústava zanikla. Když se Krajina zase vrátila pod panství habsburské, byla tu císařským patentem z 29. srpna 1818 zavedena nová ústava. Je skorem shodna s ústavou tyrolskou.

Ústavy tyto, dávané »z milosti císařské«, vyjadřovaly také mínění panovníkovo o stavovských ústavách. Došlo tu k plné stagnaci, ve které stavové jaksi usínali. Doba byla nová. Stavové jí nerozuměli. Nedovedli se zmocnit nového hnutí, které svůj základ mělo v širokých vrstvách. Nestali se jich representanty. Zůstali při svých osobních zájmech a zastávali svobody zemí, poněvadž v jejich svobodách jen svůj osobní zisk viděli. Lekali se sami lidového hnutí, poněvadž se o své stavovské přednosti strachovali. Tyto mizely jedna po druhé. Když se zavedl nový soudní řád, dle něhož před státními soudy všichni obyvatelé byli si rovni, žádali dolnorakouští stavové na císaři Františkovi, aby jim povolil judi-

cium parium. Císař to odmítl. Stát více nespočívá na feudálním zřízení. Má své stálé vojsko. Základem státu jsou ti, kdo jej svými berněmi a branci vydržují. To nejsou stavové, ale jiní obyvatelé. Když stavové chtěli, aby jako svědkové nemuseli přísahati před soudem, nýbrž podle svých výsad mohli se při svědectví odvolati na svou víru a stavovskou čest, odvětil jim císař, že taková přednost byla by libovůlí, která ostatní občanstvo muse-la by znepokojiti. Jeden šlechtic v úřadě sám jim odpověděl: Rovnost občanská všech tříd stala se právem všeho lidstva. Je tak mocně cítěna, že ji více potlačiti nelze. Císař doporučuje pak stavům, aby nevyžadovali vyjmutí z blahodárných zákonů obecných, ale aby dali příklad všem spoluobčanům, když se jim podrobí.

Tam, kde chce zeměpanská moc zasahovati, vytlačuje stavy ze všeho účastenství. Když stavové rakouští se domáhají toho, aby mohli dohlédati, jak se s náboženskými fondy hospodaří, odmítá je císař, aby se spokojili s péčí, kterou sám císař tomuto fondu věnuje. Stavům zbývá pak to, aby se jen o lokální věci starali. Jsou to obrazárny, musea, knihovny, divadla, parky, botanické zahrady, různé humanní ústavy atd. Bez nich vypisují se válečné daně, bez nich snižuje se kurs peněz, bez nich rozmnožují se státní dluhy. Bez nich nebo jen s malou účastí stavů publikují se velké kodifikace.

Také v Čechách chtěl Leopold II. stavům vyhověti. Stavové podali mu svá desideria (1790). Žádali v nich, aby panovník vzdal se ius legis ferendae pro základní zákony. Měly se měniti se svolením sněmu a krále. Ostatní zákony měly se jim předkládati, aby o nich svá dobrá zdání podali. Císař Leopold nechtěl jíti tak daleko. Rok 1764 za vlády Marie Terezie měl býti hranicí stavovských práv. Císař projevil ochotu, že bude stavy o zákonech slyšeti a že mu budou činiti své připomínky. V tom, co dosavad na berních bylo postulováno, při tom mělo zůstati. V nutných případech, na př. v čas války, nemělo jim při berních náležitosti »an«, nýbrž jen »quo modo«. Měli se tedy jen o rozvrh daní starati. Průběhem doby zrušeny všechny daně potravní, které stavové dosaváde vybírali. Inkameroval je král. Do pokladny stavovské, zvané domestikální fond, posléze docházelo jen hudebné.

Z hrůz francouzské revoluce byl na dvoře vídeňském strach z každého národního hnutí a z každé novoty. Sta-

vům se zapovídalo, aby se zvali »národní representace« a odmítalo se, aby rektor pražské university poněvadž tato je vlastnicí deskových statků, byl připuštěn na sněm. »Z obzvláštní milosti císařské« povoluje se roku 1808 stavům, aby na sněm docházeti mohli uniformovaní v červeném fraku. O obnovení ústavy ucházejí se stavové několikrát, ale pokaždé marně. Když tak žádají na Ferdinandovi IV., odpověděl, že všechna privilegia jim každý král uděluje ze své moci. Stavové sepisují roku 1847 zvláštní spis o nepřetržitosti ústavních práv a svobod stavů českých. Odvolávají se na to, že jejich privilegia byla jim obnovenými zřízeními zemskými zvláště potvrzena a že královské ius legis ferendae se na ně nevztahuje. Také § 13 akty německého spolku kázal, že ve všech spolkových státech stavovská ústava bude zavedena. Ale proti stavům je stav městský a duchovní, které drží s vládou. Veškeré snahy míjí se cíle. Císařské postuláty na sněmu stávají se ceremonielním obřadem a stavové jsou svých práv tak nedbalí, že se o nich ani neusnávají. Stavovské výbory samy podle postulátů daně si vybírají. Teprve ke konci první poloviny 19. století probouzejí se stavové ze své lethargie a pak usnávají se několikrát o císařských postulátech. Jako v jiných zemích rakouských, i v Čechách měli stavové mnohou péči o kulturní věci. Založili stavovské divadlo, museum, polytechniku, vystavěli nábřeží s pomníkem Františka I., vydávali archiv český a ustanovily historiografa království českého.

Revoluční hnutí francouzské, které budilo touhu po ústavě v národech říše habsburské, nemohlo dojít až do Uher. Revoluce osvobodovala člověka a k tomuto člověku vracel se vladař pro svůj prospěch. V Uhrách reprezentovala národ velká i malá šlechta, která pod svobodami myslela jen svůj prospěch. Místo aby sedláka osvobodila, nakládala na něho ještě větší břemeno. Bez ostychu se hlásalo, že prozřetelnost zavedla krále i šlechtice i nevolníky. Leopolda II., který byl novotám přízniv, nechtěli stavové vůbec uznati, dokud jim nepřislíbil volebních podmínek a právo branného odporu. Leopold to sice nepřijal, ale musel zvláštním článkem obnoviti ústavu. Prohlašoval v něm, že Uhry jsou říše svobodná, co do správy nezávislá, mající svou ústavu a proto že vládu nad nimi třeba vykonávati podle vlastních jejich zákonů a obyčejů a nikoliv po vzoru ostatních provincií monarchie. Když nastoupil František, nastala zase reakce. Když

se mezi obyvatelstvem šířily idee francouzské revoluce a populární katechism s jejími zásadami byl mezi obyvatelstvem rozšiřován, byli původci jeho uvězněni. Překladatel Marseillaisy byl trestán devítiletým žalářem. Ve válkách s Napoleonem hájili Maďaři dynastii, povolovali peníze i vojsko. Smířili se i s císařským titulem, ač se obávali, aby koruna svatého Štěpána mu nebyla podřízena. Po roce 1815 přestal však císař František sněm uherský svolávati a censurou dusil se duch národa. Když tento způsob vlády se tříštil na odporech komitátů, vrátil se císař k národu a sněm byl zase svoláván.

Únorová revoluce způsobila ve Francii převrat. Došlo k nové republice. Také národové Rakouska se domnívají, že přišla doba politické svobody. Nastávají březnové dny nadšených řečí, schůzí, adres a průvodů. V Bratislavě odsuzuje (3. března 1848) Košut vídeňský způsob vlády a volá po vládě konstituční. V Praze ve svatováclavských lázních (11. března) hlasuje se o resoluci a deputaci na císaře. Ve Vídni v Zemském domě předčítá se Košutova resoluce a stavové v průvodu táhnou k císaři. Císař Ferdinand propouští 13. března 1848 Metternicha a 15. března vydává patent, kterým slibuje svolání všech provinciálních stavů, aby spolu se stavem měšťanským dohodli se o říšské konstituci, šetříce provinciální řády zemské. Čeští stavové věřili, že tento říšský sněm bude jen konati to, co konal dříve panovník sám. Bude připravovati zákony pro zemské sněmy. České adresy ve Vídni přednesené vynášejí pak Čechům českou ústavní chartu z 8. dubna 1848. Slibuje se v ní, že říšský sněm bude se raditi o spojení Čech, Moravy a Slezska pod jednotnou nejvyšší správou v Praze a pod společným sněmem. Ale Němci z Vídne, Čech, Moravy a Slezska jsou pro pevný svazek zemí českých s císařstvím a také pro spojení s Německem. Proti spojení s Čechami protestuje i sněm moravský a docela to odůvodňuje historickým faktem o moravském separatismu od 12. století až do pragmatické sankce. Za těchto okolností oktrojuje se ústava ze dne 28. dubna 1848. Zove se podle tehdejšího ministra vnitra ústavou Pillersdorfovou (také dubnovou, Aprilverfassung). Ze všech zemí rakouskému císařství patřících vytváří nerozlučnou konstituční monarchii. Ústava Pillersdorfova je sdělána podle belgické ústavy z roku 1831. Do rakouských poměrů vne-

seny tu rychle nové instituce. Moderní ústavnost založena na lidu. Podle belgické ústavy zavedeny byly dvě komory, senát a komora poslanců. Senát podle francouzského a německého vzoru měl sestávat z císařských princů, pak osob doživotně jmenovaných císařem a dále z osob volených velkostatkáři se značným majetkem. Komora poslanců měla býti volena voliteli. Jednotlivé země zovou se tu provinciemi. Stavové jsou stavy provinciálními. Má jim býti zůstaveno, aby provinciální zájmy sami si opatrovali. Proti dvoukomorovému systému a nepřímému právu volebnímu pomocí volitelů byl odpor. Když dne 8. května 1848 vláda vydala nový volební řád, který dělníky s denním a týdenním platem a osoby služební z volebního práva vyloučil, došlo k bouři, která přiměla císaře, že prehl do Inšpruku. Císařskou proklamací ze dne 16. května 1848 přislíben pak nový volební řád a ustavující říšský sněm s jednou jen komorou. Dne 30. května vydán pak nový volební řád, který i dělníky s týdenní a denní mzdou k volbě připouštěl a toliko osoby služební vylučoval. V Čechách věřilo se stále v císařský slib kabinetním listem ze dne 8. dubna 1848. Zvláštní deputace vypravuje se k císařskému dvoru do Inšpruku a vymáhá na něm patent o svolání českého sněmu. Ale vláda nechtěla, aby říšský sněm ustoupil již sněmu zemskému. O svatodušních svátcích 1848 vznikla v Praze bouře, vyprovokovaná Windischgrätzem, jako vojenským velitelem, který chtěl pokorením Prahy zasaditi ránu demokracii vůbec. Vláda používá těchto bouří k výmluvě, že pro ně není na svolání sněmu času. Říšský sněm schází se 22. července ve Vídni. Svolaný sněm usnesl se na vyvazení selských břemen. Pro nepokoje, které tehdy ve Vídni povstaly, přeložen sněm do Kroměříže. Zde připraveny osnovy o základních právech občanů a o ústavní listině pro rakouské státy. Zatím nastoupil vládu císař František Josef. V císařském patentu ze dne 2. prosince 1848, kterým se to všem národům monarchie oznamovalo, ohlašoval se úmysl všechny země a kmeny monarchie ve velké státní těleso spojit. Mělo se to státi násilně. Když Radeckého vojska v Itálii vítězila, když Windischgrätz a Jelačic Maďary porazili, byla důvěra vládních kruhů v silnou armádu. Když se dne 7. března 1849 poslanci v Kroměříži sejítí chtěli, aby kroměřížskou ústavu odhlasovali, našli sněmovnu vojskem obsazenu. Dne 4. března 1849 byla pak pro-

klamována z císařské moci pro jednotné císařství rakouské i s uherskými zeměmi nová ústava. Byla to ústava pro země i říši. Všechna dosavadní stavovská zřízení se zrušovala. Zvláštními patenty ze dne 30. prosince 1849 byla vydána pro jednotlivé země nová zemská zřízení, pro Čechy, Moravu, Slezsko, pro každou zvláště. Výslovně se stanovilo, jaké věci náležejí před sněmy zemské a jaké před sněm říšský. Tento sestává z horní a dolní sněmovny. Horní sněmovna volí se ze sněmů, dolní přímo. Pro volbu předepsána podle početnosti volebního místa určitý census, nejméně 5 zl. nepřímých daní. Návrhy zákonů činí císař v říšském sněmu. Stávají se zákony shodnou vůlí císaře a obou sněmoven. Nezasedá-li říšský nebo zemský sněm a je toho nutná potřeba, může císař pod zodpovědností ministrů vydati nařízení s prozatímní platností zákona. Stejně s oktrojovanou ústavou byla také vyhlášena zaručená politická práva občanů.

K pomoci císaře a výkonné říšské moci měla býti zřízena říšská rada jako poradní orgán. Členy její jmenoval císař. Byl pro ni dne 13. dubna 1851 vydán zvláštní statut. Říšská rada stala se z rozhodnutí císaře ještě téhož roku jeho vlastní radou. Až na tuto říšskou radu nevstoupilo z ústavy z roku 1849 pranic v život. Měl nastoupiti nový režim armády a úřednictva. Silvestrovským patentem z roku 1851 byla ústava zrušena, poněvadž prý není poměrům rakouského císařství přiměřena a poněvadž její předpisy se ani provésti nedají. Stejně s tímto patentem byly vydány pak zásady o organickém zřízení v korunních zemích rakouského císařského státu. Všechny země spojeny v rakouském císařství pod svými historickými nebo novými tituly. Tvoří pospolu nerozlučnou císařskou rakouskou dědičnou monarchii. Vydané zásady týkají se správy a nezmiňují se o zákonodárství, poněvadž to náleželo absolutnímu císaři. Nešťastný výsledek války z roku 1859 se ztrátou Lombardie a tíživá finanční tíseň nutila císaře, aby se vrátil zase k formám konstitučním. Navázalo se tu na jeho říšskou radu. Císařským patentem ze dne 5. března 1860 (čís. 56 ř. z.) sesílána o mimořádné říšské rady, které císař jmenoval buď z arcivévodů, vyšších církevních hodnostářů aneb z osob, které v civilní neb vojenské službě nebo i jinak se vyznamenaly, a dále z osob jednotlivými zemskými sněmy navržených. Říšská rada měla, jako mnohé ústavy německé, jen poradní hlas. Podávala

dobrá zdání o rozpočtu, o důležitých zákonech všeobecného zákonodárství a o předlohách zemským sněmům. Navrhovati zákony a nařízení nemohla. Svolaná říšská rada nabyla přesvědčení, že dosavadní organisace říše nesnáší se s veřejnou důvěrou. Přesvědčení vrcholilo v tom, že sesílený a zdárný vývoj mocnářství vyžaduje uznání historickopolitických individualit jednotlivých zemí a že se má navázati na dřívější instituce a právní poměry. Úprava tato měla ovšem své obtíže, poněvadž politickými individualitami chtěli býti ti, kdo ani historicky ani fakticky se nijak nepovznegli. Císař vyhověl většině t. zv. říjnovým diplomem, manifestem dne 20. října 1860 (ve výroční den nastoupení Marie Terezie). Císař jím prohlašoval, že bude zákony dávat, měniti nebo zrušovati jen za spolupůsobení zemských sněmů neb říšské rady. Za spolupůsobení říšské rady mají se vydávati zákony o všech věcech, které jsou všem královstvím a zemím společny. Jen s jejím svolením má se zaváděti daň, konvertovati dluhy, zeizovati, směňovati a zavazovati státní jmění. Stejně s říjnovým diplomem byla novými členy ze sněmů rozmožena říšská rada. Tato však se nikdy nesešla. Zemské ústavy měly býti oktrojovány, v příčině uherské propouštělo se však již vyřizování podle ústavy dřívější.

Říjnový diplom byl zákonem rámcovým, který měl býti proveden, ovšem zase oktrojirkou. Došlo k ní únorovým patentem (26. února 1861) ve smyslu centralistickém vlivem nového ministra Schmerlinga. K patentu připojuje se zákon o říšském zastupitelstvu, který má pro veškerost všech království a zemí tvořiti jich státní základní zákon. Státním základním zákonem jednotlivých zemí mají býti také zemská zřízení a volební řády, které se jednotlivým královstvím a zemím zároveň dávají. Práva a svobody stavů bylo třeba podle poměrů a potřeby doplniti a se zájmem celku uvésti v soulad. Toliko Uhry s Chorvatskem a Slavonií nechávají se při zřízení dřívějším.

Všechny tyto zákony mají tvořiti ústavu říšskou. Říšské zastupitelstvo zůstalo pojmenováno »říšskou radou«. Sestávalo ze dvou komor, sněmovny panské a poslanecké. Do panské náleželi jako virilisté zletilí princové císařského domu, pak arcibiskupové a biskupové s knížecí hodností, jako dědiční párové hlavy tuzemských rodů šlechtických s rozsáhlým majetkem, kterým císař tuto hodnost dědičně udělil. Pak notábové, jež pa-

novník pro zásluhy o stát, církev, umění a vědu doživotně členy jmenoval. Poslanecká sněmovna volila se ze sněmů. Ale císař mohl, když toho byla potřeba, rozhodnouti, že se má konati voliteli. Říšská rada dělila se ještě na dvě skupiny, radu širší, do které měly vysílati i země uherské své zástupce, a říšskou radu užší, která se vztahuje jen na země ostatní.

O zákonech platí totéž, co platilo již podle ústavy z roku 1849. Není-li říšská rada shromážděna, mohlo se nutné opatření učiniti, ale v nejbližším zasedání musely se důvody a účinky opatření prokázati.

Zemská zřízení byla shodna pro všechny země. Zemský sněm sestával z virilistů, kterými byl rektor university a biskupové. Poslanci byli zařazeni do čtyř skupin, velkostatkářské, městské, venkovské a zástupců obchodních a průmyslových komor. Venkovské skupiny voleny byly prostřednictvím volitelů. Snesení sněmovni stává se zákonem, když dá císař k němu svou sankci. Osnovy docházejí na sněm jako osnovy vládní nebo osnovy zemského sněmu. Zemský sněm je také orgánem zemské správy. Výkonným orgánem jeho je zemský výbor.

Širší říšská rada nesešla se nikdy, poněvadž uherský zemský sněm odepřel vyslati do ní své poslance, toliko poslanci ze Sedmihrad přišli. Uherský sněm ohražoval se proti diplomu říjnovému a únorovému. Císař naproti tomu hájil stanovisko, že ústava uherská ztracena byla uherskou revolucí z r. 1848/49 a že nyní z milosti císařské byla obnovena v mezích patentu říjnového a únorového. Uhři namítali však proti patentu říjnovému a únorovému, že zákony podle uherské ústavy mohou býti vydávány panovníkem za spolupůsobení sněmu. Císař toto stanovisko uherské uznal a zastavil patentem ze dne 20. září 1865 působnost zákona o říšském zastupitelstvu, chtěje říjnový a únorový patent se zákonem o říšském zastupitelstvu uherskému sněmu předložiti. Při jednání přistoupili Uhři posléze na stanovisko, že některé záležitosti jsou i zemím uherským i zemím ostatním společné, že se musí tedy dualisace upravit, dvě delegace pro ni vytvořiti a společné ministerstvo zřídit. Císaře nutkala k vyrovnání i válka s Pruskem. Jednání s Uhry vedl Němec Beust, který posléze byl podporován samým Předlitavskem německým. Zálitavsko mělo se vydati Maďarům a Předlitavsko mělo zůstati v německé centralisaci. Císař přistoupil na

rozhodnutí, které jako XII. čl. z roku 1867 o společných záležitostech schváleno uherským sněmem. Císař František Josef dal se 8. června 1867 korunovati na krále uherského. Povstal dualism, ústavní na straně uherské, bez ústavy na straně cislaitanské, ačkoliv panovník v patentu z 20. září 1865 sliboval, že jednání se zeměmi uherskými legálnímu zastupitelstvu oněch druhých království a zemí předloží, aby jeho výrok slyšel a uvážil. Z jednání s Uhry bylo zřejmo, že se širší říšská rada pro celek monarchie nesejde již nikdy. Císař svolal proto patentem ze dne 2. ledna 1867 užší říšskou radu jako mimořádné říšské shromáždění, aby radila se o ústavě. Zároveň byly sněmy zemské rozpuštěny a nová volba nařízena. Toto mimořádné říšské shromáždění bylo pak patentem ze dne 4. února prohlášeno za ústavodárnou říšskou radu. Tato říšská rada pak odhlasovala předložené jí zákony ústavní, které dne 21. prosince 1867 byly sankcionovány a tvoří ústavu rakouskou, tak zvanou prosincovku. Základem jejím je únorový patent. Ústava zahrnuje v sobě pět základních státních zákonů o změně říšského zastupitelstva (141 ř. z.), o obecných právech občanů (142 ř. z.), o říšském soudě (143 ř. z.), o moci soudní (144 ř. z.) a o moci výkonné (145 ř. z.). K nim řadí se i zákon o záležitostech všem zemím rakouské monarchie společných (č. 146), který však není státním zákonem základním a mohl býti nekvalifikovanou většinou měněn. I v těchto pěti zákonech probleskuje Montesquieuovo omylné rozdělení státní moci, na moc zákonodárnou, soudcovskou a výkonnou. Rozdílu toho není. Jsou zde jen funkce orgánů státních, které jsou projevem jediné státní moci, v stálém souladu mezi sebou.

Zákony byly vydány ne více pro císařství rakouské, ale pro království a země. Říšské zastupitelstvo zvalo se říšskou radou. Mocnářství zvalo se proto království a země na říšské radě zastoupené. Jako podle únorového patentu dělila se i říšská rada na panskou a poslaneckou sněmovnu. Náleží do ní všichni, které již únorový patent do ní povolával. Stejně také volí se poslanci z jednotlivých sněmů podle jejich kurií (velkostatkářské, městské, venkovské a kurie obchodních a živnostenských komor). Císaři se však zůstavilo, aby přímo z jednotlivých obvodů, měst nebo korporací nařídil, kdyby nějaké výjimečné poměry obeslání sněmu zabránily. Provedeno to zvláštním nouzovým volebním zákonem ze dne 28. června 1868.

V Čechách jednání s Maďary vzbudilo odpor. Bylo nebezpečí, že království české zanikne v cislajtánské polovici říše. Byl dán tomu průchod v adrese sněmu, která císaři byla podána, a také v protestu proti volbám. Když sněm byl rozpuštěn a nový sněm se sešel, byl podán protest proti obeslání říšské rady jako orgánu neústavního. Německá většina českého sněmu však obeslání odhlasovala. Na sněmu 22. srpna 1868 podali čeští poslanci slavnou deklaraci. Právili v ní, že mají smlouvy jen s panovníkem, že ale nestojí v žádném vztahu s ostatními zeměmi. Spojení toto je pouze dynastické. Poslanci sněmu českého nemají proto ani mandátu ani práv, aby vstoupili do změněné říšské rady. Tato nemá žádného práva k zákonům o ústavě, nedá-li k tomu sněm království českého své svolení. Deklaranti opustili zemský sněm a jeho německá většina zbavila je mandátů. Když pak r. 1870 sněm český neprojevilo ochotu obeslati říšskou radu, byla upravena patentem ze dne 5. října 1870 přímá volba pro království české a později zákonem ze dne 2. dubna 1873, č. 40 ř. z., pro celou říši o volební periodě šestileté, ve venkovských obcích pomocí volitelů. Práva zemského sněmu byla tím úplně odstraněna. Minimální přímá daň, kterou městští voliči platiti musili, byla později (1882) na pět zl. snížena. Ke čtyřem volebním skupinám dřívějším přistoupila později všeobecná volební skupina (1886) na základě všeobecného práva hlasovacího. Posléz však zákonem ze dne 26. ledna 1907, č. 15 ř. z., byly všechny volební skupiny zrušeny a všeobecné, rovné a přímé právo hlasovací zavedeno pro všechny rakouské občany mužského pohlaví, 24 roky staré, ve volebním místě aspoň jeden rok bydlící. Kompetence říšské rady byla přesně stanovena. Vše ostatní, co nebylo vytčeno, náleželo do kompetence sněmů. Nouzová opatření, která se mohou díti císařským nařízením bez svolání říšské rady, nesmějí měniti státní základní zákony, trvale zatěžovati státní pokladnu a zcizovati státní statky.

Státním základním zákonem o soudcovské moci ještě remiscencí z monarchistických práv se stanoví, že rozsudky vynášejí se jménem císaře, soudcové ustanovují se císařem neb jeho jménem definitivně a doživotně. Vykonávající svůj úřad jsou samostatní a neodvislí. Mohou zkoumati platnost nařízení, nikoliv však řádně vyhlášené zákony.

Státním základním zákonem č. 145 o vládě a výkonné moci stanovena práva císařova. Bylo jich více

než zde stálo. Císař zůstal suverénem. Byl i nadále zákonodárcem. Sám vydával zákony, jsa omezen jen tím, že říšská rada k nim přivolovala. Císař je vladař, který vládne pomocí svých ministrů, úředníků a zřízců. Jménem jeho vynášejí se soudní rozsudky. Teorie Montesquieuova o třech mocích ve státě, zákonodárné, soudcovské a výkonné přešla sice do mnohých ústav, také základní zákony prosincovky jsou podle ní sdělány, ale osoba císařova soustředila všechny tyto moci v sobě. V osobě císařově vyjádřena je státní jednota pro všechny státní funkce, které od sebe se neliší, ale všechny v souladu působí. Jako vladař má císař mnohé prerogativy. Tak v příčině svolání a rozpuštění parlamentu, v nouzovém právu nařizovacím, ve vyhlášení výjimečného stavu, v udělování milosti, v aboliici trestního řízení, potvrzování rozsudků smrti, udělování privilegií i dispensí. Císař nastupuje na základě pragmatické sankce, podle domácího řádu císařské rodiny. Má svůj dvůr, jeho obydlí, jeho zámky, všechna jeho sídla s budovami a pozemky vyňaty jsou z předpisů jiných obecných řádů. Císař má také zvláštní tituly.

Za dlouhé vlády císaře Františka Josefa (69 roků) přes všechny ústavy zůstalo při režimu císařském. Císař dával ústavy a císař je zrušoval. Císař vládl bez ústav a s ústavami. Vedla jej jenom myšlenka dynastické vlády, která zde byla z boží milosti. Nebyl Němec, byl Habsburk. Z různých národů chtěl vytvořiti jeden národ »Rakušany«. Patřily mu jako Habsburkovi. »Jeho« byly země, národy a armáda. Ministři lišili se od komorníků jen stupněm své služby. Chtěli-li z úřadu odejít, musili za to prositi.

Poměr Cislajtánie k Uhrám spočíval na vzájemném vyrovnání. Vskutku však k žádné smlouvě nedocházelo. Jak Translajtánie, tak i Cislajtánie vydaly o poměru mezi sebou zákony samy. Zákon ze dne 21. prosince 1867, č. 146 ř. z., prohlásil za společné (pragmatické) záležitosti zahraniční, vojenské, válečné loďstvo, výlohy v příčině věcí společných. Některé věci měly býti společně spravovány podle zásad, které čas od času se mají umlouvati, věci obchodní, zejména celní, průmyslová výroba, hledíc zejména k nepřímým dávkám, mincovnictví a měna, železniční linie a berní systém. Pro správu společných záležitostí bylo pak také společné ministerstvo a pro zákonodárství delegace 60 osob, volených jednou třetinou z panské sně-

movny, dvěma třetinami ze sněmovny poslanecké, a to z každé části říše. Delegace se však fakticky na žádném zákoně nikdy neusnesla. Povolovala jen společný rozpočet a konala kontrolu nad společnými ministry. Při prvním vyrovnání byl určen pro Cislajtánie příspěvek na společné záležitosti 70%, pro Translajtánie 30%, později se poměr tento na prospěch Cislajtánie poněkud snížil. Uhři neuznávali žádné společné záležitosti, hleděli na svůj stát jako na stát samostatný. Domohli se také toho, že říšské vojsko a válečné loďstvo označovalo se »cís. a král.«.

Ve stejném poměru jako Cislajtánie a Translajtánie nalézala se k oběma říším i Bosna a Hercegovina. Zákonem ze dne 20. prosince 1879, č. 136 ř. z., jemuž odpovídá i příslušný zákon uherský, byla Bosna a Hercegovina pojata do celního obvodu Rakousko-Uherska. Říšským zákonem ze dne 22. prosince 1880, č. 18 ř. z., čl. z. VI z 1880, bylo zmocněno ministerstvo pro společné záležitosti, aby vykonávalo vliv na správu Bosny a Hercegoviny. Má se to díti v dorozumění vlád obou říšských oblastí rakousko-uherské monarchie, zejména ve věcech železničních, celních, v nepřímých dávkách a mincovnictví. Nejvyšším vlastnoručním listem ze dne 5. října 1908 císař František Josef rozšířil svá suverenní práva i na Bosnu a Hercegovinu. Vydal pro ně dne 17. února 1910 zvláštní zemský statut, při němž platiti měl zákon ze dne 22. února 1880, č. 18 ř. z., a uherský čl. zák. VI z r. 1880 i nadále. Zákonům, které usneseny byly zemským sněmem bosensko-hercegovským, dával císař svou sankci. Bosna a Hercegovina byla takto třetím státem habsburské monarchie. O jejím právním postavení rozhodoval císař František Josef jako suverén. Pro záležitosti vyhrazené zákonem z r. 1880 společné správě obou druhých říší, byla k nim oběma v poměru reální unie. Zákon o anexi Bosny a Hercegoviny a zemský statut jich nebyl vyhlášen ani v rakouské, ani v uherské sbírce zákonů. Byly jen publikovány ve Wiener Zeitung.

Oddíl třetí: Demokracie.

§ 24. Ústavní řády po světové válce.

Lid, který umíral na vladařský povel ve světové válce a nedostatkem strádal v zázemí, nemohl strpěti, aby se to mohlo

díti i v budoucnosti. Pro národy střední Evropy znamená světová válka osvobození od dynastického jha. Stálo-li od amerických ústav v mnohých ústavách později, že všechna moc pochází od lidu, po světové válce národové střední Evropy vzaly tuto moc do rukou. Jejich zřízení je demokratické. Vládní forma všech ústav střední Evropy je republika. Toliko Uhři zůstali při svém mystickém státním pojmu koruny svatého Štěpána, jejich vládní forma je království, dnes ovšem království bez krále. Republiky německá a rakouská jsou však organizovány jako spolkové státy. Je zde celkový řád pro celý stát a dílčí řád pro dílčí státy. Oba tyto spolkové státy vytvořili si národové svou ústavou, ale v Německu byl spolkový stát již z dřívějšího vývoje. Povstal ze vzájemných úmluv jednotlivých států. Dnešní ústava je spjala v jednotu. Ústava rakouská z jednotlivých zemí teprve dílčí státy vytvořila. Nebyly jimi ve starém Rakousku. V ústavě německé však dřívější státy se zeslabil, v ústavě rakouské dřívější země povýšily se na státy.

Po předcházejících komunistických formách vlády rad vojáků, dělníků a sedláků došlo v letech 1919 až 1920 ve střední Evropě k ústavám demokratickým. Když se tvořily, staré formy byly tu vzory. Až na rakouskou ústavu ve všech ústavách střední Evropy zaznívá ještě Montesquieuova nauka o třídění moci ve státě, moci zákonodárné, soudcovské a výkonné. Také docela i v zákoně maďarském čl. I. zák. z r. 1920 o výkonu vladařské moci prozatímní. Ale to jsou jen falešné rubriky, které nemohou zbavit stát jednotnosti ve všech jeho funkcích.

Lid jako velká masa jednotlivců nemůže se zúčastnit na vládě přímo. Děje se to nepřímo representanty, parlamenty, vládou a demokratickou hlavou státu, voleným presidentem. Pro zákonodárství zavedly však moderní ústavy také přímé zákonodárství lidu. První zjevy přímého zákonodárství lidu byly v primitivních poměrech kantonů švýcarských. Delegáti některých kantonů přijímali návrhy pouze ad referendum lidu, který je vyslal. Také v amerických koloniích, které dobrovolnou shodou spojily se ve státní těleso, žádalo se již v 17. století, aby o změně smlouvy všichni osadníci zase znova rozhodovali. Na tento zvyk navázala i ústava z konce 18. století, zavádějíc rozhodování lidu o ústavních zákonech. Takové rozhodování zavedly i ústavy francouzské (1793, 1795, 1804). Odtud přešlo toto rozhodování také do Švýcar, kde však

zase zaniklo a teprve francouzskou červencovou revolucí z r. 1830 zase oživilo. Nejprve v St. Gall dalo se lidu právo zákonodárného veta. Ostatní kantony pak v brzkou následovaly.

Toto přímé hlasování lidu o zákonech zove se referendum. Je buď obligatorní, bylo-li hlasování lidu k zákonu potřebné, nebo fakultativní, žádá-li za hlasování určitý počet občanů nebo nějaký úřad, je ústavní, týká-li se zákona ústavního. Od něho liší se lidová iniciativa, při níž ústavou stanovený počet voličů navrhuje, aby se nějaký zákon vydal, změnil nebo zrušil, a to buď cestou parlamentní nebo přímým hlasováním lidu. Přímé hlasování lidu vyskytuje se v střední Evropě v republice československé, rakouské a německé. V Československu je referendum jen v omezené míře. Zamítlo-li Národní shromáždění nějaký zákon, může se vláda o něm odvolat k usnesení lidu, usnese-li se o tom jednohlasně. Na ústavní zákon se to však nevztahuje.

Ústava rakouská i německá zná jak referendum, tak lidovou iniciativu. Ústava republiky rakouské zná referendum jak pro zákonodárství říšské, tak v některých zemích (Sedmihrady, Tyroly, Vorarlberg) pro zákonodárství zemské, a to obligatorní i fakultativní. Obligatorní je referendum ústavní. Ústava, jak říšská, tak v zemích ústava zemská, může se ve své totalitě změnit jen pouze hlasováním lidu. Fakultativním referendem může být provedena částečná změna ústavy a všech ostatních zákonů. Podnět k hlasování lidu vychází z ústavních orgánů, národní nebo spolkové rady. Při lidové iniciativě musí se navrhopaný zákon již předložiti. Říšská ústava německá zná jen referendum fakultativní, některé ústavy zemské (Bádensko, Hessensko) při změnách ústavy i referendum obligatorní. V říši německé dochází k hlasování lidu z počínání ústavních orgánů, říšského presidenta aneb říšské rady, byla-li zde v příčině nějakého zákona pochybnost. Lidovou iniciativou ($\frac{1}{10}$ voličů) může být navržena osnova zákona a nepřijme-li jej říšský sněm, může o něm hlasováním lidu být rozhodnuto. Na lidovou iniciativu ($\frac{1}{20}$ voličů) rozhodne se hlasováním lidu o zákonu, když jeho vyhlášení bylo odročeno.

Mimo tyto případy účastní se sám lid na řízení státních věcí jen nepřímo svými representanty v parlamentech. Dvoukomorová soustava, poslanecká sněmovna a senát, byla ve střední Evropě přijata jak československou a polskou republikou, tak také v státě uherském. Při dvoukomorovém systému zamýšlely se výhody jeho za zřízení monarchického, poněvadž počítalo se s větší rozvahou senátu při sdělávání zákonodárných předloh. Ale výhody tyto se nedostavily, poněvadž zřízení senátu je stejné jako poslanecké sněmov-

n. y. Odchyly jsou jen v hranici věkové pro voliče a zvolené, v Československu i ve funkčním období (poslanecká sněmovna 6 let, senát 8 let), v počtu poslanců (300 v ČSR., 414 v Polsku) a senátu (150 v ČSR., 111 v Polsku). Naproti tomu v lecčems je převaha poslanecké sněmovny až příliš patrna. V Československu musí napřed v poslanecké sněmovně býti podány předlohy rozpočtové a vojenské a jen poslanecká sněmovna může vládě vysloviti nedůvěru. Senátu předpisují se krátké lhůty, aby se o zákonech, usnesených v poslanecké sněmovně vyslovil, a nevyslovil-li se, předpokládá se jeho souhlas. Polský senát nemá ani právo zákony navrhovati. Podle francouzského vzoru je v každé československé sněmovně iniciativní výbor, který rozhoduje, zda navržené zákony mají vůbec býti projednány čili nic. Většina potlačí proto všechny návrhy opo- sice, které jsou jí nepřijemné.

V republice německé a rakouské je systém jednokomorový, ale funkce státní byly zde rozděleny mezi moc centrální a moc zemskou. Ústava stanoví, které věci přísluší říši a které zemím. V republice německé směřuje však vývoj k tomu, že říšské zákonodárství všechnu zákonodárnou činnost pohlcuje. Pojímá do své kompetence i věci, o nichž zákonodárství zemské na zemském sněmu mohlo rozhodovati. Zároveň se stanovilo, že není pak více možno, aby zákonodárství zemské o věci rozhodovalo. Z vratkého federalistického státu stává se stát unitaristický. Zákonodárství zemské omezuje se pouze na správu aneb na prováděcí předpisy k zákonodárství říšskému. V republice rakouské již ústavním zřízením je tato kompetence rozdělena mezi říši a mezi země. Zákonodárství zemské na zemském sněmu provádí předpisy říšské. Okruh záležitostí, kdy má zákonodárství i provedení jich náležeti, je velmi malý.

Z dřívějšího zřízení zbyla v německé říši, jako společný orgán jednotlivých států, spolková rada, která má dnes jméno »Rada říšská«. Ale poměr její k říšskému sněmu, jako orgánu celostátnímu je dnes úplně obrácený. Dříve stála nad sněmem říšským, dnes stojí sněm říšský nad ní. Jsouc úhrnem hlav jednotlivých států byla dříve suverénem a dávala zákonům sankci. Dnes je suverénem veškerý lid, jehož orgánem je říšský sněm. Dnes říšská rada při zákonodárství jen spolupůsobí, může zákony navrhovati. Nejsilnější její právo je veto proti zákonům,

o kterém na její žádost neb na nařízení presidenta rozhodne lid svým hlasováním.

Také v republice rakouské je sněm, zvaný Národní rada, representantem veškerého lidu. Ale na způsob říšské rady německé byla zde vytvořena spolková rada, jakožto representace zemí, které do ní své zástupce vysílají. Také podle ústavy rakouské má spolková rada právo navrhovati zákony a podobně také právo veta proti zákonům, usneseným v radě národní.

Pro volbu do říšského sněmu v republice československé, polské, německé a rakouské zavedlo se ústavou poměrné právo hlasovací, při němž za zvolené se pokládají i kandidáti menšin. Zavedeno bylo nejprve ve Švýcarsku. V Německu užívalo se ho nejprve při volbách do nemocenských pokladen a pojišťovacích ústavů. Poznenáhlu zavedly je i jiné státy pro volby parlamentní. Tak zejména Belgie, Dánsko a Norvéžsko. U nás platilo i na Moravě pro národnostní katastry. Při poměrném právu hlasovacím provádí se volba vázanými kandidátními listinami, které každá strana úřadu předloží. Jsou na nich uvedeni kandidáti stran, v čele vynikající osoba, která listinu vede. Kandidáty na listině voličové škrtnou nesmějí. Volí celou kandidátní listinu. Z kandidátní listiny jsou zvoleni ti, kdo dosáhli ve volebním kraji počtem odevzdaných hlasů volebního čísla. V československé, polské a rakouské republice se toto volební číslo vypočítává podle počtu mandátů a odevzdaných hlasů. V Německu je toto číslo pevné (60.000 hlasů). Zbytky hlasů, na které nepřipadl mandát, prikazují se v československé, polské, rakouské i německé republice do druhého skrutinia, při němž se sečítají zbytky hlasů z celé říše. V Československu přistupuje se ještě k třetímu skrutiniu. Při něm přisuzují se mandáty stranám podle dvou skupin, v jedné menšinám národnostním, v druhé stranám ostatním. Volební číslo vypočte se zde podle majoritního principu. Stranám přidělí se mandáty podle jich početnosti ve skrutiniu prvním. Majoritním principem byl ústavní princip poměrného práva hlasovacího porušen, ale nikdo se nedomáhal u ústavního soudu zrušení zákona o třetím skrutiniu z tohoto důvodu. Odpadne-li ve volebním období nějaký poslanec, nastupuje místo něho náhradník. Je jím osoba, která na kandidátní listině nalézá se bezprostředně za ním. V československé, německé a rakouské re-

publice jsou stejně muži jako ženy aktivně i pasivně způsobilí k volbě.

Všude žádá se státní občanství. Věk je různý pro aktivní i pasivní právo volební, kde je dvojkomorový systém i pro každou komoru. Pro aktivní i pasivní právo do senátu žádá se věk vyšší. Také pro pasivní právo do poslanecké sněmovny. Pro aktivní právo volební žádá se v československé a polské republice 21 roků, v německé a rakouské republice 20 roků. Ve všech státech jsou pak některá omezení aktivního i pasivního práva volebního. Různě je stanoveno funkční období, v československé sněmovně šest let, při senátu osm, v polské republice při poslanecké sněmovně a senátu pět let, v německé a rakouské republice má říšský sněm a národní rada trvání čtyřleté.

Velká moc, která leží v zřízení parlamentním, potřebuje kontroly. Takovou kontrolu pro volby vykonává volební soud. Rozhoduje o stížnostech proti volbám, verifikuje mandáty a rozhoduje o tom, kdy zanikají. Československá a rakouská republika má také v ústavním soudě orgán, který zrušuje zákony, odporují-li ústavě. Tento výrok soudu má účinek zákona. V republice rakouské je však každý soud oprávněn zkoumati, zda zákon prohlášen byl tak, jak se podle ústavy žádá.

Hlavou státu v republikách střední Evropy je prezident, v Německu říšský prezident, v Rakousku spolkový prezident. Ústava československá, německá a rakouská žádá pro něho věk nejméně 35 let. Polská ústava se o věku nezmiňuje. V německé republice vychází z volby veškerého lidu. V československé a polské republice sestupují se za tím účelem obě komory v Národní shromáždění, v rakouské republice Národní a spolková rada. V rakouské republice je jeho funkční období 4leté, v ostatních jmenovaných republikách střední Evropy 7leté.

Prezident požívá zvýšené trestní ochrany. V Československu týká se i urážky na cti. V republice rakouské požívá této ochrany jen jako veřejný funkcionář. V republice československé, rakouské a polské vytýká se zvláštní zodpovědnost presidenta při velezradě a porušení ústavy, v republice německé také při porušení jakýchkoli zákonů. Pro stíhání stanoví se zvláštní soud, v republice československé senát, v republice polské a německé státní soud, v rakouské republice soud ústavní. Pro jiné delikty prezident v ČSR stíhán býti nemůže, v polské, německé a rakouské, když byl říšským sněmem, v Rakousku spolkovým shromážděním vydán.

Prezident vykonává moc, která je mu ústavou svěřena, za kontrasignace ministrů. Prezident vystupuje jako reprezentant státu vůči cizině. Sjednává a ratifikuje méně důležité

smlouvy mezinárodní, poněvadž jiné smlouvy potřebují souhlasu parlamentu. Prezident přijímá a pověřuje vyslance. Má vrchní velitelství branné moci, nikoliv však v rakouské republice, kde rozhoduje o spolkovém vojsku říšská rada. V republice československé a polské prezident svolává, odročuje a rozpouští parlament a prohlašuje zasedání jeho za skončené. V republice československé podepisuje a vyhlašuje zákony, v republice polské je vyhlašuje. V republice československé má v příčině odhlasovaných zákonů právo odkladacího veta. Může je s připomínkami sněmovnám vrátiti. V Československu může na Národní shromáždění adresovati své poselství aneb v sněmovně sám je prosloviti.

Parlament se schází podle vlastních svých řádů. Ústava německá přiznává říšskému prezidentu právo, aby z týchž důvodů jednou sněm říšský rozpustil. V Německu náleží, jak již uvedeno, říšskému prezidentovi právo, aby proti říšskému sněmu žádal za hlasování lidu. Říšskému prezidentovi přísluší dále, aby říšské zákony vyhotovil a vyhlásil. V republice rakouské svolává spolkový prezident nově zvolenou národní radu. Tato se sama odročuje a rozpouští.

Ve všech jmenovaných republikách střední Evropy přísluší prezidentovi udělování milosti, v ČSR., Polsku a Německu jmenování ministrů, v říši německé i říšského kancléře. V ČSR. a v říši německé může prezident prohlašovati stav válečný. V Československu přísluší mu jmenovati i vysokoškolské profesory a soudce, státní úředníky, důstojníky, počínajíc III. platovou stupnicí.

Jiným ústavním orgánem je vláda, v německé republice říšská vláda, v rakouské spolková vláda. Sestává z ministrů, v československé republice s předsedou, v Německu s říšským kancléřem v čele.

V republice československé a německé je to kolegiální sbor, který za vládní úkony je zodpověden, nikoliv jednotliví ministři. V republice polské a rakouské provádí vládní úkony buď vláda, v republice rakouské se spolkovým kancléřem v čele, nebo také jednotliví ministři. Prezident jmenuje a propouští ministry, v republice německé na návrh říšského kancléře. V republice rakouské volí spolkovou vládu Národní rada, v nutných případech prozatímně i spolkový prezident, není-li Národní rada shromážděna i její hlavní výbor.

Vlády československé, rakouské vykonávají všechna ta práva, která dříve vykonával císař, není-li o nich žádných předpisů jiných. Vláda spolupůsobí jako rádce presidentův při všech

aktech, které mu jako prerogativy jsou vyhrazeny. Vláda připravuje a navrhuje zákony a provádí je svými nařízeními. Jednotliví členové vlády jako ministři stojí v čele jednotlivých úřadů. Vedou je a dohlíží na ně.

Vláda je parlamentu zodpovědná. Tradici parlamentních řádů, že vládě může být parlamentem vyslovena nedůvěra, přejala československá republika do svých ústavních předpisů. Také polský sněm může žádati, aby celá vláda nebo jednotliví ministři odešli z úřadu. Kromě toho vykonává parlament stálou kontrolu nad ministry. Interpeluje vládu, kteráž musí na interpelaci odpovědět. Ministři jsou povinni dostaviti se do jeho schůze a podati tam zprávu o svém úředním jednání. Zvláštní, parlamentem zřízený výbor koná šetření a provádí průvodní řízení o aktech vládních.

Vláda i jednotliví ministři jsou zodpovědní trestně, poruší-li úmyslně neb z hrubé nedbalosti ústavní neb jiné zákony.

Tito všichni činitelé moderní demokracie, parlament, prezident a vláda, staví se v některých ústavách proti sobě v různé moci, v jiných splývají v moc jedinou. Protiváha různých mocí ve státě vychází z přežitků theorie Montesquieuovy o třech mocích ve státě, která v americké ústavě došla obzvláště vyhraněných forem. Za jediné správné a pravé prohlašuje se ústavní zřízení, kde parlament a prezident jsou mezi sebou v rovnováze. Náhled tento došel svého výrazu v ústavě republiky německé. Prezident je lidem volen a může se v referendu proti parlamentu k lidu odvolati. Ale názor tento i v jiných všech ústavách ještě prokmitá, kde proti parlamentu referendum se připouští a kde buď prezident parlament může rozpustiti nebo jeho předlohy k novému hlasování vrátiti a kde vládě může se i nedůvěra projevit. Rovnováze v parlamentním zřízení má sloužiti v německé republice i odpor říšské rady proti usnesenému zákonu, případně rozhodnutí konfliktu toho hlasováním lidu a vůbec všechny jiné případy, kde dochází k tomuto hlasování anebo k lidové iniciativě.

Za druhého pojmání vychází z volby parlamentem prezident i parlamentní vláda. Prezident i vláda jsou jen výslednicí parlamentní většiny. Z této většiny se bere prezident i vláda. Tím, jak parlament, tak prezident a vláda jsou mezi sebou v lадném souzvuku. V takovéto jednotě ovšem není místo pro dvě komory parlamentu. Jsou jen nepotřebným přežitkem.

Jak uvedeno, může se lid ve svém přímém zákonodárství účastniti na různých věcech státních. Jinak vyčerpává se jeho činnost odevzdáním volebních lístků. Z volební urny vyjde parlament. O něm pak ještě všechny ústavy vyhlašují, že sestává ze samostatných poslanců, kteří nesmějí míti od svých voličů žádných instrukcí. Tak zvaný imperativní mandát se ztracuje. K volební urně jde beztvárná masa, která chce být vedena.

Vedou ji politické strany. Jsou základním pilířem moderního ústavního života, který bez nich nemůže existovati. Bez nich byla by volba a snesení sněmovní věcí nejistých náhod.

Politické strany seskupují se za jistým zájmovým (kapitalistický, agrární, živnostenský, socialistický), zřídka ideovým (katolický, národnostní) cílem. Chtějí se buď státu zmocniti, anebo aspoň v něm vlivu nabýti. Ne v programu, který sotva stoupencům je znám, ale v organizaci leží síla strany. Obeťkává celou říši, její kraje, města a městyse. Vedle politických složek stran jsou zde ještě složky odborové podle různých odvětví hospodářské činnosti (úředníci, učitelé, kovopracovníci atd.). Strany organisují masy pro oligarchickou vládu. Vzniká nebezpečí třídního státu. Ale z poměrného práva hlasovacího nevyjde nikdy strana jediná. Leží v jeho podstatě, že se strany drobí. Majorita vytvoří se tedy v koalici, která třídní protivy přihlazuje a přispívá k stabilitě i stran i státu. Tato stabilita zajišťuje stranám i pevné panství nad volební masou. Byly dříve služkami voličů, dnes jsou jejich pány. Zapřahují si je do svého spřežení, když volič při nuceném právu volebním, pokutami nucen, musí svůj hlas odevzdati. Stranu zosobňuje často vůdce. Za proslaveným vůdcem jde volební masa slepě. Líbíví vůdci mají obzvláště naději na úspěch. Ne bez důvodu stát moderní zove se státem stran. Jsou-li v ústavách zmínky o tom, že veškerá moc pochází z lidu, neodpovídá to pravdě, poněvadž moc ta jde jen z politických stran. V ústavách se sice o stranách nemluví, ale volební řády a jednacích řády sněmoven již celé řízení na nich zakládají. Při volbě ne jednotlivců, ale strana kandiduje. Dle jednacích řádů jen početná strana může podávati interpelaci a činiti návrhy. Osamělý poslanec (divoký, Einspänner) je ve sněmovně ztracen.

Diktaturou stran ve státě vrací se demokracie k starým formám cesarismu. Jakýsi korektiv stran tvoří úřednictvo. Je odborné, školené, tvoří pevnou páteř státu, zbudovanou na vědomosti a zkušenosti. U této skály mnohá choutka stranické nevědomosti musí se roztříštiti. Ale strana i tu často zasahuje. Dosazuje na vynikající úřednická místa své exponenty.

Koalované strany vytvoří vládu, z nich vychází i prezident. Někdy vedle vlády vyskytuje se i vedlejší vláda (pětka), výbor z vůdců neb delegátů koaličních stran. Na čem se vláda neb tento výbor usnese, koaliční většina parla-

mentu automaticky odhlasuje. Návrhy oposice se zamítnou aneb ani k projednání se nepřipustí. Doba slavných parlamentních řečníků náleží již minulosti. Předčítají se tu jen řeči, které se odborníky ve stranách připravily, aby v žurnálech stran voličové se o nich dozvěděli. Praví se proto, že parlamentarism zklamal, že je v krizi.

Tyto zrůdnosti parlamentarismu vedly k návrhům, aby se místo něho vybuďovalo zastoupení podle povolání, nikoli volbou, ale delegací. Delegace odpovídala by prý dnešnímu složení společnosti. Odstranil by se i diletantism dnešního parlamentu, do něhož zástupci dostávají se pomocí agitace a demagogie. Poněvadž by se však politické strany nedaly odstraniti, navrhuje se aspoň nová stavovská komora z povolání, která by se k dnešnímu parlamentu přiřadila. Ale delegáti povolání jednoho chtěli by ovládnouti povolání jiné.

§ 25. Vliv poválečných ústav na státní zřízení uherské.

Státní zřízení uherské považují Maďaři za tisíciletý výtvar. Nelze je nalézt v jediné ústavní listině, ale v zákonech rozmanitých časů. Mají proto jen historickou ústavu. Revoluční změny, které po válce světové v roce 1918 ve státním zřízení uherském povstaly, byly jen přechodné. Nejdříve lidová republika, pak diktatura proletariátu a posléze republika rad. Doba těchto přechodných ústavních pokusů trvala od 16. listopadu 1918 do 7. srpna 1919, kdy byla republika rad protirevolucí povalena. Provisorium vlády, které nato byly zřízeny, snažily se obnoviti právní kontinuitu. Když provedeny byly volby ve zbylé oblasti uherské, sestoupilo se dne 16. února 1920 Národní shromáždění v Budapešti. Národní shromáždění usneslo se na obnově ústavnosti a prozatímní úpravě státní výkonné moci (čl. I. 1920). Povstalo tím provisorium, které má potrhati, až se bude moci nejvyšší státní moc v řádných ústavních formách vykonávati. Prozatímním zákonem nechtělo se nic změnit v dosavadním státním právu. Měla zůstati i nadále suverénem a jediným držitelem státní moci uherská svatá koruna, osoba reprezentující státní celek se vši státní mocí, se vším lidem a se vším státním obvodem. Uhersko zůstalo proto královstvím. Zvláštním zákonným článkem (XLVII r. 1921) vyhradilo si původní krá-

lovskou formu pro svůj stát a odročilo jen dosazení krále na neurčito. Národní shromáždění proto v prozatímním zákoně prohlašuje, že je pouze zástupcem uherské státní suverenity. Vykonává zákonodárnou moc jménem uherského státu.

Dne 16. listopadu 1918 rozešel se starý sněm uherský. Sněmovna magnátů vzala to na vědomí a zastavila svou činnost. Národní shromáždění, jsouc zákonnou reprezentací státní suverenity podle § 1. zák. čl. I. z roku 1920, usneslo se na zák. čl. 22. z r. 1926, kterým připojilo k sobě horní sněmovnu, sestávající ze členů, povoláných jednak svou hodností a svým úřadem, jednak volbou a jmenováním.

Svou hodností jsou členové horní sněmovny říšští baroni (zászlos, vysoci dvorští a státní hodnostáři) a vysoci hodnostáři duchovní. Vedle toho druhou skupinou jsou členové předních šlechtických rodin, zejména baroni, kteří mají dědičné právo zasedati ve sněmovně magnátů. Municipia komitátů a měst, korporace zemědělské, průmyslové a obchodní, vědecké (university), umělecko-kulturní a také různých povolání jsou v zákoně zvláště uvedeny. Členy jmenuje hlava státu na doživotí nebo na čas a vybírá si osoby zvláštních zásluh, zejména aby obsadila se uprázdněná místa. Horní sněmovna má omezené právo zákonodárné. Dolní sněmovna rozhoduje o rozpočtu. Horní sněmovna nemůže jej měniti. V přičině jiných zákonů se divergence společnými komisemi obou sněmoven hledí odstraniti. Když však přes to dolní sněmovna zákon přijala, stane se zákonem i bez snesení horní sněmovny.

Do Národního shromáždění volí se v Budapešti a okolí a v městech s municipálním zřízením tajným poměrným právem hlasovacím, v ostatních okresech veřejně podle principu majoritního.

Aktivní právo volební mají 24letí muži, státní občané, 2 léta v obci bydlící, kteří absolvovali 4. obecnou školu aneb nabyli vzdělání tomu odpovídající. Bez ohledu na stáří: kdo absolvovali universitu (zák. čl. XXVI. z r. 1825) neb jinou vysokou školu. Dle starého zákona, kdo byl zapsán již ve volební listině z r. 1918. Právo volební mají také ženy, 30 let staré, 10 let státní občanky, 2 léta bydlící v obci, které šestou třídu obecné školy s prospěchem absolvovaly, aneb nějakou školu stejné výše neb nějaké učiliště. Mimo to i ženy se 4třídní školou obecnou, které: 1. porodily 3 neb více dětí, jsou-li ještě na živu aneb zemřely hrdinskou smrtí ve válce, 2. žijí ze svého jmění aneb ze svého výdělků a mají svou domácnost. Bez ohledu na stáří mají právo volební ženy, které absolvovaly universitu neb jinou vysokou školu.

Poněvadž není krále, je třeba i tu zastoupení. Národní shromáždění zvolilo proto k výkonu královských práv říšského

správcе. Říšský správce byl v uherském státním právu i v minulosti, byl-li král nezletilý, nepřítomen aneb sesazen. Královská práva, která byla říšskému správci přiznána, jsou však omezena jednak hledíc k Národnímu shromáždění, jednak k faktu, že některá práva královská může vykonávat jen korunovaný král. Říšský správce nedává zákonům sankce. Promulguje pouze zákony. Jednou může i zákony národnímu shromáždění vrátiti, ale schválilo-li je toto poznovu, musí je promulgovati. Říšský správce může národní shromáždění rozpustiti, ale musí nové ihned zase vypsat (čl. XVII. 1920). Říšskému správci přísluší výkonná moc jako králi. Provádí ji prostřednictvím ministerstva, které je národnímu shromáždění zodpovědno. Nařízení a opatření říšského správce potřebují kontrasignace ministra.

Říšský správce zastupuje Uhry v mezinárodním styku. Může uzavírat smlouvy mezinárodní, vztahují-li se však na věci zákonodárné, jen se svolením národního shromáždění. Národní shromáždění musí dáti souhlas k vypovězení války a k použití vojska mimo hranice. Je-li nebezpečí z prodlení, může tak učiniti říšský správce, ale národní shromáždění musí to ihned schváliti.

Říšský správce nemůže udělovati šlechtictví, poněvadž to přísluší jen králi. Má právo udělovati tituly a vyznamenání a povolovati slavnostní promoce sub auspiciis gubernatoris. Staré tituly a šlechtictví zůstaly v platnosti. Říšský správce může udělovati všeobecnou amnestii, nikoliv však ministrům. Jeho osoba je neporušitelná a trestním právem chráněna stejně jako osoba krále. Národní shromáždění může jej volati k zodpovědnosti, když ústavu nebo zákony poruší. Návrh může učiniti sto členů a musí to přijati dvou třetinová většina. Říšský správce má zvláštní titul: »Jeho jasnost, pan říšský správce«. Jeho plat je stanoven 48.000 zl. korunami. Nemá žádný dvůr, ale úřad ke své potřebě.

Část druhá: Poddaní.

§ 26. Svobodní, polosvobodní a nesvobodní.

První formou, ve které žije lid svobodný, je rod. Rod tvoří první právní organizaci. K rodu náleží, kdo od společného předka pochází. Sňatkem přicházejí do rodu i ženy, uměle pak ten, kdo vládcem v rodu se do něho přijímá (na př. postřizínami). Rod může býti organisován demokratický (rozhoduje sbor) nebo patriarchálně (rozhoduje starosta). Slovanské rody

zpravidla jsou zřízeny patriarchálně. Rod žije v rodovém míru. Kdo jej poruší, v rodě se trestá. Rod odpovídá za své členy rodu jinému a plní jich závazky. Tato odpovědnost má v první době formu krevní msty, zejména u Poláků (rodové vraždy) a jižních Slovanů. Rod má společné vlastnictví. Vesnice mají zpravidla podle něho své jméno. Ze společného jmění platí se výplata krevní msty aneb též vůbec pokuta za činy trestné, v hájemství rodu spáchané (svod, nárok, hlava, glowczyzna, rannik, viselec). České a maďarské rody zůstávají při vespolném jmění až do novověku. Také, kde toho již není, jsou příbuzní k rodovému statku bližší než osoba cizí, která jej koupí (ius propinquitatis). U národů germánských je takovým rodovým suverénem Sippe. Má tytéž úkoly v příčině svých členů. Ale i když se v individuálním vlastnictví rozplyne, přece v dědic-kém právu až do 7. kolena stále potrvává. Kdo jsou v této Sippe, jsou si také pomocníky v procesu při přísaze.

Z rodů složilo se plemeno a z plemen kmen. Svobodní v rodu, svobodní v plemenu jsou svobodnými i v kmenu. Svobodný je členem národní obce, je vojínem. Hodnotu svobodného vyjadřuje odklad (wergeld). Kdo svobodného zabil, platil jeho rodině u Franků 200, u Sasů 160 solidů. Tato sazba byla jednotkou, dle níž se řídila obecná trestní sazba. Klesala při polosvobodných a stoupala při šlechtě. Při menším ublížení platily se její dílce. Když se půda rozdělovala, dávala se v nejdávnejší době rodu (u Maďarů descensus). Když se ale již rozdělovala jednotlivcům, podíl svobodného ve vesnici tvořil asi také jednotku (lán).

Vedle svobodných byl jiný druh osob, které snížily svou svobodu zejména tím, že se připoutaly k půdě svého pána. Tím se staly polosvobodnými. Takovými byli zejména v říši francké coloni, zbylí z doby římské. Takovými byly u slovan-ských národů i osoby svobodné, které nemajíce své vlastní půdy, osazeny byly na půdě vrchnostenské. U Maďarů patřily k nim osoby poddaných kmenů. Byly nesvobodné svými hradními povinnostmi, konajíce hradu službu vojenskou (iob-bagiones castri), nevojenskou (castrenses), osobní a řemeslnic-ké práce (udvornici) neb platíce osadnické dávky (kolonisté, hospites). Podobali se litům v říši francké, kteří byli rovněž různého společenského stupně, tu s odkladem 100, tu jen 80 solidů. Svému pánovi odváděli platy z pozemku nebo z hlavy.

Jiná skupina obyvatelstva byli nesvobodní neboli otroci. Ve francké říši se počet nesvobodných rozhojnil. Gallie skytla otroky římské, nová vítězství z podrobeného národa otroky porobené, chudoba, hlad, nouze a dluhy otroky dobrovolné. Také obchod s otroky dodal jich mnoho. Stát i církev zlepšovaly jejich postavení, neboť zapovídalo se jich prodávání za hranice nebo mezi pohany anebo jich svévolné zabití. Nejsou více věcí, za niž se platí odškodněná; náhrada za zabitého otroka, byť malá — 12 solidů — stanoví se již pevnou sazbou. Je to tedy již zlomek odkladu; připadá ovšem ještě pánovi, nemáť otrok ani rodiny ani dědiců. Jen se svolením pánovým vstupuje v manželství. Pánovi patří jeho děti. Svobodný, jenž uzavře sňatek s osobou nesvobodnou, ztrácí svobodu.

Postavení nesvobodných polepšovala také osoba pánova a jejich zaměstnání. Nejlépe si stáli otroci královští. Jedni z nich brali se k osobní službě králově a stávali se docela úředníky královskými, jedni spravovali královské statky, vyrovnávajíce se takto polosvobodným. Církev polepšovala stav svých otroků stanovíc jich dávky pevně. Zaměstnání polepšovalo postavení nesvobodných na statku pánově i jeho dvoře. Nesvobodní sloužili na statech svého pána, konajíce mu služby a platíce platy (servi casati, mansuarii, hobarii). Co si mimo statek vydělali, mohli svým nazývati. Nesvobodní konali osobní služby svým pánům na jejich dvoře (ministeriales). Jeho důvěra povolala je k dvorským úřadům, jeho bezpečnost k zbraní. Nejnižší skupinu tvořili otroci, jichž se k nižším službám používalo, potomci dřívějších nesvobodných (mancipia). Nesvobodných byl značný počet jak u Čechů a Poláků, tak i u Maďarů. Nesvoboda povstávala válečným zajetím, trestem, vzdáním se v nesvobodu, u Maďarů i prodejem vlastní ženy a vlastních dětí. Nesvobodný byl věcí, kterou se obchodovalo. V Čechách zabývali se židé obchodem otroky. V Praze byly trhy na otroky. Hojně vyváželi se do Uher, Bavor, i do zemí dalekých. I vlastní děti se prodávaly. Zboží hodně se platilo. Bylo z něho značné clo. Z otrokyně čtyřikrát větší než z otroka (1 tremisa). Z otroka činí clo jako z hřebce. V Čechách měl otrok hodnotu 300 denárů. Tato hodnota připočítávala se ke kupní ceně za statek. Pán měl otroky ve svém domě k čelední službě, ale užíval jich také jako svých zřízenců při obchodě. Ve hradu měl své nevolné řemeslníky a orače. Pán dával otrokům i statky, kterými

mohli s jeho svolením i volně nakládati. Zlepšené postavení měli i dušníci, kteří klášterům za duši zároveň se statkem byli věnováni. V darování se již někde uvádělo, že ze statku nesmějí býti vypuzeni. V 11. stol. se stav nesvobodných polepšuje. V Čechách z dřívějších otroků je pouze nesvobodná čeleď, která tvoříc část dvoru s dvorem se zcizuje. V Uhrách pouze s otroky z ciziny může se obchodovati. Ostříhomský celní tarif má clo z otroků ještě ve stol. 12.

Také v Čechách, Polsku a Uhrách polepšovalo se postavení těch otroků, kterým vrchnostenské statky byly svěřeny. Nesvobodní, sídlící na hradské půdě stávali se v Uhrách polosvobodnými udvorníky. Také v Čechách, kdo brán byl k osobní a zejména vojenské službě, povznesl se až k nesvobodnému šlechtictví. Osoba nesvobodná neb polosvobodná mohla býti z nesvobody neb polosvobody propuštěna. Ve francké říši propuštěný otrok (libertus) vstupoval ve stav lita, propuštěný lit ve stav osoby plně svobodné. Propuštěný lit byl v ochraně svého propuštěvatele. Byla-li to církev, dalo se propuštění v kostele. Tam odevzdávali se nesvobodní biskupovi, kterýž jim pak dával svobodu. Kdo byl na římský způsob listem (charta) propuštěn, stával se civis Romanus. Plněprávným stával se lit a kolon nebo libertus manumissione per denarium. Podával svému pánu denár, který mu jej z ruky vyrážel; dával mu tím na srozuměnou, že od něho již platu nechce.

Stejně i v Uhrách je propuštění úplné a neúplné. Neúplným propuštěním nabývala se jen polosvoboda (libertinus). Propuštění dělo se před svědky (cum testimonio) aneb projevem (fassi) před kapitolou nebo konventem. V Čechách když zaplatil otrok svou hodnotu (300 denárů) kupci statku, vycházel z nesvobody.

V Čechách v 13. století již otroků není, ale v Uhrách zůstávají až do 13. století. Také v zemích alpských jsou v 13. století ještě osobně zcizitelní potomci otroků dřívějších (homines proprii, servi). V Čechách časem rozdíl mezi obyvatelstvem svobodným a nesvobodným mizí. Vyrovnávají se vzájemně. Postavení nesvobodných se polepšuje, postavení svobodných zhoršuje. Až na malé zbytky je ve 13. století venkovské obyvatelstvo české nesvobodné.

§ 27. Šlechta.

1. *Francká a německá šlechta.* Ve Francké říši je rodové šlechty pořádku, někde je to pouze rod vladařský. Vyšší odklad zdvihá rodovou šlechtu nad svobodné. U Franků má šlechta trojnásobný, u Sasů šestinásobný odklad. Místo šlechty rodové povstává šlechta úřednická, služební. Královský a vyšší církevní úřad činí šlechticem. Královská služba povznáší i nesvobodného mezi šlechtice. Když stává se úřad královský dědičným, stává se i šlechta služební šlechtou rodovou. Veliký statek vyrovnává šlechtě i jeho majitele.

V říši německé vyvýšila se mezi šlechtou k prvnímu stavu knížata. Příčiny toho byly různé. Knížetem byl jistě vladař kmene, vévoda. Byl jím také, kdo se nad hraběte povznesl, že více hrabství spojil ve své ruce. Byl jím, kdo shrnul ve své moci veliký majetek, kdo úctou a vítězným vůdcovstvím proti nepříteli vynikl. Tyto vlastnosti vyskytovaly se také u markrabí, falckrabí a také u těch šlechtických rodů, které ze starých krajských hrabat pocházely a proto lantkrabími se zvaly. Ke konci XII. stol. nalézá se hodnost knížecí jen u několika málo nejpřednějších šlechtických rodů. Z nich povstává nová hodnost říšského knížete. Bylo to v době, kdy teritoria se vytvořovala a jejich páni měli vedle svého úředního postavení také již skutečnou moc ve svém území. Jejich rozsáhlé území jest knížectví a jeho držitel podle něho říšský kníže. Měl-li se tedy kdo státi říšským knížetem, musilo se mu knížectví udělit, nebo jeho na knížectví povýšiti. Lenní zřízení, které se také právě vyvíjelo, přizpůsobilo se tomuto stavu. Kdo měl knížectví lénem od krále, byl říšský kníže. Se svolením knížat uděloval král lénem alodiální statky jako říšská knížectví. Některá říšská knížectví vznikla i obyčejem. Počet jich rostl. V 18. stol. bylo jich 60. Byli mezi nimi jakožto knížecí manové říšští také král anglický, švédský a dánský. Jako teritoriální páni mají knížata aktivní i pasivní právo vyslanecké. Mají své dvory a na nich své dědičné čestné úředníky. Píší se »z boží milosti« a přísně šetří svůj ceremoniel a svůj pořad ve styku s cizinou i mezi ostatními knížaty. Mají říšské stavovství, sedíce v říšském sněmu na světské knížecí lavici. Z bývalých českých šlechticů byli tam také Lobkovicové a Schwarzenberkové.

K říšským knížatům patří také knížata duchovní.

Arcibiskupové a opati byli v říši francké služebníky státu i církve. V boji o investituru vzdal se král církevního panství nad nimi, ponechav si jen vlastnictví nad jejich statky. Vlastnictví toto nabylo pak povahy výsosti lenní a statek arcibiskupův a biskupův stal se knížecím lénem, oni sami pak církevními knížaty. Držba lenní jak u knížat světských tak u knížat duchovních se sobě vyrovnala. Ke králi a k říši měla obojí knížata stejná práva a také stejné povinnosti. Do r. 1212 byli říšskými duchovními knížaty i biskup pražský a olomoucký. Také duchovní knížata byli vladaři ve svých teritoriích.

Od obojího druhu knížat odlišili se jako nejpřednější stav říšští kurfirsti, jimž jedině příslušelo voliti krále.

Ku šlechtě náležejí dále hrabata, svobodní pánové, ministeriálové a rytíři. Hrabě jest původně pouze úředníkem. Úřad hraběcí jest však dědičný a titul hrabat dávají si také synové hrabat úředních a jejich bratří. Povstávají tak šlechtické hraběcí rodiny. Odtud vyskytují se pak jakožto šlechtici hrabata s úřadem a hrabata bez úřadu. Šlechtici bez hrabského úřadu zovou se liberi domini, barones, svobodní pánové. Mají pravomoc nad svými lidmi ve věcech hospodářských, někde nabývají však nižší, ba i vyšší pravomoci. Obojí šlechtici měli nárok na místa v kapitulách a šlechtických klášteřích. Nákladný způsob života, války křížácké a vstup do klášterů zmenšily jejich počet.

Král a velmožové používají nesvobodných služebníků, ministeriálů, na svém dvoře ke službám a úřadům ve svém průvodu a na svém hradě ke zbrojné obraně. Jejich nesvoboda v mnohém se počítuje. Nemohou se volně stěhovati a z ministeriality vystupovati. Jejich pán bere poplatek i z jejich sňatků i z jejich pozůstalostí. Pán prodává je i se statkem a od jiného pána cizího ministeriála za svého si vyměňuje. Ministeriálové nemají původně jiného práva, než mají sedláci. Od pána mají za své služby služební statek. Dává se jim jako léno. Má brzy i povahu léna a jako léno dědí se i jejich syny. V této době stávají se stavem a zavírají se v sebe. Pán dává jim zvláštní právo služební nebo ministeriální. Již dříve vstupovali mezi ministeriály i svobodní. Nyní vstupují mezi ně i šlechtici. Neponíží se tím. Zachovávají si svůj rod, svá léna i své soudy. Stav těchto ministeriálů má vliv i na stav ministeriálů dříve nesvobodných. Ministeriálové nesvobodní vyrovnávají se těmto šlech-

ticům. Z ministeriálů povstává nový stav nižší šlechty. Jsouce dříve služebními many (Dienstmannen), zovou se nyní služebními pány (Dienstherren).

Rytířství jest povolání i stav. Rytířem byl, kdo žil po rytířsku, konaje válečnou jezdeckou službu. Rytířského zrození byl, kdo byl rytířem ve druhém kolenu. Jako ministeriálové, jsou i rytíři původu nesvobodného. Rytíři považují se za členy světového rytířského řádu (ordo militaris equestris), který všechny rytíře v sobě zahrnuje. Od XIII. stol. zná se v rytířstvu jakýsi druh noviciátu. Jsou to panoši (servientes, Knappen). Byl-li panoš rytířského zrození, stává se rytířem pasováním. Od XII. století pasují však králové za rytíře i osoby nerytířské, od doby Karla IV. podle francouzského vzoru povyšuje se na šlechtice také královským listem (Briefadel). Promoce na doktora práv činila doktora rovného šlechtě.

Rozdíl se činí mezi šlechtou vysokou a šlechtou nižší. Ku šlechtě vysoké patřili zeměpáni. Od r. 1654 byli to stavové, kteří přijati byli do knížecího kollegia na říšském sněmu. K nim čítali se i zeměpáni, kteří r. 1803 byli mediatisováni. Císař po vzoru španělském uděloval i titul knížete, ale šlechtic, takto vyznamenaný, nevstoupil do řady vysoké šlechty. Vysoká šlechta měla zvláštní statuta, podle nichž se spravovaly její osobní a majetkové poměry. Při trůnní posloupnosti tvořila tato statuta část nástupnického státního práva.

Nižší šlechta je šlechta ostatní. Patří k ní říšské rytířstvo a šlechta zemská, ať vede jakékoli tituly. Říšské rytířstvo tvoří zvláštní stav pro sebe. Vyskytovalo se hlavně v kraji švábském, franckém a rýnském. V těchto krajích žilo asi 380 rytířských rodin na rozptýlených statech. Zde vládli sedlákům jako dynasti. Mnohým z nich z bývalých statků zbylo jen poličko, hospoda, výčepní dávka anebo renta, některým vůbec ničeho. Poněvadž se spojili ve velký spolek říšského rytířstva (libera et immediata imperii nobilitas), mohli udržeti své výlučné postavení v samostatné říšské korporaci (corpus nobilitatis immediatae). Do krajského zřízení říšského nebyli pojeti. Tvořili pod jednotnou organizací sami rytířské kraje, švábský, francký a rýnský. Kraje rozpadaly se na kantóny a kantóny na místa. Členové jich byli prosti vši vojenské služby, vši berně a všeho cla. Císaři platili jen »subsidium charitativum«, nejdříve jako výkup z vojenské služby, pak i jako dar při korunovací a podobné pří-

ležitosti. Daně tyto svalovali na své poddané. Na říšské sněmy nechodili, ale podléhali říšskému komornímu soudu. Jsouce neodvislí mohli se volně stěhovati a volně na cizí dvory a v cizí vojenskou službu vstupovati. Jim vyhrazeny byly mnohé církevní prebendy a mnohá čestná civilní místa. Císař, nemaje po bělohorské persekuci domácí šlechty, bral je na svůj dvůr a do- sazoval je na císařské úřady. Upomínka na starou rytířskou slávu žila stále v jejich pýše. Odtud jejich rozmařilý nákladný život, mnohé dluhy a úpadek. Do rytířských vesnic přijímali se židé, aby se od nich peníze mohly vybírat. Byly útočištěm mnohého vyvrhele, takže poznaly se již ze svého vzhledu zevně. Přes to, že sněmy a kraje proti nim se usnášely, proti nim spolky uzavíraly a v tisku horilo, v císaři měli vždy svého příznivého ochránce.

Ve svých franckých knížectvích vystoupilo proti rytířům nejdříve Prusko. Použilo proti nim a pro sebe revolučního francouzského hesla, že výsady, které násilím povstaly, mohou násilím býti odňaty. Z důvodu své zemské výsosti zabralo jejich sedláky a podrobilo si je »mit Haut und Haar, mit Leib und Leben«, jak se rozhlašovalo. Císařské protesty zůstaly bez odpovědi. Podrobení rytíři dostali na usmířenou některá privilegia a uniformu (nachový plášť s aksamitovým límcem, zlatým vyšíváním a zlatými epoletami). Po míru lunévillském stali se rytířští sedláci na levém břehu Rýna svobodní. Hlavní snesení říšské deputace sice rytíře zachovalo, ale mocní zeměpáni zabrali rytířské enklavy ve svém území. Rýnská akta dala konfederovaným členům nad nimi suverenitu. Než ještě po zrušení říše německé vzpírali se svým pánům, a na kongresu vídeňském zase se o nich jednalo. Přiřkla se jim čestná práva a podíl na zemské ústavě.

Zemská šlechta byla poddána zeměpánovi, členu šlechty vysoké. Změněné poměry mnoho na ni dolehly. Doba rytířství, které bylo povoláním, již přešla. Místo feudálního vojska je tu vojsko žoldnéřské. Místo šlechtice ve zbroji je tu šlechtic s diplomem. Učený právník vytlačuje neučeného šlechtice ze soudů a úřadů. Šlechtic uchyluje se na svůj statek a stává se zemědělcem. Poněvadž šlechtické dvory byly malé, mohly se rozšiřovati jen na úkor statků selských. Šlechta počala je sedlákům odnímat. Stesky sedláků zeměpán však nelslyší, poněvadž si nechce znepřáteliti šlechtu, která mu berně

popoluje. V druhé polovici 18. stol. nové hospodářské metody zvyšují výnos půdy. Místo trojpolí hospodaří se na zcelených pozemcích. Šlechta zabírá již celé trati kolem panských dvorů a nechává sedlákům své podíly ve tratích vzdálenějších.

Století 18. není šlechtě mnoho příznivo. V základních státních zákonech amerických z r. 1787 stálo, že Spojené státy nedávají žádného šlechtictví. Francouzská revoluce zrušila všechny přednosti šlechty a všechno rodové šlechtictví (1789). Napoleon zavedl zase šlechtické tituly, ale bez občanských výhod. V německých státech některé výhody šlechtické potrvaly i v 19. století. Šlechtici jsou držitelé rytířských statků. Mají na nich právo honební a nižší soudní pravomoc. Někteří z nich jsou dědičnými členy panské sněmovny. Soudní řády přiznávají jim zvláštní soudy. Vysoké šlechtě vyhradil její práva statutární i německý občanský zákoník (§ 57, 58 uv. zák.). Podle dnešní německé ústavy se šlechtictví více neuděluje. Kdo je má, jest částí jeho jména. Před zákonem jsou komukoli rovni a všem předpisům práva veřejného, i soukromého podrobeni.

2. *Česká šlechta.* Šlechta česká jest trojího druhu, šlechta zeměpanská, zemská a manská. K šlechtě zeměpanské počítají se vladaři některé země. V první době byla to údělná knížata, později markrabí moravský. Za Karla IV. organisovány vlády v jednotlivých vedlejších zemích na způsob říše německé. I český král stál nad zeměpány jako král německý, ale svazek lenní, poutající je ke králi, byl tužší než v říši německé. Byli jimi markrabí moravský, biskup olomoucký, vévoda opavský, vévoda lucemburský, markrabí braniborský, vévoda zhořelecký a byla jimi celá řada knížat slezských.

Lenním svazkem byla spjata s Českou korunou mnohá léna zahraniční. Manové jejich nerovnali se jmenovaným manům, ale přece byli malými dynasty pod českým králem jako suzerénem. Brzy odpadají však Branibory, Zhořelecko a Lucembursko. Posléze také všechna léna zahraniční v důsledku napoleonské purifikace teritorií v 19. století a tím také jejich manové. Když Ferdinand II. zástavu Lužic změnil v léno, přibyl i markrabí lužický v osobě vévody saského. Mírem vídeňským (1815) zůstal lenní poměr v příčině Lužice Horní nezměněn, ale všechny tyto vztahy zanikly ústavou německé říše roku 1871. Doba pobělohorská směřuje k tomu, aby z vládnoucích knížat staly se pouhé vrchnosti s titulem knížecím a některými privi-

leji. Toliko vévodství frýdlandské v rukou Valdštejnových bylo organisováno jako samostatná část českého státu, ale se svou vlastní organisací.

Zemská šlechta česká vyšla asi z rodu, úřadu a velkého majetku. Šlechta rodová pocházela od společného, svobodného předka, jak již jména mnohých šlechtických rodů značí (Vítkovci od Vítka, Markvartci od Markvarta, Hronovci od Hrona). Rod má svůj znak na pečeti a štítu. Původní majetek rodový knížecím darem a jiným způsobem mnoho se rozšiřuje. Rod má veškerý tento majetek v nedílu. Nedílní rodoví vespolečnici rozdělují se někdy fakticky, že sídlí na některém rodovém hradě, někdy i právně, že se rozdělují a vedou pak jméno podle těchto hradů, mají-li jich více, podle všech těchto hradů. Někdy jest základem šlechtictví knížecí úřad, dvorský nebo krajský (comes, kmet) a jeho držitelé zakládají ve svých dědicích nový šlechtický rod s nedílným majetkem. Někdy také držitelé velkého pozemkového majetku vyvyšují se tímto majetkem nad druhé a stávají se šlechtici. Kdo nad jiné bohatstvím aneb vojenskou družinou vynikal, stáli v popředí, (milites primi ordinis) a vyvyšovali se nad jiné méně významné šlechtice (milites secundi ordinis). Z nesvobodné vojenské družiny knížete (ministeriales) vyvinula se nová nesvobodná šlechta. Když se její počet zvětšil, nežila tato šlechta na dvorech svých pánů, ale na darovaných jí statecích. Také již v době dávné vystupují dvě skupiny šlechty, šlechta vyšší a šlechta nižší. Šlechta vyšší, které byl původně malý počet, označuje se v Čechách a na Moravě společně slovem »páni« (barones), šlechta nižší slovem »vladykové« (milites).

Moc pánů hospodářsky velice vzrůstá. V určitém kraji mají sice své drobné rodové sídlo s rodovými statky. Ale úpisem nebo i jinak získávají od krále v docela odlehlých krajích statky nové. Německou kolonizační šlechtické hospodářství úplně se přetváří. Některé statky spravuje šlechta svou nesvobodnou, náchlebnou čeledí sama. Nyní není více toho potřebí. Od nových osadníků plynou značné platy. Nastává doba hospodářství rentového. Šlechtic žije z důchodu, odchází od půdy k životu podle mody panské a rytířské. Staví si velkolepé hrady a oddává se panským kratochvilím na svém dvoře, na honbě a turnaji. Na hradech některých význačných šlechticů (Vítkovci) jest i celý dvůr na způsob dvora královského. V jich nesvobodné vo-

jenské družině jsou družinníci, kteří však na svobodu se propouštějí, a do družiny vstupují i vladykové. Družinníci dostávají od svých pánů vesničky a jiné malé zboží a jsou za to na zavolanou svému pánu k jeho službě hotovi. Pro panství dostává se od krále immunita, a samostatná nižší i vyšší pravomoc vykonává se nad poddanými. Poddanská obec jako nějaký malý stát vzniká ve státě. Držitel této obce, zemský pán, je již sám dosti mocný vůči panovníkovi, ale zájmová solidarita s jinými, stejně mocnými panskými rody, vzniklá příbuzenstvím a švakrovstvím, moc tuto ještě více posiluje. Politickými poměry tato moc ještě více se vzмáhá. Velké bohatství lucemburské přechází do rukou šlechty. Zaviňují to války husitské, ale také sama štedrost panovníků. Nouze a potřeba nutká krále nejdříve k zástavě nebo lénu. Ale k výplatě zástavy nikdy nedochází. Upsaná zástava i léno se osvobozuje. V 15. a 16. století hlad šlechty po půdě obzvláště vzrůstá. Renty, které měla od svých sedláků, se zatím znehodnotily. Šlechta nemůže býti z nich více živa. Vrací se zase k půdě. Začíná na ní pracovat. Za dřívějšího rentového hospodářství měl šlechtic panství nad půdou, která byla v užívání selenském. Nyní má vrchnostenské panství na statku, kterého sama užívá. Ale nejen vzdělávání půdy, i jiný způsob zemědělského podnikání zabírá činnost šlechty. Pěstuje se dobytkářství a rybníkářství, zakládají se pivovary a dělají hory. Se získanými produkty se vede čilý obchod.

Obě třídy pánů a vladyků nebyly původně uzavřeny. Zbohatlý vladyka stával se pánem, schudlý pán vladykou. Také mnohý zbohatlý měšťan dostal se mezi vladyky. V druhé polovici 14. stol. se oba stavy vůči sobě uzavírají a v 15. stol. jsou úplně od sebe odděleny. Když vnikla do zemí českých rytířská kultura západní, přišli s ní i panoši. Je to zbrojný poddaný lid na dvoře královském nebo panském, kde povolání otcovo přechází často i na syna a přibližuje panoše vladykovi.

Členem panského nebo vladyckého stavu mohl se státi někdo zrozením. Již Karel IV. po cizím vzoru povyšuje však do stavu panského a vladyckého se souhlasem stavů. Později má král toto právo jen pro stav vladycký. Posléze má jen právo udělovati erb a tím propůjčiti stav panošů. Jen pánové a vladykové sami mohou vzítí mezi sebe osobu, která má deskový statek.

Česká šlechta, páni a vladykové, měla svá zvláštní privilegia. Byla od daní osvobozena, měla své forum před zemským

soudem, byla na něm soudcem. Měla své zboží zapsané v zemských deskách a mohla deskovým zápisem zbožím sama volně nakládati. Některé právo bylo vyhrazeno jen pánům. Tak některé zemské úřady, jiné jen vladykům. Na pány šel zvláštní púhon a jejich svědomí (= list s jejich výpovědí) platilo jako soudní svědectví.

V Lužici a slezských knížectvích je po většině drobné rytířstvo, jen málo rodů panských. Někteří páni domohli se tu té samostatnosti, že obvod jejich byl z provinciální organizace vyloučen a ke koruně jako léno připojen.

V době pobělohorské zavedeny nové tituly knížat a pánů, které od doby Marie Terezie byly udělovány také z královské moci české. Ale zpravidla uděluje se šlechtictví pro všechny země habsburské. Uděluje je král úplně volně a svobodně. Vedle rytířství zavedeno také jen pouhé šlechtictví, udělované vyšším úředníkům a důstojníkům. Knížaty byli také arcibiskup pražský a olomoucký.

V 18. století dávaly dvorské dekrety šlechtě rozmanité přednosti. Jejich domy a zámky byly prosty vojenské ubytovací povinnosti a jejich děti osvobozeny od vojenské služby. Šlechtici mohli tovaryše do své služby bráti a jakékoliv řemeslo pro svou potřebu provozovati. Úřad musil šlechtice oslovovati titulem »pán« a šlechticnu titulem »paní«. Jiné osoby před úřady stály, šlechticům muselo se dáti sedadlo.

Při převratu nebyl v národním shromáždění ani jediný šlechtic. Toto národní shromáždění ihned zákonem ze dne 10. prosince 1919 č. 61 Sb. z. a n. všechno šlechtictví zrušilo. Zákonem ze dne 10. dubna 1920 č. 243 Sb. z. a n. trestá se pro přestupek, kdo zrušeného šlechtictví užívá neb v tisku někomu zrušený šlechtický titul dává.

3. *Polská šlechta.* Ze svobodných lidí nejdříve vyvýšila se družina. Bylo to osobní vojsko knížete, jenž osazoval je na svých hradech, opatroval vším potřebným, a když vstupovali v manželství, i ženy jim kupoval. Družina vyskytovala se jen za Mieška a Boleslava Chrabrého. Pak zanikla. Panovník získával vojsko jiným způsobem. Dával půdu na právo rytířské (iure militari). Kdo půdu takto dostal, byl zavázán vladaři jako vojín na svůj vlastní náklad. Rytířské právo statkové bylo zpočátku asi jen doživotní, ale pak spadalo na mužské potomky a další mužské příbuzné. Více potomků si rytířskou zemi mezi

sebou dělilo. Povstávaly nové rytířské rody, které si vedly po způsobu rodů starých. Rody měly svá jména a své znaky na štítech a pečetích. Rody dostávaly immunity, osvobození od práva knížecího, od zásahu a soudnictví knížecího, někdy i vlastní soudnictví pro těžší trestné činy. Dostávaly také lokační výsady, aby mohly svou zemi německými, později i valašskými osadníky osadit. Patrně z uherského vlivu zabezpečil král v 15. století usedlé šlechtě nedotknutelnost, pokud na šlechtice rozsudek nevyšel neb pokud nebyl dopaden při samém činu. (Neminem captivabimus nisi iure victum.) Šlechta byla prosta cla ze soli, předmětů přivážených pro svůj užitek a z výtěžku svého hospodářství. Některé rody, slabé počtem i majetkem, nedovedly udržeti práv rytířských. Neměly ani jmén ani znaků. Staly se pološlechtou (*media nobilitas*), která měla jen polovinu odkladu šlechtického. Zvaly se vladykové neb *sciencialkowie* (od *squiro*, *scartabellus*). V 15. století vymizeli.

Od šlechtice se žádá čistota rodu. Šlechtic musí pocházeti z dobrých šlechtických rodičů. Šlechtického rodu musí býti jeho otec, matka a otcovská bába. Časem se stalo, že některý šlechtic schudl. Činí se proto rozdíl mezi šlechtou osedlou (*possessionati*) a šlechtou neosedlou (*impossessionati*). K majetným počítá se i šlechta zahradová, která sama na své půdě hospodáří. Osedlý nebyl povinnen k vojenské službě. Více osedlých nedílných vypravovalo jednoho ze sebe do pole. Šlechta neosedlá neměla privilegií šlechty osedlé. Také neměla soud královský, postrádala immunity (*neminem captivabimus*) atd. Jinak ale platila zásadně rovnost šlechty (*Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie*). Zpočátku neměla šlechta velkých statků, jednu nebo několik vsí, ale po lubelské unii, když připadly široké země Ruska, povstávala šlechtická latifundia. Tato jevila též veliký vliv na věci státní. Menší šlechta stávala se na ní závislou. Zájmy této velké šlechty rozhodovaly, ne prospěch státu. Šlechta žije zpočátku jen z činží poddaného obyvatelstva, ale později zabývá se také hospodářstvím na svém vlastním velkostatku. Vzdělává jej pomocí robot poddaných sedláků. Stalo se to zejména tehdy, když se počalo obilí z Polska za hranice vyvážeti.

Vedle zrození mohl se státi někdo šlechticem adopcí a nobilitací. Adopcí přijímal se někdo do šlechtického rodu, když k tomu rod přivolil. Nobilitací povyšoval král již v 14. století každého šlechtice a přijímal jej do svého rodu. Indigenát

byl druh nobilitace. Král jím uznával šlechtictví cizí. V 17. století však musí již nobilitaci i indigenát schvalovati sněm. Později však se ještě stanovilo, že nobilitovaní nabývají jen šlechtictví polovičního. Na sklonku Polsky však to bylo ještě více omezeno. Jednotliví členové rodu zvali se později podle vsí, které drželi, takže i rodní bratři měli různá jména a příslušníci jednoho rodu mnoho jmen různých. Toliko znak jich všech značil ještě společný rod. Rozlišení mezi šlechtou stalo se však přece tituly hraběte, markrabí a knížete. Byly buď litevské nebo německé. Některé rodiny polské dostaly je od papeže, císaře a jiných panovníků. Také král udílel tituly hrabat a baronů, ale jen cizím rodinám, nikdy ne rodinám polským. Šlechtic, který bydlel v městě, ztrácel šlechtictví, ale na sklonku Polsky bylo to zrušeno. V pozdějším čase Polsko má také vysokou lenní šlechtu, lenní knížata. Takovým lenním šlechticem byl řád německých rytířů, když mírem toruňským (1466) vstoupil pro svou zemi v lenní odvislost Polska. Ale řád se vymykal ze svých lenních povinností. Když se stala tzv. sekularisace Prus (1525), převedl řádový velmistr Albrecht řádovou zemi v polské léno. Měl pak nad ní titul »dux in Prussia«, kdežto král polský jako jeho lenní pán vedl titul »dux Prussiae«. Pruský vévoda zasedal v sněmích polských, ale volba krále polského se mu upírala. Bez svolení polského krále nesměl své území dělit, zcizovati a zastavovati. Apelace od soudu pruského vévody šla k polskému králi. V 16. století byla ještě také polská a zároveň litevská knížecí léna v Kurlandsku a Semigalii.

4. *Maďarská šlechta.* Maďarští šlechtici jsou šlechta pozemková. Jsou šlechtou svým svobodným statkem. Je jí dvojí druh, a sice jsou to předně všichni svobodní, náležející k maďarským kmenům (*nem* — rod, *nemes* — šlechtic), které stát maďarský založily a jimž před tím při maďarském osídlení statky byly přikázány. Dále jsou to ti, kdo od krále statek dostali za služby, které státu konali. Držba těchto šlechtických statků nezavazovala ani potomky starých rodů ani donationalisty k nějakým povinnostem. Obojí druh šlechty měl jen povinnosti lenní, povinnost věrnosti, povinnost brannou, povinnost býti přítomen soudu, povinnost krále hostiti a mu připřež poskytnouti. Rozdíl mezi obojí šlechtou, který časem se vyvinul, záležel v právu dědicím. Rodové statky náležely rodu, až vymřel. Statky z královských

donací spadaly na krále, nebylo-li synů a bratrů. K této pozemkové šlechtě řadí se jako rovnocenná šlechta úřednická, hodnostáři duchovní, preláti a dále nejvyšší úředníci královští. Než statky rodové ztrácejí časem na významu. Rozdrobují se jednak rozrodem, jednak odumíráním, jednak i zábery králem pro velezradu. Nová mocná aristokracie, která má mohutná panství z královských donací, začíná se vyvyšovati nad málo majetné šlechtice. Tato aristokracie dostává pro svá panství immunity se soudními privilegii nad vším obyvatelstvem. Tato šlechta dostává i královské úřady dědičné a tyto, na př. županství, přivádějí jí dříve královské poddané v její vrchnostenské poddanství. Tato šlechta má i právo stavěti hrady a posádkami je osazovati. Tím má ovšem také povinnost, již také jako případná držitelka županství, aby do královského vojska zvláštní vojsko ze svého obvodu vysílala (*banderium officiosum*). Mnohá práva dříve královská dostávají se tím do rukou šlechty. Šlechtici s menšími statky jsou nuceni, aby se vzdali v moc šlechty pozemkové. Království proti této mocné aristokracii vystupuje. Připoutává ji k státu, ale váže ji také majetkově na její rod. Král Ludvík Veliký vydává asi r. 1351 t. zv. *avicitní zákon*, kterým statky šlechtické spadaly na mužské linie rodu, a nebylo-li jich na svatou korunu. Maďarskými spisovateli se k tomu podotýká, že svatá koruna stala se vlastníkem všech šlechtických statků, kořenem všeho šlechtického majetku a šlechtic jen jeho feudálním držitelem. Pominul rozdíl mezi šlechtou podle dávných rodů a šlechtou z královských donací. Byla jen jedna šlechta, která měla svobodný statek svaté koruny. Nebylo ani šlechty vysoké ani šlechty nižší, všichni šlechtici s majetkem byli členy svaté koruny. Než též vývoj, jaký byl dříve, nicméně projevil se i nyní. Šlechtic s velkým majetkem, s právem soudním, se svým banderiálním vojskem byl vznešenějším členem svaté koruny než šlechtic se statkem malým. Tito přednější šlechtici byli členy královské rady, byli držiteli královských úřadů (*veri barones regni*), hodnostáři duchovní (*praeláti*, biskupové a arcibiskupové), byli šlechtou vysokou, *magnáty*. Některým magnátům uděluje se titul barona, hraběte, knížete, vévody, ale rozdíl mezi nimi není. Mezi magnáty nejpřednější postavení měli ti, kdo do války s vlastními banderiami táhli (*domini* neb *barones banderiatii*).

Tímto vývojem se stalo, že každý, kdo nebyl magnátem, náležel k šlechtě nižší. V této šlechtě byly mnohé odstíny. Někteří šlechtici měli své poddané sedláky, kteří jejich statky vzdělávali. Jiní vzdělávali svůj jediný statek sami (*curialistae*). Někteří schudli a vstupovali do vojenské služby panstva (*familiars*), dostávající od něho pozemky (*praediales*). Někteří byli teprve do šlechtického stavu povýšeni a obdrželi zvláštní šlechtické erby, »*arma*« (*armales nobiles*). Rozdělení na magnáty a nižší šlechtu bylo r. 1608 i zákonem vytčeno, když sněm rozdělen byl na dvě tabule, tabuli magnátů a tabuli nižší, kam vysílala své zástupce šlechta nižší. Šlechta měla mnohá práva. Šlechtic měl osobní nedotknutelnost, pokud naň rozsudek nevyšel neb pokud při samém činu nebyl dopaden. Šlechtic nepodléhal jinému soudu než královskému, byl prost všech povinností poddanských, jen šlechticům byly vyhrazeny šlechtické statky a úřady. Přes 400 let až do r. 1687 měli šlechtici právo odporu proti králi, který předpisy uherské zlaté bully z roku 1222 porušil.

§ 28. Obyvatelstvo selské.

V římské říši německé vyskytují se zpočátku i svobodní sedláci s větším nebo menším majetkem. Z nich berou se ve Vestfálsku kmeti do vestfálských soudů. Jen svobodní sedláci bývají označováni slovem »*bargildi*« (*bar* — svobodný, *gild* — *gelt*). Platili ode dávna, již za doby hrabské hraběti jako veřejnou naturální dávku obročnou (*ius forense*, *Marchfutter*) pro jeho koně. Obročná ztratilo však časem svou veřejnoprávní povahu, stalo se dávkou pozemkovou, která z hraběte činila pozemkového pána dříve svobodných sedláků. Někteří svobodní usídlili se na cizí půdě (*Landsassen*) a přijali od vrchnosti statek do svobodného neb nesvobodného nájmu. Nesvobodným nájmem připoutávali se k půdě (*glebae adscripti*) a stali se věcně nesvobodnými. Někteří svobodní vzdali se i se svým statkem v ochranu vrchnosti a zavázali se jí k platům jako jiní lidé věcně odvislí. Pak byla zde třída nesvobodných otroků, kteří patřili vrchnosti svým tělem (*proprii de corpore*, *Leibeigene*).

Věcně nesvobodní nemohou od půdy býti odděleni a bez svolení pána také ji opustiti. Drží svěřený statek dědičně, *zeizují*

jej se svolením, pak i bez svolení pánova. Pán dělí se s jejich dědici o movitou pozůstalost, později vybírá z pozůstalosti naturální (Besthaupt, z dobytka), pak peněžní dávku. Vedle platů ze statku žádají se od nich také roboty.

Tělesně nesvobodní zcizují se pánem jako věc, zpravidla s panským statkem jako jeho příslušenství. Nejsou povinni k platu, poněvadž statku nemají, ale jejich práce patří pánovi. Počet jich se menší, když osazují se na statcích nebo když vstupují ve stav ministeriálů ve dvorské panské službě nebo když se propouštějí na svobodu.

Počet svobodných sedláků, kteří snad odedávna zbyli nebo kteří jako šlechtici schudli, je v Čechách mizivě malý. Štítný zná jen pány, vladyky, poddanskou čeleď, lid selský, řemeslníky a kupce. Majestas Carolina mluví o »svobodné dědině« poddaného (LXXIV). Hlavní ráz selského obyvatelstva českého jsou poddaní a nesvobodní lidé. Byli jimi v pramenech se vyskytující dědicové, někomu ať králi nebo církvi patřící. Zváni asi proto dědici, že mezi nesvobodnými měli nejlepší postavení, ježto se jejich právní osobnost i ve vlastnictví uznávala. Jiný druh selského obyvatelstva byli servi glebae, nesvobodní jak tělem, tak i statkem, příslušenství statku, se kterým byli zcizováni a ze statku volně odstraňováni. Jen u dušníků, církvi za duši darovaných, již také v darovacích listinách jakési právo k trvalému pobytu bylo zajišťováno. Nejlepší postavení mají hosté (hospites, adscriptitii), kteří, osobně svobodní, přijali statek pánův a tím se stali vázanými věčně. O právu těchto osob rozhodovala v první řadě úmluva, když statek byl přejímán. Kdo měli za svého pána sami sedláka (podsedkové), sedíce na půdě, již sedlák od vrchnosti přijal, měli přirozeně právo nejslabší a rozhodně časové.

V Polsku byla půda vrchnostenská osazena lidem svobodným a nesvobodným.

Nesvobodní drželi půdu do vůle svého pána. Odváděli mu platy a konali služby. Z půdy opatřovali své potřeby. Co přebývalo, náleželo pánovi. Fakticky, nikdoliv právně, přecházela půda nesvobodných na dědice. Zvaly se proto jejich statky dědičnými a oni sami dědici. Postavení jejich se zlepšovalo. Stávali se právně způsobilí a nabývali i movitosti. Podléhali moci pánů, která změnila se časem v patrimoniální soudnictví. Když odešli od svého pána, získávali fakticky svobody. Svobodní,

k nimž náleželi zejména i hosté od jinud příšlí (hospites), měli s pánem úmluvy o půdě. Úmluvy stanovily, jaká břemena mají platiti. Co nad ně vyzískali, jim náleželo. Ve 12. a 13. století i poměry zemědělců nesvobodných podle nich se upravují, takže tak jako svobodní pozemky drží (more liberorum, more hospitum). Ale postavení svobodných se časem zhoršilo, upadli pod moc pánovu, zejména když imunita, jejich pánu udělená, je podrobuje stejně s nevolnými soudnictví pána půdy. Lišili se však od nesvobodných přece tím, že svobodní mohli statek opustiti, když svým závazkům, zejména v příčině obdělání půdy, vyhověli. Takto vzniká nový stav lidí stejně sociální třídy, sedláků nesvobodných.

Když v Uhrách komitáty dostaly se do rukou vrchnosti, svobodní královští udvorníci staly se jejími poddanými. Svobodní na vrchnostenské půdě žijící, vyrovnali se nesvobodným a stávali se vrchnostenskými poddanými. Toto splynutí stalo se velice snadno. Zemědělská půda patřila vrchnosti. Když jim ji vrchnost svěřila, vstoupili k ní všichni v povinnost, aby svěřenou půdu vzdělávali a vrchnostenskému pánu dávky za ní odváděli aneb roboty konali. Tato pracovní odvislost mění se brzy v odvislost poddanskou.

Poddaný nemůže statek zcizovati. Může jej ale, jak snesení stavů z r. 1298 stanovilo, kdykoliv opustiti, pokud svým povinnostem vyhověl. Když v 15. a 16. století poměry poddanské se zhoršily, bylo volné stěhování vázáno na svolení pánovo. Ale již v druhé polovině 16. století sedláci jsou zase svobodní, ač zdoluhavé obřadnosti při tom poddaného na statku držeti hleděly a různými povinnostmi, jako zanechání dvora v dobrém stavu a p., odchod jeho stěžovaly. Statek poddanský zůstal při pozůstalosti v rodině. Neměl-li držitel mužského dědice, mohl o něm testovati, dala-li k tomu přivolení vrchnost. Werböcsi, který ve spise Tripartitum v 16. století líčí právo maďarské, praví o sedlákově, že nemá žádného práva na statku svého pána, jen mzdu za svou práci. Podle velikosti majetku činil se rozdíl mezi poplužníky, domkáři a podsedy, kteří u poplužníků neb domkářů bydleli.

Všichni držitelé panské půdy v střední Evropě jsou pod panstvím pozemkového pána (Grundherrschaft). Pán této půdy neužívá, jen bere z ní rentu. Je to doba vrchnostenského hospodářství rentového. Renta je značná. Vrchnost si staví velkolepé hrady. Žije po panském a rytířském způsobu. Věnuje

se dvorským radovánkám, honbám a turnajům. Velkou ctí jsou jí boje a křížácké výpravy. Zemědělské povolání není podle jejího stavu. Roztroušená držba panská je rozdělena do zvláštních villikací. Jsou to obvody panských dvorů. Zpravidla stojí nad nimi správce (villicus). Sbírá naturální dávky a pracemi držitelů statku a čeledi vzdělává malou hospodářskou půdu při panském dvoře. Poněvadž statky málo vynášejí, dává je vrchnost svému správci do pachtu.

Velký hospodářský převrat způsobila kolonisace. Od Baltu až k Sedmíhradům šel německý »Drang nach Osten«. Napřed šel německý mnich, pak německý rytíř a posléze se svým těžkým pluhem německý sedlák. Primitivní slovanské hospodaření ustupovalo racionelnímu hospodaření německému. Sedlák usazoval se na půdě zeměpanské, šlechtické a církevní. Byl samostatným zemědělcem a vrchnost měla tu jako dříve jen pozemkové panství nad půdou, kterou jiný vzdělává (Grundherrschaft).

Největším kolonisátorem byl řád německých rytířů v Prusku. Byl současně zeměpánem i pozemkovým pánem nad veškerou půdou. Drželi ji v největším počtu sedláci, pak rytíři, biskupové a kapitoly. Rytíři jako majitelé statku byli řádu povinni jezdeckou službou, ale byli hned zpočátku více hospodáři než rytíři. Jejich domy byly jen o něco větší než statky selské a jako tyto jen doškami kryté. Bylo zde s dostatek pracovní síly. Byli tu podmanění Prusové, spíše skoro jako otroci, byla zde čeled', spjatá pevným čeledním řádem, a byli zde zahradníci, kteří vlastní půdy užívati nemohli. Ale byli zde i přespočetní sedláci bez půdy, kteří pracovali jako zemědělní dělníci. Zemědělství bylo výnosné. Již od 13. století vyváželo se odtud obilí přes moře do Flander a Anglie. Největším vývozcem byl sám řád. Naučil se obchodu již v Palestině. Vybíral naturální dávky od svých sedláků a ze statků, kde těžil sám. Mimo to stanovil sedlákům pevnou cenu, za kterou všechno obilí od nich kupoval. Po bitvě u Tannenberku přišel řád do peněžní tísně. Válka země zpusťovala. Mnoho lidí bylo pobito, mnoho do Polska do zajetí odvečeno a mnoho jich do měst odešlo. Mnohá vesnice ležela ladem. Řád neměl již velkých příjmů. Hledal nové. Byl to vývoz dříví. K jeho kácení a dopravě je tu laciná síla, roboty sedláků, které se množí. Sedlák váže se na statek, omezuje se v jeho dispozici, a stává se obecným přesvědčením, že tu je pouze proto, aby pracoval pro své pány, a jeho děti, aby jako čeled' jim sloužily.

Sedlák je věčně i osobně vázán k vrchnosti. Je pouhým dělníkem vrchnosti, jeho odměnou za práci držba jeho statku. Vrchnost je sedlákovou vrchností soudní. Je k ní připoután jako nevolník do pevného poddanství. V této době začíná také stát dávatí své statky šlechtě. A tu z přirozených základů, z trvalé práce zemědělské vyrůstá snaha po zemědělské velkovýrobě, která na celém kolonizačním východě slovanském vede k velikostatku, kde pán sám hospodaří. Je to nová forma hospodářství, vrchnostenská panství na statku (Gutsherrschaft), v Polsku hospodářství dvorcové (gospodarstwo folwarczne). Šlechtic stává se zemědělcem, poněvadž doba rytířského vojska již přešla. Místo něho nastupuje vojsko žoldnéřské. K velkovýrobě zemědělské je povždy potřebí organisace práce. Z vylíčeného postupu je jí s dostatek. Nová pracovní síla dostane se zadarmo. Zmnožují se roboty sedláků, kteří drží vrchnostenské statky. Ale stav jejich klesá, poněvadž vrchnost jejich dvory vykupuje anebo z nich sedláky zahání. Třicetiletá válka postavení sedláků ještě více zhoršuje. Mnohé dvory jsou pustý. Vrchnost zabírá je do své správy, a zbylí sedláci musí na nich robotovati. Kromě toho mnohé selské dvory, odňaté sedlákům, dávají se v držbu sedláků jen do vůle pánů neb jen na doživotí. Držba selská stává se milostí panskou. V bývalém Rakousku vyskytovaly se obě hospodářské formy. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku, v Dolních Rakousích, Krajině, Haliči a Bukovině rozmohlo se vrchnostenská panství na statku, v Solnohradsku a Tyrolsku panství nad zemí a obě formy v Rakousích pod Enží, Štýrsku a Korutanech.

V 18. století přišly ideje přirozeného práva s rovností lidí. Přišly fysiokratické nauky o blahobytu státu a občanstva. Přichází se i s ideou osvobození sedláků. Chce se jim pomoci osobně, hospodářsky a politicky. Osobně má býti zrušena veškerá jejich nevolnost, hospodářsky mají býti zbaveni všech břemen. Mají se státi vlastníky a ve svém blahobytu i dobrými poplatníky. Politicky mají býti zbaveni vši moci vrchnostenské a státi se všem rovnými občany. Stát sám zmocňuje se těchto idejí demokratických, aby posílil monarchii. Chce míti ze sedláka vojáka a zbaviti stavy jejich moci, když jim jej jako poddaného vyrve. Když zeměpán z těchto různých příčin sedláky osvoboditi chtěl, narazil na odpor stavů. Prováděl to aspoň při svých sedlácích vlastních. Někde, jako v zemích habsburských (1781), zrušilo se aspoň nevolnictví, záležející

v záповědi stěhování, čelední povinnosti celé rodiny a vrchnostenském svolení k sňatku. Sedláci se osvobodili také tam, kde Francouzi ve válkách napoleonských zemi obsadili. Ale po jejich odchodu reakce svobodu zrušila. Teprve francouzská červencová revoluce (1830) přivedla kolem let 1833 vyvazení sedláků. V zemích s vrchnostenským velkozemědělstvím bylo to dosti obtížné. Šlo zde o samý jeho základ, o laciný pracovní řád robotnických sedláků. Navrhovalo se tu, aby se vrchnost se sedláky o půdu rozdělila, nechajíc jim její dvě třetiny anebo aspoň jednu polovici. Ale bouřlivý rok 1848 vyvadal sedláky peněžitou náhradou za pomoci bank rentových. Stali se svobodnými vlastníky své půdy.

§ 29. Obyvatelstvo městské.

Povstalo-li město na místě, kde se trhy konaly, stalo se tak prostřednictvím trhové obce. Trhový pán, který na trh dostal privilej, měl i nad obcí jistou pravomoc. Trhová osada je nyní městem a její vrchností dříve pán trhový, nyní pán městský. Od krále má trhový ban a je-li tu hrad, i hradní ban a třeba ještě neměl vyšší pravomoci, má tu aspoň pravomoc místní. Jednotného obyvatelstva ještě není. Města mohla povstati u panského dvora. Mohlo zde býti také obyvatelstvo, podléhající pravomoci imunitní, služební nebo selské. Když města povstala, dal venkov přebytek svých sil pro městské řemeslo. Na venkově zpracovával sedlák všechny potřebné věci pro sebe. Dodával své výrobky i svému vrchnostenskému pánovi. Potřeba pánova naučila sedláky i jiným druhům řemesla. Při přirozených poměrech některých krajů vyvíjela se zvláštní selská řemesla. Tuto specialisovanou a vyspělou práci venkovskou přitáhlo do svých zdí i nově povstale město. Nechal-li pán svého nevolníka po rok a den ve městě, stal se svobodným. (Die Stadtluft macht frei.) Ale město ještě jinak sytilo se z venkova. Mělo svůj venkov kolem města. Mělo své pozemky. Sklízni z nich pečovalo se o obživu města. Nebylo potřeba čekat, až venkované obilí do města přivezou. Ve městských domech byl chlév pro krávy a vepřový dobytek a kurník pro drůbež. Městský pastýř pásal pak městský dobytek na městské pastvině.

Řemeslníci organizovali se v cechách. Jen ten, kdo byl v cechu, mohl provozovati řemeslo. Přístup do cechu nebyl však

snadný. Žádalo se, aby každý cechovník provozoval své řemeslo loyálně vedle cechovníka druhého. Řemeslo mělo mu dáti obživu. Nesměl ji odnítí druhým, nesměl strhnouti výrobu sám na sebe. Cechovní organizace sblížovala výrobce se spotřebitelem, odstraňovala meziobchod, který výrobky zdražoval. Výrobek mohl prodávati jen ten, kdo jej vyrobil. Řemesla zlaté dno se chránilo. Výrobce byl v městě v převaze proti kupcům. Tito prodávali zboží, které se v městě nevyrábělo a proto do města muselo býti dováženo. Z počátku byli to cizinci (mercatores diversarum gentium). Navazoval se styk s Anglií, Holandskem, Flandry a severskými státy. Do Mohuče přicházeli i kupci italští (mercatores ytalici). Do Lubeku Rusové, švédové, Normani. Mnozí z nich se v městě usadili a dojížděli pro zboží do ciziny. Poněvadž cesty byly ve špatném stavu, musilo se zabývati dovozem mnoho kupců. Pro tuto dělbu práce byli to tedy maloobchodníci. Ze severu dovážely se kožišiny, z jihu koření. Němci prosluli v kovovém průmyslu, v Tyrolsku zbraněmi. Textilie musily se však dovážeti. Oblek Němců byl nuzný a neúpravný. Neměli smyslu pro vzácné kroje cizinců. Hlavním předmětem obchodu bylo sukno. Dovážené sukno platilo jako peníze. Suknem platil své dluhy i císař Zikmund. Zásoby sukna tvořily bohatství kupců. Obchod se suknem stal se výhradou bohatých a založil tak městský patriciát. Patriciát vyvyšoval se nad jiné obyvatele, zejména řemeslníky.

Nad městem stál, jak již uvedeno, městský pán. Vykonával v městě všechna výsostná práva. Měl k tomu své úředníky, pro soudnictví městského soudce, rychtáře. Měšťanstvo netvořilo proti němu ještě organizované jednoty, přes to však obstarávalo již některé úkoly městské samosprávy a to přivádělo je zejména do organizace shromážděné obce nebo městské soudní lavice. To mu však nestačilo. Od XI. stol. rozmáhala se v něm snaha, aby si městské poměry samo určovalo. Organizovalo se v gildách, přísežných to jednotách pro vzájemnou pomoc, a ty vedly s městským pánem boj o samostatnost. Po způsobu italských, francouzských a flanderských měst seskupovaly se obce v komuny a stávaly v čelo již svou městskou radu s purkmistry (consilium, magistri civium seu rectores). Dálo se to někde proti vůli vrchnosti a krále, ale posléze stalo se tak všude. Někde se i navázalo na místní organizaci, na př. trhové výbory, kmetská kolegia. Moc městského pána se odstranila dohodou nebo i proti jeho

vůli. Městská rada stala se jediným držitelem vší moci v městě. Dostala se do rukou městského patriciátu. Kooptací doplňovala se jen z něho. Než živnostníci v cechách chtěli bráti podíl na městských záležitostech. S patricií vedou boj o tento podíl a boj tento ve XIV. a XV. století skončil vesměs vítězstvím cechů. Volba do rady zakládala se odtud jen na cechách nebo se jim v ní jistý počet míst vyhradil nebo se aktivní i passivní právo do rady i na cechy rozšířilo. Organisovaná práce projevila se tu jako činitel politické a sociální moci vedle práva rodu a majetku.

Město tvořilo hospodářsky i politicky malý stát pro sebe. Městská rada stála nad ním jako vladař. Konala soudní pravomoc, kterou rozšířila i na pravomoc vyšší, dávala mu zákony a cechům cechovní pořádky. Pro obchod vydávala předpisy o tržních cenách, měrách a vahách a o právu skladném (Stappelrecht, Niederlage). Ukládala cizím kupcům, aby procházejíce městem vyložili své zboží k prodeji. Pro blahobyt obyvatelstva vykonávala uliční, stavební a zdravotní policii. Zakazovala přepych a pečovala o mravnost. Také na městské chudé se nezapomínalo a na nadační nemocnice dohlíželo. Pro vzdělání obyvatelstva zakládaly se nižší školy. Úkoly tyto vyžadovaly mnohého nákladu. Hlavním důchodem města byly zprvu platy z městských pozemků (Grundzins), purkrechtní práva z krámů a kotců. Tuto povahu měl i poplatek tržní. Poněvadž příjmy tyto nestačily, zaváděly se daně, nejprve příležitostné, pak pravidelné. Zdaňovaly se zprvu nemovitosti, pak i jmění ostatní. Daní z nápojů a potravin byl Ungelt, zvaný také akcíz. Cla vybírala se na mostech, cestách a v branách. Své jmění a své svobody chránila si města vojensky sama. Členové cechů byli vojensky organisováni. Konali službu pěší, členové patricijských rodů službu jízdnou. Bohatství umožnilo městům, že vydržovala si také najaté žoldněře. K výkonu městské správy byli mnozí úředníci, ke konci středověku také cechy práva znalé.

Města chtěla býti státem ve státě. Městská svoboda záležela posléze v tom, že neposlouchala se žádná vyšší autorita. Ale jednotlivá města neměla sama dosti sil, a spojilo-li se více měst v jednotu. spolky tyto vždycky ztroskotaly. Toliko hansa, spolek více než 70 měst byla vládcem a suverénem moře. Na dolním Rýně a v cizině mohla vzkvétati, poněvadž se zabývala jen záležitostmi obchodními. Veškerý obchod na Severním a Baltském moři byl v jejích rukou. Pokud byla kol do kola anarchie, mohla

i města samostatně se rozvíjeti. Jakmile však kolem města vyrůstala silně organisovaná teritorální moc, nemohla města v jejím státním obvodu jako samostatná potrvati. Když objevení Ameriky svedlo obchod na jiné cesty, když Turci dobytím Cařihradu zničili obchod s východem, skončil se i hospodářský rozkvět německých měst. Od té chvíle města klesala. Bohatství jejich leželo v obchodě, který nyní zanikl. Výnos řemesla nemohl jej nahraditi.

Moc zeměpanská v teritoriích nedopustila, aby města došla nějaké zvláštní samostatnosti. V Prusku zůstala sice až do 30leté války samostatná, ale hospodářský stav jejich byl žalostný. Odtud rozmáhá se již toliko moc zeměpanská. Prvním krokem k tomu byly vojenské posádky, které se do měst dávaly. Vedle městské rady byla tu pak ještě vláda vojenská. Když města neplatila daně, uvalovala se na ně vojenská exekuce. Mnohá městská dávka, jako akcíz, plyne nyní do státní pokladny. Co dříve opatrovala si města sama, dalo se nyní ze zeměpanského rozkazu. Vydaly se zeměpanské předpisy o policii požární, stavební a regulovalo se přistupování k cechům. Již v 18. století přihlašovalo se heslo »libertas commerciorum et negotiorum«. Když byl vydán i zvláštní městský řád (1808), zaniklo i veškeré městské soudnictví.

V zemích rakouských vedle měst zeměpanských byla i města biskupská. Mnohá města přešla do rukou soukromých. Zvláštní autonomii měla města italská. Podle vzoru německého povstávala kolonisační na ius teutonicum i v Uhrách města. V čele jich byla městská rada. Vyjímala se ze županství jako správní okrsek. Bylo tam zprvu různé obyvatelstvo, ale později splynulo v jednotu. Města dostávají královská privilegia. Králové pečují o rozkvět živností a obchodu. Městský obvod patří králi, jemuž jednotliví měšťané platí platy, později však kolektivně. Města staví se jako právnické osoby vedle šlechty a jsou nezczitelným statkem svaté koruny (bona et peculia Sacrae regni Coronae). Povstává svobodná obec se svobodnými měšťany, požívající immunity. Soudce, který stojí v čele města, jakož i městskou radu volí měšťanstvo. Všichni měšťané jsou si rovni, není zde žádného patriciátu. Ale jsou jen tehdy měšťany, mají-li městské domy. Města mají ius statuendi.

Také města česká a polská nevyšla nikdy z odvis-

losti, ať krále, ať knížat, duchovenstva nebo městského pána, v Polsku také rytíře. Povstala z trhových osad v podhradí a u kostelů i z lokací. I v zemích českých, polských a alpských byly rozmanité druhy městského obyvatelstva. Byli zde bohatí patriciové, kteří zabývali se obchodem. V Praze mnozí z nich získali i zemské zboží kolem Prahy, takže celé pražské okolí patřilo buď městu nebo měšťanům. Pak zde byli řemeslníci, organizovaní v cechách. Jen kdo měl právo měšťanské, byl účasten všech městských privilegií a všech práv městských. Byli to synové měšťanů aneb ti, jimž bylo právo měšťanské uděleno. K tomu se žádalo poctivé zrození, držba městského domu nebo městská ženitba. O měšťanech vedly se zvláštní seznamy. Jen kdo byl do nich zapsán, měl plné městské právo. Bez těchto práv byli ostatní obyvatelé, hosté a židé. Židé tvořily zvláštní čtvrti. Do města přicházeli ze sousedních panství vrchnostenští nevolníci, ale zůstávali stále v nesvobodě. Při vrchnostenských městech měšťané za často měli stejné postavení jako vrchnostenští sedláci.

V příčině městské správy třeba v českých městech činiti rozdíl mezi městy severními a jižními. Na jihu stál v čele města rychtář, také v zemích alpských, na severu fojt. Na jihu jmenuje král nebo zeměpán zvláštní osoby přísežné (iurati). Ve Vídni byli to denominati (Genannte). Z těchto osob vyvinula se městská rada, která má pravomoc jak soudní, tak správní. Na severu a také v polských městech měl pravomoc soudní fojt se sedmi kmety, pravomoc správní městská rada. Na dosazování těchto orgánů měl vliv král nebo zeměpán, buď sám nebo svými úředníky. V čelo města dostal se pak jak v českých, tak polských a alpských zemích purkmistr. Městská rada byla v rukou patriciů nebo zámožných řemeslníků. V Polsku se stalo členství v městské radě i dědičným. Také fojtství držely zámožné rodiny ve svých rukou pro své zisky. Vedle městské rady vyvinula se v zemích rakouských zvláštní rada širší (exteriores, Ausserrat), v Polsku ve velkých městech pro kontrolu rady městské výbor dvaceti nebo čtyřiceti osob (viginti vel quadraginta viri) z kupců a řemeslníků. Tento výbor měl v Polsku později ráz malého sněmu (colloquium) na způsob sněmů šlechtických. Sněmik dělil se na pořádky, radovský, kupecký a řemeslnický nebo na národy a stavy. Jeho snesení zvala se plebiscitem. Král měl v královských městech polských právo zákonodárné. Toto právo rozšířilo

se v 16. století na zásahy všeho možného druhu. Totéž právo konali páni vrchnostenští ve městech vrchnostenkých.

Městskou pravomoc tříštila v Praze postranní práva, která byla z ní vyňata. Mají je řády a kapituly, také universita Karlova. Totéž, ale v míře daleko větší, vyskytovalo se v městech polských, kde městské domy (iuridiky) byly vyňaty z pravomoci městské, poněvadž jejich majitelé na to privilej od krále obdrželi aneb poněvadž se dali v královskou službu (servitoriát). Tím povstala velká desorganizace. Obyvatelé těchto obvodů nepodléhali městským dávkám. Kořistili z práv propinačních a nenáležejíce k žádnému cechu beze vsí cechovní kvalifikace provozovali na nich svá řemesla. Města polská trpěla při svém obchodě také konkurencí šlechty, která požívala celní svobody, kdežto města při svém vývozu clům podléhala.

Postavení českých i polských měst se pohoršilo, když obchod přenesl se na jiné cesty. Po dobytí Asie Turky přestal veškeren polský obchod ke krajům u černého moře. Úpadek polských měst a dále vyvýšenost polské šlechty způsobily také, že se stav městský začal považovati za stav nižší. Šlechticům pod ztrátou šlechtictví se zapovídalo, aby se městskému zaměstnání věnovali. Měšťanům zapovídalo se užívati nákladných šatů, zejména krojů španělských. Polským městům se již nepomohlo, když v 18. století zrušily se všechny iuridiky a servitoriáty.

Odbojem proti Ferdinandu I. došla města česká mnohé újmy. Královské zájmy, zejména královskou odúmrt' počínají v nich hájiti královští rychtáři, kteří na čas i městskou radu dosazují. Pak z toho sice sešlo, ale královští rychtáři zůstali. Po bitvě na Bílé hoře rostou zásahy státní moci. Do měst pražských dosazují se královští hejtmané, do jiných měst, kde jich dříve nebylo, rychtáři královští. Vzrůstající absolutismus rozmáhá se i vůči městské správě. Správa obecního jmění odnímá se městským radům a svěřuje se zeměpanským hospodářským inspektorům (1706). V 18. století utrpěla zejména města česká a moravská mnoho škod pohromami válečnými a upadla do velkých dluhů. Vídeň chtěla jim pomoci, ale její dobrá vůle minula se cíle. Nejvyšším reskriptem (1752) bylo pro všechny dědičné země nařizeno, aby všechnen důchod městský byl prodán nebo pronajat a z výtěžku toho potřeby obecní se platily. Po 10 letech se od toho upustilo. Zřízení byli dva obecní inspektoři, kteří měli dohlížeti na hospodářství obecní. Za Marie Terezie podřízena

královská města politickou a berní správou úřadům krajským. Dohlížejí podle nového policejního pořádku (1759) na policejní a tržní řád městský, majíce k tomu v každém městě dva policejní revisory. Ještě ve větší míře podřízena byla krajským úřadům města rakouská. Do druhé poloviny 18. století přišla mnohá města o své právo hrdelní. Císař Josef II. snažil se již městskou správu zbyrokratisovati. Za městské radní mají se bráti důstojníci ve výslužbě a do městských úřadů a služeb poddůstojníci, poněvadž prý vojini zasluhují větší odměny než civilisté. Poněvadž byly osoby tyto nezpůsobilé k úřadu soudcovskému, měli se magistráty městské občanstvem voliti, ale k volbě připuštěny jen osoby, jimž gubernium a apelační soud vydaly breve eligibilitatis. Dávalo se po provedené zkoušce, při čemž vojínům mnoho se ulehčovalo. Potom se přikročilo podle vzoru vídeňského k regulovaným magistrátům, nejdříve v Praze. Měli býti do nich voleni zkoušení radové, kteří byli z městských prostředků placeni. Od magistrátu však v menších městech upuštěno. Soudil tam syndik, v městech vrchnostenských justiciár.

Z výhody cechovního řemesla staly se časem mnohé jeho nevýhody. Cechovní ochrana zvrhla se v dědický cechovní monopol. Cechovní výsady se využívaly i pro libovolné ceny výrobků. Proti takovým nepřístojnostem čelí již říšské policejní řády. Jako stoupajícím absolutismem bojovalo se proti stavům, bojovalo se i proti cechům. Co dříve cechovní artikule stanovily, o tom rozhoduje nyní státní zákon. Cechovní povýšenost uzavírala řemeslo dětem určitých osob (soudních sluhů, ponocných, hrobníků, metařů, ovčáků atd.). Policejní řád říšský jim řemeslo propouští. Kdo jednou podle místní zvyklosti stal se tovaryšem, je jím v celé říši, ať je místní zvyklost jakákoli. Posléze se i nařizuje, že každá cechovní artikule musí zeměpanskou nebo jinou místní mocí býti schválena. Stát táhne takto všechno zákonodárství ohledně cechů na sebe.

Také v zemích rakouských vycházejí za Karla VI. patenty o řemeslech, jimiž se zřízení nových cechů o udělování cechovních pořádků zeměpánovi vyhrazuje. Pro sjednocení řádů cechovních vydávají se pro české země (1739) generální články cechovní. Za Marie Terezie a císaře Josefa II. množila se svobodná řemesla. Na magistrát a místní úřady přešlo i udělování práva mistrovského. Mimo cechy postaveny byly továrny. Mimo cechy stály dále radikované živnosti, které spojeny byly s nějakou ne-

movitostí, a reálné živnosti, které se jako takové nabyly a pak volně se mohly zcizovati. Mimo cechy byly pak i mnohé živnosti panské.

Francouzská revoluce z roku 1791 zrušila ve Francii veškerou cechovní vázanost. V jednotlivých státech zavedena živnostenská svoboda. V Prusku ediktem o živnostenské dani ze dne 28. října 1810. Rok 1848 přinutil i rakouskou vládu, aby uznala živnostenskou svobodu, ale stalo se to teprve císařským patentem ze dne 20. prosince 1859.

§ 30. Rovnost a svoboda občanská.

Právo všech věků chránilo člověka před přehmaty státní moci. Z této ochrany vyšly již v Římě úřední delikty, základy a tresty na úřední přehmaty vši potomní doby. Mimo to skýtala se jako zvláštní výhoda osobní imunita, osobní mír pro osoby přicházející na trhy nebo university. Z osobního míru byl později mír místní, trhovový nebo městský, pro dny nábožensky význačné mír boží, a posléze pro celou zemi mír zemský a říšský. Týž význam měla i stavovská imunita pro obvody určitých pánů a má i imunita dnešní pro poslance a vyslance. Revoluce francouzská vytvořila z této ochrany garancii ústavní svobody a rovnosti občanské. Daly k tomu podnět i americké ústavy o právech člověka. Angličtí osadníci přinesli s sebou do osad amerických své názory o občanské svobodě. Slavná Magna Charta anglického krále Jana (1215) zaručovala občanům, že nesmějí býti zatýkáni i majetku zbavováni a jen sobě rovnými po právu země souzeni. Více než třiceti potvrzení dostalo se jí anglickými králi až do sklonku středověku. V 17. století v různých zákonech uznána svoboda poddaných (rights and liberties of subjects) různými králi. Když kolonisté angličtí smlouvou upravují si své osadní poměry, prohlašují o sobě, že jsou svobodně zrození poddaní anglického státu a že nepřijmou žádného zákona, který by byl v odporu s jejich anglickými svobodami. Když došlo k americkým ústavám na konci 18. století, postavena byla tato ochrana člověka proti státu na nový mohutný základ. Bylo to právo přirozené. Hlásalo se, že nikdo nikoho, jen člověk sám může sebe sama omezovati. Omezí-li se státním řádem, je to řád, který si dává sám. Veškerá moc pochází z lidu.

Americké ústavy (Pensylvanská z r. 1776, Massachusetská z r. 1780) a francouzská z r. 1791 ve své proklamaci práv člověka a občana (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen) dávají vzor ústavám pro všechny doby pozdější. Lid rodí se svobodným a sobě rovným. Každý má právo, aby vlastnictví nabýval, je držel a si chránil. Vlastnictví je neporušitelné. Nikdo nemůže ho býti zbaven, leda pro nevyhnutelnou potřebu obecnou, dá-li se mu spravedlivá náhrada. Každý může jíti, pobývati a odcházeti, kam a kdy je mu libo. Každý má svobodu slova, písma i tisku i veřejného projevu svého smýšlení, každý svobodu svého náboženského vyznání. Nikdo nesmí býti zatčen a do vězení dán než po rozsudku osob sobě rovných nebo podle zákonů země. Pro všechny občany jsou stejné tresty a stejné daně podle jejich platební způsobilosti. Společnost má právo žádati, aby každý úředník ze správy svého úřadu byl zodpověden.

Tato práva zovou se základními (Grundrechte). I toto jméno pochází z osad amerických, když si jejich osadníci pro ně dali zvláštní zřízení (fundamental orders, general fundamentals).

V amerických a francouzských ústavách prohlášována byla práva člověka a občana. O prvních se věřilo, že jsou to vrozená práva člověka. Taková znal i občanský zákoník rakouský z r. 1811 v § 16 (angeborene Rechte). Také návrh kroměřížské ústavy z popudu Palackého a Riegra mluví o stejných, vrozených a nezczitelných právech lidských.

Ústavy německé, k nimž došlo buď z popudu první francouzské revoluce aneb revoluce červencové, mají zpravidla zvláštní kapitolu o všeobecných právech a povinnostech státních občanů, poddaných nebo státních příslušníků nebo tuzemců. Podle země, kde se ústava vydala, píše se o právech Bavorů, Hessů, Badenů, Wirtembergů a Prusů. Pro státní obvod stanoví se jednotné státní občanství. Stanoví se podmínky jeho nabytí aneb odkazuje se k zákonům zvláštním. Některá práva takto zaručená vztahují se jen na státní občany.

Pro státní občany předpisuje se poddanská holdovací přísaha, kterou musí někde (Coburg-Gotha 1852) složit každý, jakmile dosáhne 18 let. Státním občanům zaručuje se právo vystěhovatelské, záповěď vydání cizině k potrestání anebo přístup k úřadům, bez rozdílu vyznání rovnost před zákonem, žádná přednost stavem nebo zrozením, ač jedna ústava i zvláštní postavení šlechticům zaručuje (Hessen 1820), svoboda společovací a shromažďovací.

Jiná mnohá práva jsou vyhrazena obyvatelům vůbec. Z povahy těchto práv plyne, že nemohou býti omezena jen na státní občany nebo poddané, nýbrž že platí o všech obyvatelích, i cizincích. Některé ústavy docela vytýkají, že cizinci mají ochranu zákona, pokud se pokojně chovají (Sasko-Meiningen, 1929), aneb že pobyt v zemi váže k zachování zákonů, ale odůvodňuje také zákonnou ochranu (Sasko 1831, Brunšvik 1832, Reuss st. l. 1867), aneb že dočasní poddaní, kteří bydlí v domácnosti, mají táž práva jako poddaní zemští (Sasko-Altenburg 1831). Není-li vzájemných smluv nebo vzájemnosti, zaručuje se cizincům, že se ani vlastnimu státu nevydají (Sasko-Altenburg 1831).

Všem obyvatelům se uznává svoboda osoby, vlastnictví, domova, vyznání, svědomí, projevu mínění slovem, písmem, tiskem a obrazem, svoboda náboženských úkonů veřejně a i soukromně aneb pouze soukromně (Waldeck 1852, Oldenburg 1852), jakož i ochrana dopisů, papírů a listovního tajemství. Sem patří také všude vyskytující se předpisy, že nikdo nemůže býti odňat svému zákonnému soudci, v jedné ústavě toliko ve věcech trestních (Baden 1818) a záповěď zvláštních soudních komisí a mimořádných soudů mimo právo stanné a stav válečný. Jen po zákonu mohou býti tresty vyhrožovány a ukládány. Všechny ústavy vyhradily tu zásahu státní buď již ústavními předpisy aneb odkazují na zákony zvláštní (Oldenburg 1852: donucovací pracovny, odstranění trestu smrti mimo právo stanné, válečné a námořské, záповěď mrskáni, odprošení, odvolání, nuceného čestného prohlášení atd.).

Mnohé ústavy mají předpisy, které jsou jen repressí proti poměrům předústavním.

Zapovídá se konfiskace veškerého jmění, leda jen těch věcí, které jsou předmětem nebo prostředkem činu trestného. Zapovídají se při stěhování všechny platy výhostné, pokud nejde o retorsi. Zapovídá se smrt občanská, vydávání moratorií, někdy jen pokud to obecné právo připouští (Reuss, ml. l. 1852), živnostenských a obchodních privilegií a monopolů (leda sněmovním snesením), patenty na vynálezy delší 10 let. Zaručuje se volnost výdělku, pokud cechovní předpisy nestojí v cestě (Sasko-Altenburg 1831), svoboda povolání, vzdělání (i v cizině) a vychování, svoboda vědy a nauky, svoboda tisku a obchod knihami, pokud se jí nezneužije, svoboda uzavřítí manželství (Sasko-Altenburg 1831), rozdílnost náboženství odstraňuje se jako překážka manželství (Koburg-Gotha 1852, Oldenburg 1852). Manželství může se uzavřítí jen formou civilní, nato pak teprve formou církevní (Prusko 1848, 1886). Obyvatelstvu zaručuje se svoboda stížnosti proti přehmatům úředníků u všech stolic a docela i u sborů zákonodárných, žaloba soudní proti opatřením správním, dotýkají-li se práva soukromého (Oldenburg 1852). Stanoví se, že zákony nesmějí působiti nazpět (Sasko-Altenburg 1831). Odstraňují se neb slibuje se odstranění selské vázanosti, a všeliká břemena tohoto druhu prohlašují se za vykupitelná, zrušují se všechny povinnosti čelední a všechna práva odúmrtá. Musí-li se vlastnictví pro veřejné

dobro po zákonu odstoupiti, může se tak státi jen proti odškodnění. Zeměpánu zachovává se právo tresty prominouti a zmírniti, nikoli zrušiti (Baden 1818). Pokud se náboženství používá při úkonech státních, stanoví se pro to náboženství křesťanské (Waldeck 1852). Náboženství nesmí býti záminkou, aby se někdo vymykal své zákonné povinnosti. Po 14 letech může si každý své náboženství vyvoliti. K nějakému náboženskému úkonu nemůže býti nikdo nucen (Oldenburg 1852).

Právům odpovídají i povinnosti. Vojenská povinnost státních občanů má býti rovnostejná. Osvobození od této povinnosti má se co nejvíce omeziti. Zdanění všeho obyvatelstva má býti rovnostejně podle platební povinnosti ukládáno. Osvobození při daních přímých i nepřímých se zrušuje.

Německá ústava z roku 1871 prohlašuje všechny poddané a státní občany jednotlivých spolkových států za tuzemce v celé říši. Mají v ní všude stejné právo. Tím ovšem nemohla se mysliti všechna práva politická, zejména místní práva volební.

Dnešní ústava německá dala pod ochranu ústavy jednak jednotlivce, jednak jeho společenské spoluzití, dále náboženství a náboženské společnosti a posléze žití hospodářské. Nositelem práv jednotlivce je v první řadě »Němec«. Je příslušníkem říšským. Má v každé spolkové zemi stejné právo jako její příslušníci. Každý příslušník země je také říšským příslušníkem. Všichni Němci jsou před zákonem sobě rovni. Než i tu platí totéž, co uvedeno při německých ústavách vůbec. Ochrana některých práv hodí se jen na německé občany, jiná na obyvatele vůbec. Ústavně kladou se tu muži i ženy sobě na roveň, což ovšem má hlavní význam jen pro právo státo-občanské.

Všech obyvatelů týká se ochrana osoby, domova, listovního, poštovního, telegrafního, telefonního a rozhlasového tajemství. V oddíle o společenském žití je pod ochranu ústavy postavena rodina, mateřství a dítě. Němcům je zde zaručeno právo shromažďovací a spolčovací. V oddíle o náboženství a náboženských společnostech je zaručena všem obyvatelům říše svoboda vyznání a svědomí. V oddílu o hospodářském životě je v hranicích zákona zaručena svoboda obchodu, živnosti, smluv a vlastnictví. V říšské ochraně stojí hmotná a duševní práce a výtvar německé vědy, umění a techniky. Dělníkům a zřízcům se zaručuje, aby spolčením s podnikateli upravili si pracovní poměry. Uznává se jejich vzájemná organisace a jejich úmluvy. Pod ochranou ústavy je i právo úřednické.

V rakouských zemích již kabinetní list z 8. dubna 1848 přislíboval svobodné vykonávání náboženství křesťanského

a židovského a odkazoval již k vydaným zákonům o zrušení robot, svobodě osobní i svobodě tisku. Také Pillersdorfova ústava z r. 1848 měla zvláštní předpisy o státoobčanských a politických právech obyvatelů státu, o ochraně osobní svobody, svobody řeči a tisku, listovního tajemství, kterých i cizinci byli účastni, a pak o právu petičním a živnostenském státních občanů a jich rovnosti před zákonem.

Ústava z r. 1849 vytvořila pro všechny národy obecné rakouské říšské občanství. Činila je rovnými v každé koruně zemi a přede všemi zákony a přístupnými ke všem úřadům. Vlastnictví mělo státi pod ochranou zákonů a mohlo býti jen pro obecné dobro proti náhradě po zákonu odňato. O právech těchto byl vydán pak ještě zvláštní patent (4. března 1849, čís. 151 ř. z.). Svoboda osob proti přehmatům orgánů veřejné moci chráněna byla zákonem ze dne 27. října 1862, č. 87 ř. z. Posléze prosincovou ústavou (21. prosince 1867, č. 142 ř. z.) byl vydán zvláštní státní základní zákon o všeobecných právech státních občanů pro království a země na říšské radě zastoupené. Byla tam chráněna práva státních občanů, ale vedle toho i každého jiného v příčině jeho vlastnictví, jeho osoby, jeho domovského práva a listovního tajemství, svobody svědomí a vyznání, projevu mínění slovem, písmem, tiskem a obrazem, svoboda vědy a její nauky a volby povolání. Všechny národní kmeny ve státě jsou rovnoprávny. Všechny mají neporušitelná práva na ochranu a pěstění své řeči a národnosti. Všechny v zemi obvyklé jazyky jsou rovnoprávny ve škole, v úřadě a veřejném životě. Zapovídá se dávka z titulu děleného vlastnictví. Náhrada škody při vyvlastnění se zde ústavou nezaručuje. Dnešní ústava rakouská nechala v platnosti zákon č. 142/1867.

Ústava republiky československé přijala do své hlavy páté »práva a svobody i povinnosti občanské«. Prohlašuje se tu rovnost občanská, zaručuje svoboda osobní, majetková, domovní, svoboda tisku, právo shromažďovací a spolčovací, právo petiční, tajemství listovní, svoboda učení a svědomí, svoboda projevu mínění a ochrana manželství, rodiny a mateřství. Některá práva tato platí jen pro státní občany, tak volba živnosti, právo stěhování se, jiná pro všechny obyvatele.

Ústava polská (1921) stanoví nejprve povinnosti a pak práva státních občanů. Z povinností je to hlavně povinnost vo-

jenská a rovnostejná povinnost berní. Bez rozdílu rodu, národnosti, jazyka, rasy nebo náboženství zaručuje se každému ochrana života, svobody a majetku. Při vzájemnosti náleží táž ochrana i cizozemcům, nejsou-li některá práva vyhrazena jen státním občanům polským. Výpočet práv chráněných je obzvláště obšírný.

Tak chrání se zejména vlastnictví jako nejdůležitější základ společenského ústrojí a právního pořádku, půda jako nejdůležitější činitel existence národa a státu a práce jako hlavní základ bohatství polské republiky. Pod ochranou ústavy je mateřství a dítě. Každému občanu přiznává se pěstění národnosti, řeči a národních zvláštností. Vědecké badání a projevy jeho výsledků jsou svobodny. Všechny školy, i soukromé, stojí však pod dozorem státním. Vyučování ve školách státních a obecních je bezplatné. Nadaným žákům nezámožným dá stát stipendia. Vyučování náboženské je povinné ve všech školách s žáky do 18 let. Řídí je náboženská společnost pod dohledem státním. Kdo je proti právu nebo proti službě poškozen orgánem státním, ať civilním nebo vojenským, má nárok proti státu a škůdci ze společné jejich ruky. Stejně jsou tak odpovědny obce a jiné samosprávné celky. Zaručení práv občanských platí i pro osoby vojenské. Poměr státu k církvi upraví se smlouvou se stolicí papežskou. Smlouvu tuto musí sněm ratifikovati.

V Uhřích byly čas po čase vydávány některé zákony, jimiž se občanská rovnost v některých směrech stanovila. Jednotného ústavního zákona nebylo.

Svobodu osoby a vlastnictví zaručovala již zlatá bulla krále Ondřeje II. z r. 1222. Rok 1848 připojil k tomu svobodu učení, svobodu tisku, svobodu spolčovací a shromažďovací a občanskou berní rovnost, rok 1868, 1924 rovnost národností a rok 1895 svobodu vyznání.

Jak z těchto všech ústav je zřejmo, je výpočet základních práv člověka nebo občana úplně náhodný. Je historickým produktem doby, která to neb ono považovala za postulát ochrany a proto dala to pod záruku ústavní. Základní práva člověka zrodila se v přirozeném právu, které jednotlivce chtělo chrániti proti dřívějšímu absolutismu. Pro dnešní dobu zbývají nám v ústavách jako rozkazy proti přehmatům státních orgánů. Zásahy jejich nemohou dále jíti než pokud jde právní norma. Mají proto ráz pozitivní normy a nikoli, jak se někdy tvrdí, pouhou povahu slavnostní proklamace. Výpočet jich není úplný. Moderní doba jej hodně rozmnožila. Obrážejí se v něm zájmy stran, které na sdělávání ústavy byly účastny. Proto na

jedné straně žádá se ochrana vlastnictví a zemědělství, na druhé ochrana práce a smluv kolektivních. Běře se zřetel také na úřednictvo jako mocný činitel v organismu státním. Chtějí se také plniti úkoly sociální a zaručuje se ochrana mateřství a ochrana dítěte. Ale nejen vypočtená práva, i každá jiná sféra jednotlivce je chráněna, není-li tu předpis pro úřední zásah.

Literatura a prameny.

- Adámek Karel, JUDr., Příspěvky k dějinám selského lidu z okolí Hlinska v XVIII. věku. 1897.
- Adamovich Ludwig, Dr., Grundriss des österreichischen Staatsrechtes, 1927.
- Adler Franz, Dr., Das tschechoslowakische Verfassungsrecht in den Jahren 1922 bis 1928. — Grundriss des tschechoslowakischen Verfassungsrechtes. Reichenberg, 1930.
- Adler Georg, Dr., Geschichte des Sozialismus u. Kommunismus von Plato bis zur Gegenwart. I.
- Adler Sigmund, Dr., Die Organisation der Zentralverwaltung unter Kaiser Maximilian I., 1886. — Zur Rechtsgeschichte des adeligen Grundbesitzes in Österreich, 1902. — Das adelige Landrecht in Nieder- und Oberösterreich und die Gerichtsreformen des XVIII. Jahrhunderts, 1912.
- Altman Wilhelm, Dr., Ausgewählte Urkunden zur ausserdeutschen Verfassungsgeschichte, 1897.
- Altman-Bernheim, Ausgewählte Urkunden zur Erläuterung der Verfassungsgeschichte Deutschlands im Mittelalter, 1891.
- von Amira Karl, Grundriss des germanischen Rechts, 1913.
- Andersen W., Die Entwicklung der ungarischen Räteverfassung (Ungar. Jahrbücher IV., 143).
- Archiv Český, XXIX., 1913, XXVIII., 1912.
- Archiv des öffentlichen Rechts, Neue Folge, 12, 13.
- Arndt Adolf, Dr., Verfassung des Deutschen Reichs, 1919.
- Arndt Bruno, Die Notverordnungen nach dem Verfassungsrechte der modernen Staaten, vergleichend dargestellt. Berlin 1909.
- Aubin Gustav, Zur Geschichte des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Ostpreussen, 1911.
- Aulneau J., Histoire de l'Europe centrale, Paris 1926.
- Auerbach Bertrand, L'Autriche et la Hongrie pendant la guerre, 1925.
- Ausländisches Staatsrecht (Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft, 1923).
- Bachmann Adolf, Dr., Österreichische Rechtsgeschichte, 1904.
- Balzer Oswald, O następstwie tronu w Polsce, I., 1897. — *Historia ustroju Austrii w zarysie. Lwów, 1908.* — *Królestwo polskie, I., II., 1919, III. 1920.* — *Historia ustroju Polski, 1922.*
- Bandtkie Jan Wincenty, *Historia prawa polskiego, 1850.*
- Barthélemy Joseph, *La crise de la démocratie contemporaine, 1931.*
- Bauer, *Bauernbefreiung (Elster, Wörterbuch der Volkswirtschaft).*

- Baxa Bohumil, Dr., Inkolát (a indigenát) v zemích koruny české, 1908. — *Parlament, I., 1913.* — *Právní povaha řádů parlamentních, 1917.* — *Parlament a parlamentarism, I., 1924.* — *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě od r. 1848, 1926.*
- Beck James M., *La constitution des États-Unis, Paris, 1923.*
- Becker Franz, Dr., *Das Königtum der Thronfolger im Deutschen Reich des Mittelalters, 1913.*
- Beidtel Ignaz, Dr., *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung, I., 1896, II., 1898.*
- von Below Georg, Dr., *Die landständische Verfassung in Jülich und Berg, III., 1890.* — *Territorium und Stadt, 1900.* — *Der deutsche Staat des Mittelalters, 1914.* — *Die parteiamtliche neue Geschichtsauffassung, 1920.*
- Beneš Edvard, Dr., *Strannictví. Sociologická studie. Praha, 1912.* — *De-truizez l'Autriche-Hongrie, 1916.* — *Povaha politického stranictví, 1920.* — *Světová válka a naše revoluce, 1927.*
- Bergsträsser Ludwig, Dr., *Geschichte der Reichsverfassung, 1914.* — *Die Verfassung des Deutschen Reiches vom Jahre 1849, 1913.*
- Berchtold Joseph, *Die Landeshoheit Oesterreichs, 1862.*
- Bernatzik Edmund, *Die österr. Verfassungsgesetze, Leipzig, 1906, 2. Aufl. 1911.*
- Bidermann Herm. Ign., Dr., *Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee, I., 1867, II., 1869.*
- Binding Karl, Dr., *Zum Werden und Leben der Staaten, München u. Leipzig, 1920.*
- Bischoff Ferdinand, Dr., *Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters, 1875.*
- Bitterauf Theodor, Dr., *Geschichte des Rheinbundes, I., 1905.*
- Blociszewski Joseph, *La restauration de la Pologne et la diplomatie européenne (Revue générale de dr. intern.).*
- v. Blume Wilhelm, Dr., *Volksvertretung in den Ländern (Handb. der Politik, III., 77).*
- Bobrzyński Michal, *Dzieje Polski w zarysie, I., II., 1927.*
- Bodini Ivan, *De Republica libri sex. Francofurti, 1622.*
- Bonnefon Charles, *Histoire d'Allemagne (Paris), 1925.*
- Boos Roman, Dr., *Wirklichkeit und Schein im modernen Staatsbegriff. Berlin, 1931.*
- Bornhak Conrad, *Preussische Staats- und Rechtsgeschichte, 1903.*
- Božek Jaroslav, *O sehnání poddaného sedláka se statku čili odsadě v Čechách (Agrární archiv, II.).*
- Bráfűv památník, 1927.
- Brandl Vincenc, *Kniha Rožmberská, 1872.* — *Glossarium, 1876.*
- Brawer A. J., Dr., *Galizien wie es an Österreich kam, 1910.*
- Bretholz Bertold, *Geschichte Böhmens und Mährens, I., II., III., IV.* — *Geschichte Böhmens u. Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden, 1912.*
- Briex Siegfried, Dr., *Reichstag u. Reichsrat in kritischer u. rechtspolitischer Beleuchtung (Hdb. des Politik, III., 3. Aufl., 52).*

- Bruder Adolf, Dr., Studien über die Finanzpolitik Herzog Rudolfs IV. von Oesterreich, 1886.
- Brunner Heinrich, Deutsche Rechtsgeschichte, I., 1906, II., 1892. — Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte, 1912.
- Bryce James, Moderne Demokratien, I., 1923, II., 1925, III., 1926.
- Bugiel V., Dr., La Pologne et les Polonais, Paris, 1921.
- Buchenberger Adolf, Agrarwesen und Agrarpolitik, I., 1892.
- Bülow Friedrich, Das Landesgesetz für das Fürstenthum Schwarzburg-Sondershausen u. die deutschen Verfassungen überhaupt (Neue Jahrbücher der Geschichte u. Politik, 1842, I., 1.). — Darstellung der europäischen Verfassungen, Leipzig, 1841.
- Bulle Constantin, Geschichte der neuesten Zeit (1815—1885), I., 1886.
- Bulletin de droit tchécoslovaque, 1928.
- Bušek Vratislav, Dr., Učebnice dějin práva církevního, 1929. — Historický vývoj poměru státu k církvím v zemích koruny české. — Poměr mezi státem a církví na Slovensku a Podkarpatské Rusi. (Čs. vlastivěda, 246, 284.)
- Butler Nicolas Murray, Les États-Unis d'Amérique, Paris, 1925.
- Von Calker Wilhelm, die staatlichen Herrschaftsformen. (Handb. der Politik, I., 131.)
- Calmette J., La Société féodale, 1923
- Capefrique M., Le congrès de Vienne, 1847.
- Čapek M., Politický vývoj a strany v ČSR. (Čs. vlastivěda, 438.)
- Carlebach Rudolf, Dr., Badische Rechtsgeschichte, 1906.
- Cohen Max, Die Arbeiter- u. Soldatenräte. (Handb. der Politik, II., 3. vyd. 267.)
- Courtenay Ilbert, Parliament Its History Constitution and practice.
- Crenneville Ludwig, Oesterreich-Ungarn Wirtschaftspolitik, Balkanpolitik und Staatsverfassung, 1910.
- Crome Friedrich Leonhard, Das Abendland als weltgeschichtliche Einheit München, 1922.
- Csekey Stephan, Dr., Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkriege, (Jahrbuch f. d. öff. Recht, 1926, 409).
- Čáda František, Dr., Ústavní právo rakouské za světové války. V Brně, 1930. — České právo kolem r. 1400 a kniha Ondřeje z Dubé, 1927. — Jazyková otázka na Slovensku a Podkarpatské Rusi. (Čs. vlastivěda, 193). — Vybrané prameny k právním dějinám středoevropským. V Brně, 1931.
- Čelakovský Jaromír, Dr., O původu středověké ústavy městské, 1903. — O začátcích ústavních dějin Starého města pražského, 1904. — O středověkém radním zřízení v král. městech moravských, 1905. — České dějiny právní. 1900.
- Černý Jan M., Boj za právo v Praze, 1893.
- Česká politika, Sborník, 1910.
- československé armádě k 28. říjnu! Památník, 1928.
- Dąbkowski Przemyslaw, Dr., Szkice z życia szlachty sanockiej w XV. stuleciu, 1923. — Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej, 1927. — Stosunki gospodarze ziemi halickiej w XV. wieku, 1927.

- Daudet Ernest, Guillaume II. et François-Joseph.
- Delpéch et Laferrière, Les constitutions modernes (Europe), I., II., 1928.
- Demel Jaroslav, Dr., Geschichte des Fiskalamtes in den böhmischen Ländern, I., 1909.
- Denis Arnošt, Konec samostatnosti české, I., II., 1909. — L'Allemagne 1810—1852. — Les Slovaques, 1917.
- Deutschmann Alois, zur Entstehung des deutsch-tiroler Bauernstandes im Mittelalter, 1912.
- Doeberl M., Dr., Entwicklungsgeschichte Bayerns, I., II., München, 1906.
- Dokumenty naší národní revoluce, II.
- Dopsch Alfons, Dr., Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven, 1909. — Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit, I., II., 1922.
- Dow Earle W., Atlas of european history, 1909.
- Duguit Léon, Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État, 1908. — Duguil et Monnier, Les constitutions, 1898. — Traité de droit constitutionnel, I.—IV., Paris, 1921.
- Dvořák Ladislav, Dr., Nová válka světová, 1921.
- Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1918, 1919, 1922.
- Emler Josephus, Dr., Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae, II. 1., 1872. — Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, II., 1882.
- Erben, K. J., Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, I., II., 1855.
- Esmein A., Éléments de droit constitutionnel français et comparé, I., 1927.
- Fauchille Paul, Traité de droit international public.
- Fehr Hans, Dr., Das Waffenrecht der Bauern im Mittelalter, (Savigny Zeitschr., Germ. Abt. 1914, 111). — Deutsche Rechtsgeschichte, 1921.
- Fellner Thomas, Die österreichische Zentralverwaltung, I., 1—3, 1907.
- Finkenwirth Walter, Dr., Die Entwicklung der Landeshoheit der Vorfahren des Fürstenhauses Reuss, 1912.
- Fischel Alfred, Dr., Studien zur österreichischen Reichsgeschichte, 1906.
- Fischhof Adolf, Dr., Rakousko a záruky jeho trvání, 1870.
- Flajšhans V., Hus o braní odúmrtí, (Agrární archiv, II.).
- Fleiner Fritz, Institutionen des Deutschen Verwaltungsrechts.
- Flieder Robert, JUDr., Příspěvky k dualistickým ústavám stavovským. 1910.
- Foignet René, L'Histoire du droit français, 1921.
- Fournier-Fabre Emile, La vie et l'oeuvre politique et sociale de M. Thomas Garrigue Masaryk, Paris.
- Friedjung Heinrich, Oesterreich von 1848 bis 1860, I., 1908.
- Friedrich Gustavus, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, I., 1904—1907, II., 1912.
- Frommhold Georg, Dr., Deutsche Rechtsgeschichte, 1894.
- Fueter Eduard, Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492—1559. (H. B. der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte, 1919.)
- Geller Leo, Dr., Bosnisch-hercegovinische Verfassungs- und Politische Grundgesetze, 1910.

- Gerlach Walter, Dr., Die Entstehungszeit der Stadtbefestigungen in Deutschland, 1913.
- Gewerbe (Handwörterbuch des Staatswissenschaften, 4. Aufl. 1927. — Mischler-Ulbrich, Oesterr. Staatswörterbuch. 2. Aufl. 1906).
- Giese Friedrich, Dr., Volksvertretung: Nationalversammlung u. Reichstag. (Handb. der Politik, III., 3. Aufl. 61.) — Preussische Rechtsgeschichte, 1920.
- Gindely Anton, Geschichte des dreissigjährigen Krieges, I., 1882, II., III., 1884.
- Glasson E., L'Histoire du droit français, 1904.
- Gmelin Hans, Dr., Referendum. (Handb. der Politik, III., 3. Aufl. 71.) — Ausländisches Staatsrecht, Berlin, 1923.
- Goll Jaroslav, Válka o země koruny české, I., 1915. — Posledních padesát let české práce dějepisné, 1926.
- Górski Piotr, Samorząd gminny, I., 1894.
- Gorzycki Kazimierz J., Zarys historyi chłopów, 1902.
- Gross-Hoffinger A. J., Dr., Fürst Metternich und das österreichische Staats-System. Leipzig, 1846.
- Groos Karl, Fürst Metternich, 1922.
- Gruber Jos., Dr., Obchodní politika, Praha 1924.
- Grünberg Karl, Die Bauernbefreiung, I., II., 1894. — Die Grundentlastung, 1899. — Studien zur österreichischen Agrargeschichte, 1911.
- Grünfeld Judith, Dr., Die leitenden sozial- und wirtschaftsphilosophischen Ideen in der deutschen Nationalökonomie, 1913.
- Grünhagen, Geschichte Schlesiens, I., II., 1886.
- Grużewski Bolesław, Sądownictwo królewskie, 1906.
- Gumpłowicz Ludwig, Dr., Oesterreichische Reichsgeschichte. Berlin, 1890. — Dějiny teorií o státu, I. V Praze, 1911. — Dějiny novějších teorií o státu, 1912.
- Günter Heinrich, Die römischen Krönungseide der deutschen Kaiser, 1915.
- Haenisch Konrad, Ursachen der deutschen Revolution, (Hdb. der Politik, II., 3. vyd., 255.)
- Hägerrmann Gustav, Dr., Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte in den ersten amerikanischen Statsverfassungen, 1910.
- Harnack Otto, Dr., Das Kurfürstenkollegium, 1883.
- Harper George, President Wilson's Adresses, New York.
- Von Harrasowsky Philipp Harras, Dr., Geschichte der Codification des österreichischen Civilrechtes, 1868.
- Hartung Fritz, Karl V. und die deutschen Reichsstände, 1910. — Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart, 1914.
- Hasenöhrli Victor, Dr., Oesterreichisches Landesrecht im 13. und 14. Jahrhundert, 1867.
- Hashagen Justus, Umriss der Weltpolitik, I., II., 1918.
- Hassinger Hugo, Dr., Die Tschechoslowakei, 1925.
- Hatschek Julius, Dr., Allgemeines Staatsrecht, I., II., 1909. — Institutionen des deutschen und preussischen Verwaltungsrechts, 1919.
- Hauke Franz, Dr., Die Geschichtlichen Grundlagen des Monarchenrechts. Wien u. Leipzig, 1894.

- Haumant Emile, La Jougoslavie, Paris, 1919.
- Hauriou Maurice, Précis de droit constitutionnel, Paris, 1929.
- Hedemann Justus Wilhelm, Dr., Einführung in die Rechtswissenschaft, 1919.
- Heidler Jan, Dr., České strany politické v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V Praze. — Příspěvky k listáři Dra. Frant. Lad. Riegra, I., 1924.
- Heigel Karl Theodor, Politische Hauptströmungen in Europa im 19. Jahrhundert, 1911.
- Heil B., Dr., Die deutschen Städte und Bürger im Mittelalter, 1906.
- Von Helfert Joseph Alexander, Fünfzig Jahre nach dem Wiener Congresse von 1814—1815, 1865. — Revolution und Reaction im Spätjahre 1848, 1870.
- Henner Kamil, Dr., O rakouských zákonech amortisačních, 1892.
- Hintze Otto, Wesen u. Verbreitung des Feudalismus (Sitzungsberichte der preuss. Akademie der Wissenschaften, 1929, XX., 321).
- Hobza Antonín, Dr., Republika a monarchie. V Praze, 1918. — La république tchécoslovaque et le droit international. (Revue gén., 1922, 385.) — Právo mezinárodní, I., II., Praha 1915, 1919. — Úvod do církevního práva. 1929.
- Von Hock Carl, Der österreichische Staatsrath, 1879.
- Hoetzel Jiří, Dr., Ústavní listina československé republiky, (zvláštní otisk ze »Sborníku národohospodářského, sociálního a politického«). Praha, 1928. — Nová organizace politické správy.
- Holzknrecht Georgine, Dr., Ursprung und Herkunft der Reformideen Kaiser Josefs II. auf kirchlichem Gebiete, 1914.
- Hora Alois, Uherská Rus za války a v míru, 1919.
- Horna Richard, Dr., K dějinám moravských úředníků, 1923. — Hranice republiky československé, 1924. — Několik kapitol z dějin údělných knížat na Moravě, 1926. — K dějinám centralisace Moravy na počátku XIII. století. V Bratislavě, 1929.
- Hoyer Ernst, Dr., Die Selbstwahl vor, in und nach der Goldenen Bulle, (Savignyzeitschrift, Germ. Abt., 1921, 1).
- Hrubý František, Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI., (Časop. hist., XXX., 2, 3).
- Huber und Dopsch, Oesterreichische Reichsgeschichte, 1901.
- Hubrich Eduard, Dr., Deutsches Verfassungsrecht in geschichtlicher Entwicklung, 1913.
- Hugelmann Karl Gottfried, Dr., Die Wahl Konrads IV. zu Wien im Jahre 1237, 1914.
- Hüppe Siegfried, Dr., Verfassung der Republik Polen, 1867.
- Húsek Jan, Dr., Národopisná hranice mezi Slováký a Karpatorusy, 1925.
- Chaloupecký Václav, Dr., Staré Slovensko, 1923.
- Chalupný E., Sociologie, V., 1917.
- Chamberlain, Houston Stewart, Základy devatenáctého století, I., II., 1910.
- Charmatz Richard, Oesterreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, I., 1909. — Geschichte der auswärtigen Politik Oesterreichs im 19.

- Jahrhundert, 1914. — Wegweiser durch die Literatur der österreichischen Geschichte, 1912.
- Choc V., Přehled politických stran v Čechách, 1919.
- Ilwof Franz, Dr., Landstände u. Landtag in Steiermark (Oesterreichisch-Ungarische Revue, 25).
- Immich Max, Dr., Geschichte des europäischen Staatensystems, Handbuch der mittelalterl. und neueren Gesch., 1905.
- Von Inama-Sternegg Karl Theodor, Dr., Deutsche Wirtschaftsgeschichte, I., II., 1879, 1891.
- De Jordan Joh. Christophorus, Commentatio historico-iuridica de archipincernatu et connexione regni Bohemiae cum imperio Romano-Germanico.
- Jäger Albert, Tirol's Rückkehr unter Oesterreich, Wien, 1871. — Geschichte der landständischer Verfassung Tirols, Innsbruck, 1881, I., II.
- Janet Pavel, Dějiny vědy politické se zřetelem k mravovědě, 1896.
- Janowicz Aleksander, Dr., Historia prawa niemieckiego, 1912.
- Jellinek, Allgemeine Staatslehre, Berlin, 1921.
- Jerusalem F. W., Das Problem der Methode in der Staatslehre (Archiv f. öst. Recht, N. F. 15, 161).
- Jireček, Constantin, Geschichte der Serben, I., 1911, II., 1, 1918.
- Jireček Hermenegild, Dr., Prove, 1904.
- Juritsch Georg, Dr., Die Deutschen und ihre Rechte in Böhmen und Mähren, 1905.
- Kadlec Karel, JUDr., O poddanství a robotě v zemích českých, 1899. — O počátku kulturních vlivů slovanských na Maďary. — Über die Arbeitsgenossenschaften im slavischen Recht, 1904. — Dějiny ruského práva, 1904. — Ústavní zákony pro Bosnu a Hercegovinu, 1910. — Uherské ústavní dějiny, 1907. — Ústavní dějiny Polska, 1908. — Drobné spisy Bohuše svob. pána Riegra, I., 1914, II., 1915. — Štěpán Vrbovec a jeho Tripartitum, (Sborník, II., 17). — Jugoslavia, 1919. — Přehled ústavních dějin Moravy, 1926. — Dějiny veřejného práva ve střední Evropě, 1928.
- Kaizl Josef, Dr., Lid selský, jeho poroba a utrpení v zemích českých, (Naše Doba, 1895).
- Kallab Jaroslav, Dr., Idea státu. (Čs. vlastivěda, V., 7.)
- Kalousek Josef, Dr., České státní právo, 1892.
- Kapras J., Dr., Zemský soud a zemské knihy těšínské, 1909. — Český úřední jazyk ve Slezsku, 1909. — Právní dějiny zemí koruny české, I., 1923, II. 2, 1920. — Český stát a centralisace zemí habsburských, 1918. — Český stát v historickém vývoji a v dnešní podobě, 1920. — Z dějin českého Slezska, 1922. — Národní vědomí české šlechty (Národnostní obzor, 1930, 9). — Přehled právních dějin zemí české koruny, 4. vyd. V Praze, 1930. — Vývoj státního území československého. — Dějiny ústavy a správy v českém státě. — Jazykové a národnostní poměry v české koruně. — Ze zahraniční politiky českého státu. (Čs. vlastivěda, 15, 27, 173, 621.)
- Kasér Kurt, Deutsche Geschichte, 1912. — Das Zeitalter der Reformation und Gegenreformation, 1922. — Geschichte Europas, 1923.

- Kaufmann Erich, Dr., Die Reichsregierung. (Hdb. der Politik, III., 44.)
- Kazbunda Karel, České hnutí roku 1848. V Praze 1929.
- Kelsen Hans, Dr., Die Verfassungsgesetze der Republik Oesterreich, I.—V., Wien u. Leipzig, 1922. — Oesterreichisches Staatsrecht, 1923. — Allgemeine Staatslehre. Berlin 1925. (Kaskel, Enzyklopädie, XXIII.) — Die Verfassung Oesterreichs. (Jahrbuch des öff. Rechts, IX., 245, XI., 232, XII. 126, XV., 51.)
- Keutgen F., Dr., Der deutsche Staat des Mittelalters, 1918.
- Kleinwächter Friedrich F. G., Der Untergang der Oesterreich-ungarischen Monarchie, Leipzig, 1920.
- Kliment Josef, Dr., Úvod do studia právnického. V Praze 1931. — Orgány zahraničních styků v českém státě před Bílou Horou, 1929. — Glejty v českém státě, 1928.
- Klinghoffer Hans, Dr., Die Verankerung des Referendums in den europäischen Nachkriegsverfassungen. (Archiv f. öff. Recht. Neue Folge, 14, 1).
- Kloubek Vilém, Ústavní zákony republiky československé. V Praze, 1926.
- Klövekorn Fritz, Dr., Die Entstehung der Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte, 1911.
- Knapp G. F., Bauernbefreiung, (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, I., 1909).
- Knight Melvin M., Histoire économique de l'Europe. Paris, 1930.
- Koellreutter Otto, Die politischen Parteien im modernen Staate. Breslau, 1926.
- Konica Henryk, Samorząd gminny, 1906.
- Konstytucja 17. marca 1921 r. Warszawa, 1921.
- Koser Reinhold, König Friedrich der Grosse, I., 1901, II., 1903.
- Koss Rudolf, Dr., Zur Frage nach der Entstehung und Entwicklung des böhmischen Herrenstandes, 1920.
- Kostetzky, Dominik, System der politischen Geschichte Böhmens, I., 1816.
- Krammer Mario, Quellen zur Geschichte der deutschen Königswahl und des Kurfürstenkollegs, I., 1911, II., 1912. — Das Kurfürstenkolleg, 1915.
- Kraškovíč jun., Ludwig, Dr., Die Psychologie der Kollektivitäten, 1915.
- Kratochvíl, Aug., Svobodné dvory na Moravě od 17. století podnes. (Časopis mor. musea z., 10.)
- Krofta Kamil, Dr., Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě. (Časop. pro české agrární dějiny, I.-V.) — Majestát Rudolfa II., 1909. — Snahy o společný sněm zemí domu Rakouského, 1917. — Stará ústava česká a uherská, Praha, 1931.
- Krouský Otakar, JUDr., Volební reforma. V Praze, 1925.
- Kutrzeba Stanisław, Sądy ziemskie i grodzkie, II.—III., 1901. — Historja ustroju Polski, I.—IV., 1920. Historja ustroju Polski w zarysie. 1925. — Polskie prawo polityczne według traktatów, I., II., Kraków, 1923.
- Lammerl Friedrich, Dr., Verfassungsgeschichte von Schwarzburg-Sondershausen. Bonn u. Leipzig, 1920. (Bücherei der Kultur u. Geschichte, 10.)

- Langhans-Ratzeburg Manfred, Die Verfassungen des Erdballs. Gotha, 1927.
- Le Bon Gustav, Dr., L'évolution actuelle du monde, 1927.
- Léger Louis, Histoire de l'Autriche-Hongrie, 1920.
- Lehmann H. O., Dr., Quellen zur Deutschen Reichs- und Rechtsgeschichte, 1891.
- Leibholz Gerhard, Dr., Die Gleichheit vor dem Gesetz. (Archiv des öff. Rechts, 51, 1.)
- Lewicki Stanisław, Studja nad historją handlu w Polsce, I., II., 1910.
- Liermann H., Das Deutsche Volk, Berlin n. Bonn, 1927.
- Limanowski, Boleslav, Dějiny sociálního hnutí v IX. stol., 1892.
- Lindner Theodor, Geschichtsphilosophie, 1912.
- Loening Edgar, Dr., Grundzüge der Verfassung des deutschen Reiches, 1909.
- Löher, Franz, Das Rechtsverfahren bei König Wenzels Absetzung.
- Loziński Władysław, Życie polskie w dawnych wiekach, 1912.
- Luschin von Ebengreuth Arnold, Dr., Grundriss der österreichischen Reichsgeschichte. Bamberg, 1899. — Geschichte des ältern Gerichtswesens in Oesterreich, 1879. — Oesterreichische Reichsgeschichte, 1896. — Materialien zur Geschichte des Behördenwesens, 1898.
- Lützow Count, Bohemia. (London.)
- Madelin Louis, La Révolution, 1923.
- Mähl Hans, Die Überleitung Preussens in das konstitutionale System durch den zweiten Vereinigten Landtag. München u. Berlin, 1909.
- Machatschek Fritz, Dr., Die Tschechoslowakei, 1928.
- De Mailath Joseph, La Hongrie rurale, sociale et politique. 1909.
- Makowski Waclaw, La Pologne nouvelle dans l'Europe nouvelle.
- De Malberg R. Carré, Théorie générale de l'État, I., 1920, II., 1922.
- Malota Josef, Dr., Vývoj státoprávního poměru Moravy k Čechám, 1910.
- Marczali Heinrich, Dr., Ungarische Verfassungsgeschichte, 1910. — Ungarisches Verfassungsrecht, 1911.
- Marek Bedřich, Dr., Politické theorie reformovaných monarchomachů francouzských, 1910.
- Markalous B., Dr., Benešova filosofie, (Čas. Orbis, 1927, 2).
- Márkus Desider, Dr., Ungarisches Verwaltungsrecht, 1912.
- Maršan, Phil. a JUDr., Dějiny policejní organizace rakouské, 1904. — Vznik moderní policejní organizace rakouské, 1905. — Vliv cizích ústav na ústavní zákony rakouské z let 1848—1849, I. V Praze, 1910. — Předběžnové Rakousko, 1913. — Československá sociální demokracie, 1923.
- Martchenko M., La catastrophe austro-hongroise, 1920.
- Masaryk Osvoboditel, Sborník, 1920.
- Masaryk T. G., Světová revoluce. V Praze, 1930.
- Matějka Jan, Dr., Ústava československé republiky, Praha, 1928. — Kontrola moci výkonné. (Čs. vlastivěda, 681.)
- Von Maurer Georg Ludwig, Geschichte der Städteverfassung in Deutschland.

- Mayer Ernst, Deutsche und französische Verfassungsgeschichte, I., II., 1899.
- Mayer Franz Martin, Dr., Geschichte Oesterreichs, I., II., 1909.
- Mayer Otto, Deutsches Verwaltungsrecht, I., 1924.
- Mayer Theodor, Dr. Phil., Der auswärtige Handel des Herzogtums Oesterreich im Mittelalter, 1909.
- De Mazade Ch., Un chancelier d'ancien régime. Paris, 1889.
- Meissner Otto, Dr., Der Reichspräsident (Hdb. der Politik, III., 11).
- Meister Aloys, Deutsche Verfassungsgeschichte von den Anfängen bis ins 14. Jahrhundert, 1913.
- Mendl Bedřich, Sociální krise měst ve století čtrnáctém, (Časop. historický, XXX., 1). — Sociální krise a zápas ve městech čtrnáctého věku, 1926.
- Menger Antonín, Stát budoucnosti, 1903.
- Menschel Adelheid, Dr., Die Regierungsbildung im Deutschen Reich und seinen Ländern, (Archiv des öffentl. Rechts 41, 1).
- Merhout Cyrill, Dokumenty našeho osvobození, 1919.
- Merkel Adolf, Dr., Die Verfassung der Republik Deutschösterreich, Wien u. Leipzig, 1919.
- Meyer Hans Eugen, Dr., Die Pfalzgrafen der Merowinger und Karolinger, (Savigny Zeitschr., Germ. Abt., 1921, 380).
- Von Meyer Quido, Corpus Iuris Confoederationis Germanicae. I., II. Frankfurt am Main, 1822.
- Meynert Hermann, Dr., Handbuch der Geographie und Staatskunde von Oesterreich. Pest, Wien u. Leipzig, 1853. — Kaiser Franz I. Wien, 1872.
- Mignet M., Dějiny revoluce francouzské, I.—IV., 1907.
- Michels Robert, Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Leipzig, 1911. — Strany a vůdcové. Přeložil Dr. Karel Hoch. 1931.
- Mildschuh V., Dr., Národohospodářská politika, I., Praha, 1931.
- Milota Albert, Dr., Učebnice obojího práva trestního platného v československé republice. Kroměříž, 1926.
- Von Mises Ludwig, Die Entwicklung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Galizien, 1902.
- Monnot Charles, Éléments de droit constitutionnel, 1900.
- Montesquieu, De l'Esprit des lois, I., II.
- Moser Johann Jacob, Landes-Hoheit in Justitz-Sachen. Frankfurt u. Leipzig, 1773. — Von der Landes-Hoheit in Militärsachen. Frankfurt u. Leipzig, 1773. — Landes-Hoheit in Steuer-Sachen. Frankfurt u. Leipzig, 1773. — Landes-Hoheit in Regierungssachen, Frankfurt u. Leipzig, 1772. — Deutsches Staatsrecht, 1748.
- Muckle Friedrich, Das Kulturproblem der französischen Revolution I. Jena, 1921.
- Müller Arnold, Konec samostatnosti polské, I., II., 1906.
- Muret Maurice, Guillaume II., 1930.
- Naegle August, Dr., Kirchengeschichte Böhmens, I., 1915.
- Nawiasky Hans, Dr., Der Bundesstaat als Rechtsbegriff. Tübingen, 1920.
- Niederle Lubor, Dr., Slovanské starožitnosti, III., 1919.

- Novotný Václav, České dějiny, I., II., 1911—13. — Z dějin československých, 1921. — Náboženské hnutí české ve 14. a 15. stol., I.
- Omega, Was soll mit Bosnien geschehen. Wem gehört Dalmatien, 1910.
- Opočenský Hanuš, Dr., Protireformace v Čechách, 1914.
- Orlando V. E., Principii di diritto costituzionale, 1894.
- Ortloff Hermann, Dr., Das Magyarentum in Ungarn im Kampfe um den Nationalstaat. Berlin u. Leipzig, 1904.
- Ostrogorski M., La démocratie, I., II., 1903.
- Osuský Štefan, Dr., George D. Herron, 1925.
- Ostwald Paul, Dr., Der imperialistische Gedanke in der Weltgeschichte, 1922.
- Pagés George, La Monarchie d'Ancien Régime en France, 1928.
- Palacký Frant., Idea státu rakouského, (Svět. knih., 558—9).
- Pannier Karl, Die Verfassung des deutschen Reichs.
- Papánek Jan, La Tchécoslovaquie. Histoire politique et juridique de sa creation, Prague, 1929.
- Parlament, Revue, IV., č. 5—10, 1925.
- Parteien (Handwörterb. der Rechtswissenschaft).
- Peisker J., Die ältere Sozial- und Verfassungsverfassung der Alpenländer, 1909.
- Pekař Josef, Bílá Hora. V Praze, 1921. — Dějiny československé, 1921. — Kniha o Kosti, II.
- Perič Živojin, Dr., Unifikace právního řádu v Jugoslávii. V Bratislavě 1931.
- Peška Zdeněk, Dr., Přímé zákonodárství. V Bratislavě, 1929.
- Peterka Otto, JUDr., Das Burggrafentum in Böhmen, 1906. — Leitmeritz und das Magdeburger Recht. — Die Germania des Tacitus und die rechtsgeschichtliche Forschung. — Rechtsgeschichte der böhmischen Länder, I., 1923. II., 1928.
- Petrov A., Dr., Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII—XIX. století, 1928.
- Von Pflugk-Harttung, J., Dr., Weltgeschichte, (1500—1650, 1650—1815, 1815—, 1890—1925).
- Píč J. L., Dr., Čechy za doby knížecí, I., 1909.
- Piekosiński, Franciszek, Rycerstwo polskie, I., II., 1896, III., 1901.
- Pirenne Henri, Středověká města, 1928.
- Pirchegger Hans, Geschichte der Steiermark, I., 1920.
- Platzhoff Walter, Dr., Geschichte des europäischen Staatensystems 1559—1660, (Handb. der mittelalterl. u. neueren Gesch., 1928.)
- Poetzsch-Hefter Fritz, Dr., Vom Staatsleben unter der Weimarer Verfassung, (Jahrbuch des öff. Rechts, XIII., XVII.).
- Česká Politika, I. V Praze 1906, 1910, 1911.
- Pölitz Karl Heinrich Ludwig, Die europäischen Verfassungen seit dem Jahre 1789 bis auf die neueste Zeit. Leipzig, 1832.
- Polzer-Hoditz Arthur, Graf, Kaiser Karl.
- Poole L. Reginald, The publication of Great Charters by the English Kings (The English historical Review, 1913, 444.)
- Pöpperl Hugo, Dr., Die pragmatische Sanktion. Leipzig-Prag-Wien, 1917.
- Pražák Jiří, Dr., Rakouské právo ústavní. V Praze, 1902, 1903.

- Preuss Hugo, Dr., Verfassungspolitische Entwicklungen in Deutschland und Westeuropa, 1927.
- Procházka Jan, JUC., Parcelování velkostatků za Marie Terezie v Čechách, 1925.
- Prutz Hans, Preussische Geschichte, I.—IV., 1900.
- Pütter, Historische Entwicklung der heutigen Staatsverfassung des Teutschen Reichs, I., II., III., 1788. — Geist des westfälischen Friedens. Göttingen, 1795.
- Radbruch Gustav, Der Mensch im Recht (Recht und Staat in der Geschichte und Gegenwart, 46, Tübingen. — Grundzüge der Rechtsphilosophie. Leipzig, 1914.
- Von Radics P., Die Krainische Landschaft und das Krainische Landtagswesen (bis 1848). (Oesterreichisch-Ungarische Revere, 29.)
- Rakowski Kazimierz, Dzieje rozwoju ekonomicznego Polski.
- Rambaud Alfred, L'Allemagne sous Napoléon Ier. I., Paris.
- Von Ranke Leopold, Genesis des preussischen Staates, 1874. — Die Erhebung Preussens. — Über die Epochen der neueren Geschichte, 1917.
- Rašín Al., JUDr., České státní právo, 1891.
- Rašín Ladislav, Dr., Vznik a uznání československého státu, 1926.
- Rauscher Rudolf, Dr., Dějiny veřejného práva v střední Evropě. Bratislava 1931. — Ústavní dějiny na Slovensku a Podkarpatské Rusi. (Čs. vlastivěda, 63.) — Zemské míry na Moravě, 1919.
- Recouly Raymond, Les pays magyars, 1903.
- Redslob Robert, Dr., Die Staatstheorien der französischen Nationalversammlung von 1789, 1912. — Die parlamentarische Regierung in ihrer wahren und in ihrer unechten Form. Tübingen, 1918. — Le régime parlementaire, 1924.
- Rees Wilhelm, Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte von 1789, 1912.
- Rehm Hermann, Dr., Allgemeine Staatslehre, 1907. — Die juristische Persönlichkeit der standesherrlichen Familie, 1911.
- Systematische Rechtswissenschaft, (Die Kultur der Gegenwart, 1906). Der erste deutsche Reichstag im Frühjahr 1871. (Unsere Zeit. Deutsche Revue der Gegenwart, 1871, 433.)
- Reinhardus Johannes Paullus, De statu provinciarum Germaniae Slavicarum.
- Rezek Antonín, Dr., Dějiny Čech a Moravy nové doby. V Praze, 1892.
- Rieger Bohuslav, Dr., Zřízení krajské v Čechách. V Praze, 1893, I., II. — Ústava Rakouska dle Františka Palackého, 1898. — Z novějších dějin ústavních. — Říšské dějiny rakouské. Vyd. Kadlec, 1908.
- Rietschel Siegfried, Dr. jur., Die civitas, 1894. — Das Burggrafentum und die hohe Gerichtsbarkeit, 1905.
- Riezler Sigmund, Geschichte Baierns, Gotha, 1903.
- Rosenthal Eduard, Geschichte des Gerichtswesens und der Verwaltungsorganisation Baierns. I., II., Würzburg, 1889.
- Roth Paul, Dr., Die Entstehung des polnischen Staates, Berlin, 1926.
- Von Ruber Ignaz, Dr., Streifzüge durch die Rechtsgeschichte Mährens, 1885.

- Runkel Ferdinand, Dr., Die deutsche Revolution,, Leipzig, 1919.
- Salaba J., Urbář a velkostatek města Loun a kláštera Postoloprtského, (Věst. král. č. s. n., 1927, III.).
- Samassa Paul, Der Völkerstreit im Habsburgerstaat, 1910.
- Neue u. vollständige Sammlung der Reichsabschiede. Frankfurt, 1747.
- Sander Paul, Dr., Geschichte des deutschen Städtewesens, 1922.
- Saturník Theodor, Dr., Úvod do ústavních dějin slovenských. V Praze, 1931.
- Sauer Wilhelm, Lehrbuch der Rechts- und Sozialphilosophie. Berlin-Grunewald, 1929.
- Von Seckendorff Veit Ludwig, Teutscher Fürstenstaat, Jena, 1737.
- Sedláček August, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, 1923.
- Servières Georges, L'Allemagne française sous Napoleon Ier. 1904.
- Seydel Max, Dr., Das Staatsrecht des Königreich's Bayern. (Dr. Heinrich Marquardsen, Handbuch des öff. Rechts, III., 1.)
- Schätzel Walter, Dr., Die Entstehung und Verfassung der polnischen Republik. (Jahrbuch des öff. Rechts, XII. 289.)
- Schelcher Walter, Dr., Das parlamentarische System. (Archiv des öff. Rechts, 41, 257.) — Scheuner Ulrich, Dr., Über die verschiedenen Gestaltungen des parlamentarischen Regierungssystems I. (Archiv des öff. Rechts, 52, 209, 337.)
- Schmidt Eberhard, Rechtsentwicklung in Preussen. Berlin, 1923. (Kaskel, Enzyklopädie, VI.)
- Schmidt Georg, Deutsche Dorfrechte aus Westböhmen, 1916.
- Schmidt Ludwig, Dr., Allgemeine Geschichte der germanischen Völker. (H. B. der mittelalterlichen und neueren Geschichte, 1909.)
- Schmidt Richard, Dr., Allgemeine Staatslehre, I. 1901, II. 1903.
- Schmidt Wilhelm Adolf, Geschichte der Deutschen Verfassungsfrage 1890.
- Schmidt Val., Dr., Beiträge zur Agrar- und Colonisationsgeschichte der Deutschen in Südböhmen. (Mith. der Deutschen in B., 34—36.) Das Urbar der Herrschaft Rosenberg von 1598, (Mith. d. D. in B.).
- Schmidt-Weissenfels, Fürst Metternich, I., 1860.
- Schmoller Gustav, Deutsches Städtewesen in älterer Zeit, Bonn u. Leipzig, 1922.
- Schopf F. J., Die Rechte auch Pflichten der Grundherren, 1847.
- Schrader Erich, Dr., Das Befestigungsrecht in Deutschland. 1909.
- Schröder Richard, Dr., Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 1919.
- Schultheiss Franz Guntram, Geschichte des deutschen Nationalgefühls, München u. Leipzig, 1893.
- Schwemer Richard, Die Reaktion und die neue Ära, 1912. — Restauration und Revolution, 1910. — Vom Bund zum Reich, 1920.
- Staat von Siebenbürgen, Wallachey und Moldau.
- Sieveling Henrich, Grundzüge der neueren Wirtschaftsgeschichte vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart, 1907.
- Silnicki Tadeusz, Prawo elekcyi krolów w dobie Jagellonskiej, 1913.
- Sišič Ferdo, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, I., 1920.

- Skedl Arthur, Dr., Der politische Nachlass des Grafen Eduard Taaffe, 1922.
- Sláma František, Dr., Dějiny Těšínska, 1889.
- Sloupský Josef, Kdy osadili Slované západní krajiny. (Výr. zpráva č. vyš. gym. v Kroměříži, 1895—1896.)
- Sohm Rudolf, Die Fränkische Reichs- und Gerichtsverfassung, 1911.
- Sombart Werner, Der moderne Kapitalismus, I., II., 1919.
- Sorel Albert, L'Europe et la Révolution française, I., II., 1893.
- Von Sothen Otto, Vom Kriegswesen im 19. Jahrhundert, 1904.
- Soubies Albert et Ernest Carette, Les républiques parlementaires. Paris, 1902. — Les régimes politiques au XX. siècle. La république démocratique. Paris, 1907.
- Spengler Oswald, Untergang des Abendlandes, I., II., 1923.
- Spranger, Eduard, Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft, 1905.
- Srb Adolf, Politické myšlenky Františka Palackého. Praha. — Politické dějiny národa českého, 1899. — Šedesát let politického zápasu o práva národa českého, I., II.
- Stammler Rudolf, Rechts- und Staatstheorien der Neuzeit. Leipzig, 1917.
- Staat. (Handwörterbuch der Staatswissensch. 4. Aufl.)
- Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich, 1918, 1919, 1920.
- Staatskunde I. Leipzig u. Berlin.
- Steed Henry Wickham, La Monarchie des Habsbourg. Paris, 1917.
- Steinacker Harold, Dr., Zur Frage der rechtlichen Natur des österreichisch-ungarischen Gesamtmonarchie. Wien u. Leipzig.
- Stieber Miloslav, Dr., České státní smlouvy, I., 1910. — Němečtí rytíři, 1921. — Přehled dějin veřejného práva v střední Evropě, I., 1923. — Mezinárodní styky králů českých v příčině Slezska, (Právnick, LVIII.). — Politické a volební strany. Sborník v. pr., XXVI., 133. — Právní kontinuita po převratu, 1928.
- Stier-Somlo Fritz, Dr., Die rechtliche Natur und politische Eigenart des Deutschen Reiches. (Hdb. der Politik, III., 3. Aufl. 1.) — Preussisches Staatsrecht, I. 1906. — Die Dreiteilung der Gewalten (Handb. der Politik, I., 3. Aufl. Berlin u. Leipzig, 1920, 216.) — Politik, Leipzig, 1921. — Reichsstaatsrecht, I., II., 1927.
- Stoerk Felix, Dr., Handbuch der deutschen Verfassungen Leipzig, 1884.
- Stowasser Otto H., Dr., Zwei Studien zur österreichischen Verfassungsgeschichte, (Savigny Zeitschrift, Germ. Abt. 1924, 114).
- Stutzer Emil, Deutsche Sozialgeschichte, 1889.
- Svátek Josef, Dějiny panování Marie Terezie. I., II. V Praze, 1897, 1898. — Panování císaře Josefa II. I., II. V Praze, 1893.
- Sychrava Lev, Masarykovo revoluční dílo na evropském západě, 1914—1917, Praha, 1921. — Československé revoluční hnutí na evropském západě., 1923.
- Sýkora Hanuš, O parlamentu, poslancích a voličích, 1923.
- Szelagowski Fil. Adam, Dr., Wzrost państwa polskiego w XV. i XVI. w., 1904.
- Šimák Jan, JUDr., Československé státní území, 1924.

- Šimák J. V., Přemysl II. a panstvo české, (Časopis hist., XXX., 1).
- Šimek Josef, Zahrady v Kutné Hoře a okolí v XV. a XVI. stol., 1928. (Věst. král. č. s. n., 1928, 35.)
- Štítňý Tomáš, Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, 1852.
- Šusta Josef, Dvě knihy českých dějin, I., 1917. — Dějiny Evropy v letech 1812—1870, I., II., 1923.
- Tatarin-Tarnheyden Edgar, Dr., Die Berufsstände, 1922.
- Temperley H. W. V., A history of the peace conference of Paris, 1921, IV.
- Tezner Friedrich, Technik und Geist des ständisch-monarchischen Staatsrechts. Leipzig, 1901. — Der Kaiser, 1909, Die Volksvertretung, 1912.
- Thamm Melchior, Dr. phil. et iur., Geschichte des brandenburgisch-preussischen Staates, 1912.
- Thoma Richard, Dr., Die juristische Bedeutung der Grundrechtlichen Sätze der Deutschen Reichsverfassung im allgemeinen (Nipperdey, Die Grundrechte und Grundpflichten der Reichsverfassung, I., 1929, 1.).
- Thudichum Friedrich, Dr., Verfassungsrecht des norddeutschen Bundes und des deutschen Zollvereins, 1870.
- Von Timon Ákos, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, 1904.
- Tobolka Zdeněk V., Česká politika za světové války, (Politika I., 76). — Politika, II., III., 1925.
- Tokarz Waclaw, Dr., Galicya, 1909.
- Toman Hugo, Dr., Das böhmische Staatsrecht und die Entwicklung der österreichischen Reichsidee, 1872.
- Tomasek J. A., Dr., Recht und Verfassung der Markgrafschaft Mähren im XV. Jahrhundert, 1863.
- Traversa Eduard, Dr., Die friaulische Lehengerichtbarkeit, I., 1916.
- Von Treitschke Heinrich, Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert, I., 1918.
- Triepel, Heinrich, Staatsrecht und Politik, 1926.
- Turba Gustav, Dr., Die Grundlagen der pragmatischen Sanktion, I., 1911, II., 1912.
- Twrdy Franz, Xav., Pragmatische Geschichte der böhmischen Freysassen, 1804.
- Urbánek Rudolf, České dějiny, III., 1914—15. — Volba Jiřího z Poděbrad za krále českého, 1926.
- Vacek Frant., Práva české obce v XV. století, (Agr. archiv., III.). — K agrárním dějinám českým staré doby, (A. a., IV.—VI.). — Emfytéuse v Čechách ve XIII. a XIV. století, (A. a., VI.—IX.), Soudnictví v Čechách, městské a vrchnostní až do XV. století. (Časopis pro dějiny venk. = Č. d. v., IX.—XII.), Urbáře a pozemkové knihy, (Č. d. v., XIII), Odkud dostalo se sedlákům názvu kmeti, (Č. d. v., XIII.). — První list z knihy dějin hornického průmyslu v Čechách, (Č. d. v., XIII.). — Selský stav v Čechách v letech 1419—1620, (Č. d. v., XIV.).
- Vancza Max, Geschichte Nieder- und Oberösterreichs, I., 1905.
- Vaněček Václav, JUC., Studie o imunitě duchovních statků v Čechách, 1928. — Sedláci dědici, 1926.
- Vast H., Petite Histoire de la Grande Guerre, 1919.

- Vavřínek Fr., Dr., O státoprávní povaze království a zemí na říšské radě zastoupených, 1905. — Státní zřízení království a zemí na radě říšské zastoupených, 1908. Rakouské zřízení státní I., v Praze 1914. — Základy práva ústavního 1925.
- Allgemeine Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. (Die Kultur der Gegenwart, 1911.)
- Der Verfassungskampf in Hamburg. (Unsere Zeit. Deutsche revue der Gegenwart, 1867, 640.)
- Verfassungsurkunde der Königr. Baiern, 1918. — Verfassungsurkunde für das Königreich Württemberg, Stuttgart, 1819.
- Verfassungsurkunde für das Grossherzogthum Baden. Konstanz, 1819; Karlsruhe 1920.
- Verfassungsurkunde für den preussischen Staat, Wien, 1849.
- Das österreichische Verfassungsrecht, in seinen Beziehungen zu Deutschland. Frankfurt am Main, 1919.
- Verhältnisswahl (Stier-Somlo u. Elster. Handwörterbuch der Rechtswissenschaft).
- Vidūnas W. St., La Lituanie dans le passé et dans le présent.
- Vitense Otto, Geschichte von Mecklenburg, 1920
- Voborník Bohumil, Královská pravomoc v Čechách v období státu stavovského. V Bratislavě, 1931.
- Vojtíšek Václav, Z nejstarších právních dějin města Plzně. — O vývoji samosprávy pražských měst. V Praze, 1927. — O pečetěch a erbech měst pražských a jiných českých, 1928.
- Vošnjak Bogumil, Dr., Ústava a správa illyrských zemí. V Praze, 1910.
- Vrabec Jan, Slovanské Polabí. (Výr. zpráva st. vyš. gym. v Slaném, 1899—1900.)
- Wahl Adalbert, Geschichte des europäischen Staatensystems im Zeitalter der französischen Revolution und der Freiheitskriege, 1912. (H. B. der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte, 1912.)
- Weber Ottokar, Dr., Deutsche Geschichte, Leipzig 1913, 1848, 1909.
- Von Weissembach Alfred, Quellen zur Geschichte des Mittelalters bis zur Mitte des 13. Jahrh. Leipzig, 1913.
- Weizsäcker Wilhelm, Dr., Die Landfremden im böhmischen Stadtrecht der vorhussitischen Zeit, 1924. — Neue Literatur zur böhmischen Agrarrechtsgeschichte.
- Werunsky Emil, Dr., Oesterreichische Reichs- und Rechtsgeschichte 1897—1917.
- Westphal Christian Ernst, Dr., Das deutsche Staatsrecht, Leipzig, 1784.
- Weyr Frant., Dr., Soustava československého práva státního. V Brně, 1921, 1924. — Ústava Republiky československé, 1919. — Ústava ČSR. (Čs. vlastivěda, 107.)
- Wierer Rudolf, JUC., Poměr Moravy k říši římsko-německé, 1928.
- Wilbrandt Robert, Unsere Volkswirtschaft heute und morgen, Berlin, 1930.
- Wildner Ignaz, Das österreichische Fabrikenrecht, 1838.
- Wilson Woodrow, Der Staat. Berlin u. Leipzig, 1913. — The new freedom, 1913.

- Winter Zikmund, Kulturní obraz českých měst, I., 1890, II. 1892.
 Wittmayer Lev, Oesterreichisches Verfassungsrecht, 1923.
 Wojciechowski Zygmunt, Ustrój polityczny ziem polskich w czasach przedpiastowskich, 1927.
 Zachariä Heinrich Albert, Dr., Deutsches Staats- u. Bundesrecht, I. Göttingen, 1853, — Die deutschen Verfassungsgesetze der Gegenwart, Göttingen, 1855.
 Za právo a stát, Sborník, 1928.
 Zehntbauer Richard, Dr., Verfassungswandlungen im neueren Oesterreich. Heidelberg, 1911.
 Zeumer Karl, Das vermeintliche Widerstandrecht gegen Unrecht des Königs und Richters im Sachsenspiegel. (Savigny Zeitsch., Germ. Abt., 1914, 68.)
 Zigel Feodor, Slovanské právo.
 Žolger Ivan, Die Verfassung Jugoslawiens. (Jahrbuch des öffentl. Rechts der Gegenwart, 1922.) — Der Hofstaat des Hauses Oesterreich, 1917.
 Zuchardt Karl, Dr., Moderne Staatsverfassungen, Leipzig, 1919.
 Zuka Josef, Slezské konfiskace, 1916.
 Zycha Adolf, Dr., über den Ursprung der Städte in Böhmen, 1914. Prag, 1912.

OBSAH:

DÍL PRVNÍ.

Státy střední Evropy.

Část prvá: Před světovou válkou.		Str.
§ 1.	Říše francká	3
§ 2.	Německá říše římská	7
§ 3.	Český stát do r. 1526	15
§ 4.	Polský stát do r. 1795	20
§ 5.	Uherský stát do r. 1526	23
§ 6.	Říše Habsburská	25
§ 7.	Braniborsko-pruský stát do r. 1866	31
§ 8.	Rýnský spolek	35
§ 9.	Německý spolek	37
§ 10.	Německá říše jako aristokratická republika	40
Část druhá: Po světové válce.		
§ 11.	Republika československá	41
§ 12.	Německá říše jako republika demokratická	46
§ 13.	Republika polská	49
§ 14.	Republika rakouská	52
§ 15.	Maďarsko	55

DÍL DRUHÝ.

Státní moc v státech střední Evropy. •

Část první: Formy státní moci.

Oddíl první: Monarchie absolutní a stavovská.

§ 16.	Absolutismus patrimonální	57
§ 17.	Dualismus německý	59
§ 18.	Dualismus český	66
§ 19.	Dualismus polský	71
§ 20.	Dualismus uherský	74
§ 21.	Absolutismus úřednický a vojenský	76

Oddíl druhý: Monarchie konstituční.

	Str.
§ 22. Ústavní řády v Německu	81
§ 23. Ústavní řády v zemích habsburských	87

Oddíl třetí: Demokracie.

§ 24. Ústavní řády po světové válce	99
§ 25. Vliv poválečných ústav na státní zřízení uherské	108

Část druhá: Poddaní.

§ 26. Svobodní, polosvobodní a nesvobodní	110
§ 27. šlechta	114
§ 28. Obyvatelstvo selské	125
§ 29. Obyvatelstvo městské	130
§ 30. Rovnost a svoboda občanská	137
Literatura a prameny	144
